

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK 149 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г.

TÖID ROMAANI-GERMAANI
FILOLOGIA ALALT

I

ТРУДЫ ПО РОМАНО-ГЕРМАНСКОЙ
ФИЛОЛОГИИ

I

TARTU 1964

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ALUSTATUD 1893. a. VIHK 149 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

TÖID ROMAANI-GERMAANI
FILOLOOGIA ALALT

I

ТРУДЫ ПО РОМАНО-ГЕРМАНСКОЙ
ФИЛОЛОГИИ

I

Redaktsioonikolleegium:

K. Kann, A. Kask, O. Mutt (vastutav toimetaja), J. Silvet

Редакционная коллегия:

К. Канн, А. Каск, О. Мутт (ответственный редактор), И. Сильвет

Toimetajailt

Käesolevas Tartu Riikliku Ülikooli Toimetiste vihikus on artikleid inglise, saksa ja prantsuse keele grammatika, leksikoloogia ja foneetika alalt. Autoriteks on TRÜ võõrkeelte kateedrite õppejõud ja aspirandid. Kirjutised peegeldavad kateedrite teadusliku töö põhilisi suundi (välja on jäänud leksikograafia ja võõrkeelte õpetamise metoodika). Mõned avaldatud tööd (G. Grünbergi, G. Kivivälja, U. Lehtsalu, L. Otsmaa ja H. Pulga artiklid) on seotud autori poolt kirjutatava kandidaadiväitekirjaga.

Toimetuse kolleegium ja autorid oleksid tänulikud lugejatele kriitiliste märkuste eest käesolevas kogumikus avaldatud tööde kohta. Vastavad tähelepanekud palutakse saata TRÜ Ajaloo-Keeleteaduskonna redaktsioonikolleegiumile aadressil: Tartu, Ülikooli t. 18^a.

От редакционной коллегии

Предлагаемый выпуск «Ученых записок Тартуского государственного университета» является сборником статей по вопросам грамматики, лексикологии и фонетики английского, немецкого и французского языков. Авторами статей являются преподаватели и аспиранты кафедр иностранных языков ТГУ. Работы отражают круг тем, разрабатываемых членами кафедр (за исключением тем по лексикографии и методике преподавания иностранных языков). Некоторые из статей представляют собой части кандидатских диссертаций, над которыми работают авторы (Г. Э.-В. Грюнберг, Г. Б. Кививяли, У. Ю. Лехтсалу, Л. Ф. Отсмаа, Х. Б. Пулк).

Редколлегия и авторы просят направлять критические отзывы об опубликованных в данном сборнике работах редколлегии историко-филологического факультета ТГУ по адресу: Эстонская ССР, гор. Тарту, ул. Юликооли, 18^a.

SIIRDKÖNEST ÜLDSE JA K. MANSFIELDI LOOMINGUS ERITI

G. Grünberg

Inglise keele kateeder

Lugedes 19. ja 20. sajandi erinevate autorite teoseid kohtame neis arvukalt episoodide, kus tegelaste mõtted või sõnad pole edasi antud ei otsese kõne abil ega ka autori refereerituina kaudses kõnes, vaid just nagu mingis vahepealses vormis. Autori keel ja tema loodud tegelaste keel, nende vaatepunktid, autoripoolne jutustus, kaudne ja otsene kõne näivad olevat segunenud, nii et nende vahele ei saa enam tõmmata täpset piirjoont.

Alates juba möödunud sajandist on keeleteaduslikus ja stilistika-alases kirjanduses vaadeldud seda nähtust kui omaette stiilivahendit ja antud sellele erinevais keeltes mitmesuguseid nimesid, nii *несобственно-прямая речь* ja *чужая речь* vene keeles,¹ *reported speech* ja *represented speech* inglise keeles,² *erlebte Rede* saksa keeles,³ *style indirect libre* prantsuse keeles⁴ jne. Eesti keeles on seda nähtust hakatud viimasel ajal nimetama *siirdkõneks*.

Peab kohe ütleva, et antud mõiste, siirdkõne maht on erinevate uurijate juures erinev. Prof. J. Klimentko näitab oma uurimuses siirdkõne kohta,⁵ et rida teadlasi, tema ise nende hulgas, arvab siirdkõne hulka kõik sõnad ja väljendid, mis eralduvad üldisest autoripoolsest jutustusest seetõttu, et nad on iseloomulikud teose tegelaste kõnemaneeerile. Teised uurijad jälle — J. Klimentko toob näiteks N. Pospelovi — arvavad siirdkõne hulka mitte üksikuid sõnu ja väljendeid, vaid ainult süntaktiliselt korrastatud tervikuid, s. t. lauseid, kus esineb autori ja tegelaste kõne kokkusulamist.⁶

¹ И. Р. Гальперин, Очерки по стилистике английского языка, Москва 1958, lk. 200, jj.

² O. Jespersen, The Philosophy of Grammar, London 1925, lk. 290, jj.

³ E. Riesel, Abriß der deutschen Stilistik, Moskau 1954, lk. 326, jj.

⁴ Ch. Vally, Le style indirect libre, Heidelberg 1912, lk. 549, jj.

⁵ Е. И. Клименко, «Чужая речь» в английском романе. — Традиция и новаторство в английской литературе, Ленинград 1961, lk. 169—191.

⁶ Sealsamas, lk. 170.

Meie arvates on J. Klimentko siirdkõne mõistet siiski liialt laiendanud ning seetõttu teema edaspidises käsitluses nimetame siirdkõneks ikka vaid lauseid, s. t. vaatleme siirdkõnet kui süntaktilist tervikut, nagu seda on otsene ja kaudne kõnegi.

Sõltuvalt nimetatud erinevustest on muidugi olemas ka erinevad arvamused siirdkõne tekkimise ja selle kasutuselevõtmise alguse kohta. J. Klimentko taunib Lääne-Euroopa stilistide ja ka nõukogude uurijate enamiku praktikast pöörata siirdkõne uurimisel tähelepanu esijoones 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi autorite teostele ning leiab siirdkõnet juba 18. sajandi autorite teostes.⁷ Saksa teadlane A. Neubert lähtub oma töös siirdkõne tekkimise, arengu ja kasutamise kohta inglise kirjanduses teesist, et siirdkõne on stiilvahend inimteadvuses toimuvate protsesside kujutamiseks.⁸ Seetõttu alustab ta siirdkõne vaatlust sellest ajast alates, kui kirjanikud oma teostes hakkasid üha enam tungima oma kangelaste siseellu, püüdes seda vahetult edasi anda, kasutamata seejuures minajutustuse vormi. Nii vaatlebki A. Neubert esimese teadliku siirdkõne kasutajana 19. sajandi algul inglise kirjanduses Jane Austenit.⁹

Siinjuures võiks esitada J. Klimentkole vastuväite veel ühes küsimuses. Ta kinnitab nimelt, et A. Neuberti teoses moodustab siirdkõne käsitlus 19. sajandi autorite juures vaid sissejuhatuse selle konstruktsiooni käsitlemisele 20. sajandi inglise autori James Joyce'i ja tema mõttekaaslaste freudistlikus romaanis.¹⁰ Kuid juba mahu järgi (raamatu 169 leheküljest, lisad välja arvatud, moodustab Joyce'i ja tema koolkonna käsitlemine 68 lk.) ei saaks öelda, et siirdkõne vaatlemine 19. sajandi autorite teostes on vaid sissejuhatuseks. A. Neubert vaatleb lihtsalt antud konstruktsiooni selle ajalise arengus J. Austenist J. Joyce'i ja tema pooldajateni, kusjuures viimased viisid siirdkõne sellesse äärmusse, kust edasine areng oli juba võimatu.

Erinevalt on käsitletud ka küsimust, missugusele tegelikkuses esinevale protsessile vastab siirdkõne kirjanduses: kas kujutatakse selle abil vaid tegelaste mõtteid või saab sellega edasi anda ka reaalselt, kuuldavalt kõnet. Eespool toodud A. Neuberti siirdkõne definitsioonist¹¹ võib järeldada, et tema peab siirdkõnet vaid tegelaste teadvuses toimuvate protsesside edasiandmise vahendiks. J. Klimentko näitab antud seisukoha paikapidamatust.¹² Sama tõestab ka J. Kalugina, kusjuures tal on märgitud, et siiski

⁷ E. И. Клименко, *op. cit.*, lk. 171.

⁸ «ER (= die erlebte Rede, G. G.) ist ein stilistisches Mittel zur Darstellung von Bewußtseinsvorgängen» (A. Neubert, *Die Stilformen der «erlebten Rede» im neueren englischen Roman*, Halle (Saale) 1957, lk. 11).

⁹ A. Neubert, *op. cit.*, lk. 11.

¹⁰ E. И. Клименко, *op. cit.*, lk. 171.

¹¹ Vaata eespool.

¹² E. И. Клименко, *op. cit.*, lk. 184.

antakse reaalselt kõnet siirdkõne abil edasi palju harvemini kui tegelaste mõtteid.¹³ Ning lähtudes võimalusest kujutada siirdkõne abil nii kuuldavalt kui ka mõttelist kõnet, on prof. I. Galperin käsitlenud siirdkõnet koguni kahes alajaotuses.¹⁴ Viimaseid seisukohti tuleb pidada õigeteks.

Ka A. Neubert jaotab siirdkõne kaheks alaliigiks, kuid hoopis teistel alustel. Nimetades neid alaliike auktoraalseks ning personaalseks siirdkõneks, vaatleb ta neid kui tegelikult ühe ja sama nähtuse erinevaid arenguastmeid.¹⁵

Auktoraalse siirdkõne puhul jutustab autor sündmustikku põhiliselt omaenda vaatenurgast ning eemaldub vaid puhuti tagaplaanile, et jätta kangelane üksi tema tunnete ja mõtetega. Niisugusena on siirdkõne esinenud oma tekkimise algusest kuni 20. sajandini (J. Galsworthy, Th. Dreiseri jt. teostes) ning sellisena kasutatakse seda enamiku autorite poolt ka praegugi.

Personaalse siirdkõne puhul jääb autor kogu aeg tagaplaanile, nii et lugeja nagu ei aimagi tema olemasolu. Kogu süžee antakse edasi ainult tegelaste silmade läbi. Siin ei varieeru autoripoolne jutustus enam tegelaste mõtete, tunnete, kujutlustega, vaid autoripoolset jutustust kui niisugust tegelikult enam polegi. A. Neubert selgitab seda järgmiselt: siirdkõne on muutunud ühest olulisest osast autori poolt planeeritud sündmuste skeemis sündmustiku ainsaks kandjaks, nii et uuemaaegset romaani ei iseloomusta enam autori poolt jutustatav süžee, vaid kõikemääravaks on tegelaste teadvuses fikseeritud muljete rida.¹⁶

A. Neubert arvab üksikuid personaalse siirdkõne elemente nägevat juba J. Galsworthy loomingus, eriti tema Forsyte'ide-tsükklisse kuuluvas vahepaljas «Indian Summer of a Forsyte»,¹⁷ kuid personaalse siirdkõne tegelikeks loojateks peab ta J. Joyce'i, V. Woolfi ja D. Richardsoni, autoreid, keda J. Klímenko artiklis on nimetatud neopsühholoogistliku ehk freudistliku romaani esindajateks.¹⁸

Nõukogude uurijate töödes niisugust siirdkõne liigitamist ei esine. Õigem oleks öelda, et viimast tüüpi siirdkõnet pole meil üldse lähemalt vaadeldud, välja arvatud J. Klímenko mainitud artikkel, ehkki ka seal pole A. Neuberti jaotust mainitud. Võibolla on põhjuseks olnud see, et kuna Joyce ja tema pooldajad püüdsid uuendada ilukirjanduslikku stiili, lähtudes eelkõige vormist, s. t. asusid asja lahendama formalistlikelt positsioonidelt, siis on ka nende vormivõtetes, sealhulgas ka siirdkõne edasiaren-

¹³ Е. С. Калугина, Несобственно-прямая речь в современном английском языке, «Иностранные языки в школе» № 5, 1950.

¹⁴ И. Р. Гальперин, *op. cit.*, lk. 203 jj.

¹⁵ А. Neubert, *op. cit.*, lk. 16.

¹⁶ А. Neubert, *op. cit.*, lk. 93.

¹⁷ А. Neubert, *op. cit.*, lk. 87.

¹⁸ Е. И. Клименко, *op. cit.*, lk. 171.

damises, nähtud vaid negatiivseid külgi. Aga kas ei või siirdkõne kõige kaugemale arenenud vorm (jääme A. Neuberti loodud terminoloogia juurde ning nimetame seda personaalseks siirdkõneks) leida rakendamist ka realistlikus proosas? Kas personaalse siirdkõne kasutamine alati muudab süzee üksteise otsa lükitud juhuslike assotsiatsioonide raskesti mõistetavaks reaks?

Sellelt seisukohalt on huvitav vaadelda inglise novellikirjaniku Katherine Mansfieldi (1883—1923) teoseid. A. Neubert nimetab K. Mansfieldi nende autorite hulgas, kes on vahetus naabruses «teadvuse voolu» koolkonnale (*Bewußtseinskunst*), nagu ta nimetab Joyce'i ja tema pooldajaid.¹⁹

Huvitava ja põhjaliku ülevaate K. Mansfieldi stiilist on andnud nõukogude uurija M. Jansone.²⁰ Tema töös on analüüsitud paljusid stiilielemente. Käesolevas ülevaates kasutame selle uurimuse materjale, vaadeldes K. Mansfieldi stiili siirdkõne kasutamise omapära seisukohalt selle autori loomingus.

K. Mansfieldi novelle lugedes torkab silma eelkõige see, et neis on kõike nähtud tegelaste — tavaliselt ühe, keskse tegelase silmalaubi läbi, kuid seejuures ometigi on sündmustikku jutustatud kolmandas isikus. M. Jansone nimetab seda tegekkuse kujutamise võtet *kaudseks sisemonoloogiks* (*indirect interior monologue*).²¹ K. Mansfield viib lugeja esimese lausega kohe tegevuse keskele ja teeb seda nõnda, nagu oleks lugeja juba varem tuttav inimestega, olukordadega; lugejale jääb mulje, nagu oleks ta ise osake novellis kirjeldatud elust. Niisuguse efekti saavutab autor kõnekeeles sageli esinevate sõnade *of course, really, although, after all* jt. kasutamisega, mis annavad vaba, sundimatu jutustuse mulje. Toome näiteks mõnede novellide algused:²²

And after all the weather was ideal. They could not have had a more perfect day for a garden-party if they had ordered it. (The Garden-Party, lk. 57).

Although it was so brilliantly fine — the blue sky powdered with gold and the great spots of light like white wine splashed over the Jardins Publiques — Miss Brill was glad that she had decided on her fur. (Miss Brill, lk. 93).

When dear old Mrs. Hay went back to town after staying with the Burnells she sent the children a doll's house. (The Doll's House, lk. 112).

Sellisel viisil kõrvaldab K. Mansfield algusest peale mulje

¹⁹ A. Neubert, *op. cit.*, lk. 93.

²⁰ M. Jansone, *Notes on the Style of Katherine Mansfield*, «Ученые записки Латвийского Государственного Университета им. Петра Стучки», том XXXII, вып. I, Рига 1959.

²¹ M. Jansone, *op. cit.*, lk. 192.

²² Kõik tsitaadid K. Mansfieldi teostest on võetud raamatust: K. Mansfield, *Selected Stories*, Moscow 1957.

autori olemasolust. Lugeja jääb silm silma vastu tegelastega, näeb neid ja kuuleb nende mõtteid ilma autori vahelesegamiseta. M. Jansone iseloomustab seda kui võtet, kus kõikteadja ja kõikvõimas autor, kes juhib oma marionettide tantsu, on kõrvaldatud ning lugeja on passiivsest pealtvaatajast tehtud aktiivseks sündmustest osavõtjaks.²³

Autori kõrvaldamine jutustusest on aga juba üks personaalse siirdkõne tunnuseid.

Võib muidugi vaielda selle üle, kellele ülaltoodud tsitaatides esinevad mõtted ja sõnad omistada, kas tegelastele — sel juhul on meil tegemist mainitud kaudse sisemonoloogiga — või siis ikkagi autorile. Tundub, et nad on nii ühe kui ka teise omad: autori ja tegelaste vaatepunktid on ühtinud. M. Jansone peab niisugust jutustamisviisi K. Mansfieldi teostes domineerivaks ning selgitab seda kui erilist võtet, mis pole enam ei kaudne sisemonoloog ega ka tavaline autoripoolne jutustus, vaid nende omapärane kombinatsioon.²⁴ Ka E. Riesel oma töös saksa keele stilistikast mainib niisuguse kujutamisi viisi olemasolu. Ta tähistab selle terminiga *verschleierte Rede*.²⁵

Mainitud jutustamisviis võimaldab edasi anda mitte ainult tegelaste tundeid ja mõtteid, nagu teeb auktoraalne siirdkõne. Ka tegevuskohtade, olukordade kirjeldused võivad olla antud tegelaste ja mitte autori silmade läbi. Niisugust välismaailma kirjeldamist nimetab A. Neubert *erlebte Eindruck*.²⁶ Ta väidab, et see on püüd jäljendada kirjanduses reaalsel tunnetusprotsessi: nii nagu tunnetuses moodustub üksikutest aistingutest ja tajudest terviklik eseme või nähtuse kujund, nii ka tegelaste poolt nähtud üksikud hetkmuljed peavad lugejale andma kujutluse teatavast asjast.

Niisugune kujutamisi viis on K. Mansfieldi novellides domineeriv. Tõepoolest, kui autor on tõrjutud jutustuses võimalikult tagaplaanile, siis peab ka välismaailm vältimatult avanema lugejale vaid tegelaste silmade kaudu. Sealjuures avaneb see muidugi väga subjektiivselt, olenevalt olukordadest, milles tegelane viibib, tegelase east, meeolust jne.

Toogem näiteks pildi ühest suvehommikust:

But the air! If you stopped to notice, was the air always like this? Little faint winds were playing chase in at the tops of the windows, out at the doors. And there were two tiny spots of sun, one on the inkpot, one on a silver photograph frame, playing too.

²³ M. Jansone, *op. cit.*, lk. 193.

²⁴ Sealsamas, lk. 193—194.

²⁵ «*Verschleierte Rede* — dieser Ausdruck deutet auf das gewisse Halbdunkel hin, in das die erlebte Rede gehüllt ist. Es ist tatsächlich nicht immer einwandfrei festzustellen, wem die geäußerten Gedanken zuzusprechen sind — dem Autor oder seiner handelnden Figur» (E. Riesel, *op. cit.*, lk. 331).

²⁶ A. Neubert, *op. cit.*, lk. 54.

Darling little spots. Especially one on the inkpot lid. (The Garden-Party, lk. 61).

Nii näeb suvehommikut väike tüdruk oma mängudemaailmast võetud kujutlustega.

Esmakordselt ballile sõitev tütarlaps näeb oma ümbrust nõnda: ²⁷

She sat back in her little corner of it [cab] and the bolster on which her hand rested felt like the sleeve of an unknown young man's dress suit; and away they bowled, past waltzing lamp-posts and houses and fences and trees. (Her First Ball, lk. 93).

Ning veidi edasi:

A great quivering jet of gas lighted the ladies' room. It couldn't wait: it was dancing already. (Her First Ball, lk. 100).

Ka pilt tantsusaalist on antud tantsija silmade läbi:

Very stiffly she walked into the middle, very haughtily she put her hand on his sleeve. But in one minute, in one turn, her feet glided, glided. The lights, the azaleas, the dresses, the pink faces, the velvet chairs, all became one beautiful flying wheel. (The First Ball, lk. 105).

Välismaailma kujutamine tegelaste poolt nähtuna on meie arvates veel üheks komponendiks peale M. Jansone poolt nimetatud autori ning tegelaste kõne ja mõtete segunemise, mis annab K. Mansfieldi stiilile erilise värvingu. Kuigi rangelt võttes mitte-siirdkõne — on ju viimane siiski kõne, mõtete, tunnete omapärane edasiandmise vorm —, kuulub see nn. *erlebte Eindruck* lahutamatu personaalse siirdkõne koosseisu. Nii on seda käsitletud A. Neuberti raamatus, nii tuleb seda võtta ka K. Mansfieldi stiili analüüsimisel.

K. Mansfieldi siirdkõnet, nagu siirdkõnet üldse, iseloomustab samuti lihtne, kõnekeelne, tegelastele omane sõnavara. Kuna, nagu eespool öeldud, on tema juures sageli raske eraldada tegelaste keelt autori keelest, siis läbib kogu ta jutustust kõnekeelele omaste sõnade ja väljendite rohkus (*yes, oh, indeed, really, of course, well* jt.). Siirdkõnele üldse on omased ka arvukad kordused, mis teevad tegelase mõttelõnga lugejale eriti loomulikuks ja lähedaseks. Mõningaid näiteid K. Mansfieldi novellist «Bliss»:

As she was about to throw the last one [pillow] she surprised herself by suddenly hugging it to her, passionately, passionately. (Lk. 30)

And she took her arm and they moved into the dining room. What was there in the touch of that cool arm that could fan — fan — start blazing — blazing — the fire of bliss that Bertha did not know what to do with? (Lk. 34).

²⁷ Sõrendused tsitaatides K. Mansfieldi teostest siin ja edaspidi meie poolt.

Kõnekeelele omane sõnavara, kordused, inversioon — kõik see iseloomustab ka siirdkõne auktoraalset vormi. Seetõttu me siinkohal neil pikemalt ei peatu. Mis aga on veel eriliselt omane personaalsele siirdkõnele, see on tegelaste mõtte- ja tundemaailmast võetud kõige erinevamate assotsiatsioonide vaba järgnevus. Just selles siirdkõne aspektis tuleks teha vahet personaalse siirdkõne kasutamise vahel realistlikus proosas ning eespool nimetatud J. Joyce'i koolkonna formalismi kalduvates teostes.

Analüüsides oma töös K. Mansfieldi novelli «Pictures» juhib M. Jansone tähelepanu sellele, kuidas, kujutades tegelaste mõttekäiku, autor reastab tema vaatlusmuljed, ettekujutused, mõtted olevikust ja minevikust üheks kirjuks reaks. Toome nimetatud novellist ühe niisuguse näite:

She looked away from them [sparrows]. What was the big building opposite — the Café de Madrid? My goodness, what a smack that little child came down! Poor little mite! Never mind — up again. ... By eight o'clock tonight. ... Café de Madrid. (Lk. 48).

Kommenteerides tegelase mõttekäikude sellist edasiandmist ütleb M. Jansone, et see on töötava inimaju kujutamise, mis on väga lähedane James Joyce'i tehnikale, mida viimane arendas oma teostes umbes samal ajal, kui «Pictures» ilmus, ning mida kaasajane kirjanduskriitika nimetas *stream of consciousness* (teadvuse vool).²⁸

Sellised assotsiatsioonide read ei esine ainult mainitud novellis. Ohtralt on sama võtet kasutatud novellides «Miss Brill» ja «Life of Ma Parker.» Viimases on järjestikku reastatud assotsiatsioonid, mis on seotud kangelase elu mitmete perioodidega: seal on läbisegi minevik, olevik ja tulevik. M. Jansone näeb siin lähedust kinokunstis kasutatavale võttele — montaažile.²⁹

Kuid niisugune kirjutamisviis pole isegi nimetatud teostes ainuvalitsev. Kõrvuti siirdkõnes antud assotsiatsioonide ridadega kasutab autor neis otsest kõnet, kaudset kõnet, kirjeldust tegelase silmade läbi ning vahel viib isegi tavalise jutustuse vormis tegevust edasi. Ka pole nimetatud kujutamises domineeriv K. Mansfieldi loomingus üldse. Näiteks on novellis «Marriage à la Mode» peamine osa autoripoolsel jutustusel, mida aeg-ajalt katkestavad kangelase siirdkõnes antud mõtted. Novellides «The Garden-Party», «Her First Ball» ja «A Cup of Tea» on palju dialoogi otseses kõnes, mis vaheldub tegelaste silmade läbi nähtud piltidega, siirdkõnega jne. Üldse on K. Mansfieldile iseloomulik väga mitmekesiste jutustamisviiside kasutamine läbisegi, mis annab ta teostele elavust, vaheldusrikkust ning ei muutu lugejale kunagi tüütavalt ühekülgseks.

²⁸ M. Jansone, *op. cit.*, lk. 201.

²⁹ Sealsamas, lk. 201.

Kuid milles on siis ikkagi K. Mansfieldi erinevus J. Joyce'ist, V. Woolfist ja teistest nn. «teadvuse voolu» koolkonna autoritest?

J. Joyce'i ja tema koolkonna assotsiatiivne stiil tekkis vahetult pärast Esimest maailmasõda. Sõda oli jätnud oma jäljed kõigele, sealhulgas ka vaimuelule. Ühiskonna arenemise seadusi mittetundvatele intelligentidele näis maailm kaosena, kus polegi üldse mingeid seadusi olemas, kus valitseb vaid pime juhuslikkus. Siit nende arvates ainus asi, mida kirjandus võis teha, oli reprodutseerida neid juhuslikkusi — kuna kirjandus siiski peegeldab maailma — ning mida täpsemalt, üksikasjalisemalt, seda parem.

Kuna siirdkõne üldse on tekkinud soovist võimalikult suure täpsusega kujutada inimliku mõtte liikumist, siis on selle areng olnud püüd läheneda oma eesmärgile üha rohkem ja rohkem. J. Joyce'i koolkond jõudis siin äärmuseni: ta hakkas kirja panema tegelase mõttekäiku kõigis pisiasjades, kõigi selle hüpetega, keerdkäikudega, juhuslike assotsiatsioonidega. Joyce'i käes, ütleb A. Neubert, muutus siirdkõne teadvusprotsesside otseseks transkribeerimiseks keele abil, mille tulemusena saadi mõtlemiss stenogramm.³⁰ Autor ei seganud jutustuse vahele omapoolsete kommentaaridega, vaid laskis oma tegelaste «teadvuse voolul» vabalt voolata.

Nii muutus siirdkõne oma arengu sellel astmel iseenda vastandiks. A. Neubert ütleb selle kohta, et siirdkõne, mille eelis tavalise autoripoolse jutustuse ees oli esialgselt just tegelaste sisemaailma avamises, kaotab oma personaalses staadiumis, hoolimata oma vormi näilisest lihtsusest ja primitiivsusest, sageli oma esialgse mõtte — tegelikkuse illusiooni tugevdamise.³¹ See tähendab, et selle asemel, et tuua tegelast lugejale lähemale, viib personaalse siirdkõne kasutamine tema lugejast hoopis kaugemale, nii et ta olemus, iseloom, mõtted muutuvad väga raskesti mõistetavaiks või isegi hoopis arusaamatuiks.

Kokkuvõtte siirdkõne arengust kuni Joyce'ini välja teeb A. Neubert oma väites, et tee auktoraalsest siirdkõnest personaalseni on tee psühholoogilisest realismist psühholoogilise naturalismini.³² Sellega võib üldiselt nõustuda, kuid peab siiski ütlema, et personaalne siirdkõne võib olla teatud juhtudel täiesti omal kohal ka realistlikus proosas.

Kui Joyce'i ja tema pooldajate juures muutub personaalne siirdkõne eesmärgiks omaette, vormiks, mida arendatakse sisust sõltumatult, s. t. formalistlikelt positsioonidelt, ning mis seetõttu muutub lugejale arusaamatuks, siis K. Mansfieldi teostes jääb iga tegelase assotsiatsioonide rida alati mõistetavaks. Võib-olla

³⁰ A. Neubert, *op. cit.*, lk. 100.

³¹ A. Neubert, *op. cit.*, lk. 159.

³² Sealsamas, lk. 172.

tuleb see asjaolust, et lühikeses novellis on mingit hetkelist mõtet kerge seostada selle allikaga, millest me küll lugesime eespool, kuid siiski vaid mõni lehekülge eespool ning mis seetõttu on meil veel meeles, aga pikas romaanis, nagu seda on J. Joyce'i «Ulysses», tuleb assotsiatsioonid luua üle mõnekümne või isegi mõnesaja lehekülje ning seetõttu on siin orienteeruda tõesti võimatu. Kuid peamine põhjus näib olevat siiski selles, et elades sisse oma tegelaste tunnetesse ja mõtetesse, lastes neil ise tegutseda, vaadelda, mõelda, autorina mitte vahele segades, säilitab K. Mansfield siiski enda kui autori positsiooni, kujutades oma tegelaste sisemaailmast vaid seda, mis on vajalik teose ideelise sisu edasiandmiseks, ja jättes välja kõik ülearuse.³³ K. Mansfieldi novellide tegelaste mõtteassotsiatsioonide reas on kõik oluline, kõik räägib kaasa sündmustiku arendamisele, olukordade kujutamisele või siis tegelase enda iseloomustamisele, kuna J. Joyce'i «Ulyssese» lehekülgedepikkustest mõttekäikudest võiks vabalt paljugi välja jätta, ilma et kaotaksime midagi olulist sisu või tegelaste iseloomude mõistmisel.

K. Mansfield valib autorina tegelikkuse faktidest need, mida ta vajab, et öelda lugejale midagi oma kangelaste ja nende elu kohta; J. Joyce ei vali, kuna tema eesmärk pole öelda lugejale midagi olulist, vaid kujutada kõige tavalisemate inimeste üht kõige tavalisemat päeva uude vormi võtte abil. K. Mansfield lähtub sisust, J. Joyce — vormist.

Eespool märkisime juba,³⁴ et pole õige väita, nagu pööraks A. Neubert oma raamatus üldse vähe tähelepanu siirdkõne realistlikule arendamisele ning tegeleks peamiselt J. Joyce'i ja tema koolkonna formalistlikest kontseptsioonidest lähtuva stiili uurimisega. Kuid kahtlemata tuleb A. Neuberti puuduseks lugeda seda, et siirdkõne ühe alaliigi, personaalse siirdkõne käsitlemisel on ta ohtralt ruumi pühendanud siirdkõnele J. Joyce'i, V. Woolfi, D. Richardsoni teostes, kuid on oma vaatlusväljalt peaaegu hoopis välja jätnud personaalse siirdkõne kasutamise kirjanike-realistide poolt (K. Mansfield jt.). Sellega jääb mulje, nagu oleks personaalne siirdkõne formalistide leiutus ning nagu poleks sellel mingit kohta realistlikus proosas. Käesolevas ülevaates on püütud näidata, et see nii ei ole.

Siirdkõne uurimisel tuleb vahet teha personaalse siirdkõne eeliste ja puuduste vahel. Kahtlemata on sellel omad väärtused inimese sisemaailma, tema tunnete ja mõttekäikude kujutamisel. Teose sisust ja ideest lähtudes mõõdukalt ning õigel kohal kasutatuna on siirdkõne personaalsel vormil oma kindel koht realistliku proosa stiilivahendite hulgas.

³³ A. Neubert, *op. cit.*, lk. 135.

³⁴ Vt. eespool, lk. 5.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ НЕСОБСТВЕННО-ПРЯМОЙ РЕЧИ И ЕЕ МЕСТА В ТВОРЧЕСТВЕ К. МЭНСФИЛД

Г. Грюнберг

Резюме

Существуют разные мнения в вопросах, какие именно стилистические явления художественной речи включаются в понятие *несобственно-прямая речь* и каким явлениям соответствует несобственно-прямая речь в действительности — только внутренней или также реально произнесенной речи. В настоящей работе придерживаются положения, что несобственно-прямой речью передают разные виды и внутренней и реально прозвучавшей речи, и рассматривают несобственно-прямую речь только как синтаксически упорядоченное целое.

В работе разбирается деление несобственно-прямой речи на два вида — аукторальный и персональный, произведенное немецким исследователем А. Нейбертом. Более детально рассматривается персональная форма несобственно-прямой речи и критикуется ее одностороннее формалистическое употребление в прозе Джемса Джойса и его последователей.

На примере творчества английской писательницы Кэтрин Мэнсфилд разбирается употребление и характер персональной формы несобственно-прямой речи в реалистической прозе. В работе рассматриваются характерные черты и особенности несобственно-прямой речи у К. Мэнсфилд и подчеркивается отличие ее стиля от формалистической школы Д. Джойса.

SOME PROBLEMS OF REPORTED SPEECH AND ITS PLACE IN THE WORK OF K. MANSFIELD

G. Grünberg

Summary

There are different opinions concerning the kind of stylistic phenomena in the language of fiction that come under the name of *reported speech* and to what process in reality reported speech corresponds: is it inner speech only or actually pronounced words and phrases as well. In the present work the author considers that reported speech conveys various kinds of inner thoughts as well as those actually uttered by the characters, only syntactically arranged speech segments being regarded as reported speech.

The paper discusses the classification of reported speech into two types, authoral (auctoral) and personal, as has been done by the German linguist A. Neubert. The author pays more attention to the personal type of reported speech and criticizes its one-sided and formalistic development in the work of James Joyce and his supporters.

The use and nature of the personal type of reported speech in realistic prose is discussed on the basis of Katherine Mansfield's work. The author analyzes the characteristic and peculiar features of reported speech as used by K. Mansfield and stresses the difference of her style from that of the formalistic school of J. Joyce.

APPENDED QUESTIONS IN CONTEMPORARY ENGLISH

G. Kiviväli

Chair of English

There is in English a certain type of questions which are used only in colloquial English, mainly in dialogues, and form a communicative peculiarity of English in regard to their form and meaning:

You've not been making up, have you? (Maugham, Plays, 232)

You're terribly happy, aren't you? (Gow, D'Usseau, DR, 53)

They're (= chocolates) delicious. — Are they? (Maugham, Plays, 281)

So she left a son, did she? (Wilde, PDG, 41)

Get them to come along, will you? (Galsworthy, J, 29)

Some of them are real questions, i. e. they expect an answer, whereas some of them are questions only in form.

In their construction appended questions differ radically from questions of the same type in other Indo-European languages including the Germanic languages. We term them appended questions as they are appended to a declarative or imperative sentence made either by one speaker or the person addressed to.

The term *appended questions* only shows the nature of the questions taking into account their formal characteristics. The term has been used by Prof. R. W. Zandvoort,¹ Prof. G. Scheurweghs,² R. L. Reingand,³ *et al.* Other terms used to designate appended questions are *tag questions* (F. G. French,⁴ O. Jes-

¹ R. W. Zandvoort, *A Handbook of English Grammar*, London 1957, pp. 224—225.

² G. Scheurweghs, *Present-Day English Syntax*, London 1959, pp. 350—351.

³ R. L. Reingand in her thesis on interrogative sentences in English has used the term «присоединённые вопросы» which corresponds to the English term «appended questions». Р. Л. Рейнганд, *Вопросительное предложение в английском языке* Канд. дисс. Москва, 1959, p. 18 ff.

⁴ F. G. French, *Common Errors in English*, London, 1958, p. 47.

persen,⁵ R. W. Zandvoort,⁶ F. L. Sack,⁷ M. H. Weseen,⁸ *et al.*), *question-tags* (W. Stannard Allen,⁹ *et al.*), *disjunctive questions* (H. E. Palmer and F. G. Blandford¹⁰). All these terms are, however, much narrower than the term *appended questions* as used in the present article.

It is convenient to distinguish three main types of appended questions which differ mainly in their meaning, the slight differences in the form being of secondary importance:

- (i) Confirmative questions,
- (ii) Reactive questions,
- (iii) Exhortative questions.

Very little has been written on appended questions — their construction, meaning and the intonation used to utter them. Older grammar books published at the beginning of the 20th century or earlier contain next to nothing on appended questions.¹¹ Even such well-known grammarians as H. Sweet,¹² C. T. Onions¹³ and George O. Curme¹⁴ have written nothing about the problem. Although in recent years more attention has been paid to this widely used type of questions, i. e. to appended questions, the rules given in grammars are frequently oversimplified and do not cover all the possible cases.

Confirmative questions

This is a kind of question appended to a statement and modelled on it. Both the remark and the question are uttered by one speaker. As the appended question is logically closely connected with the preceding statement and forms a logical unit with it, we shall deal with the compound sentence as a whole despite the fact that a comma formally separates the clauses. Examples:

⁵ O. Jespersen, *A Modern English Grammar on Historical Principles*, Volume 4, Copenhagen 1940, p. 481.

O. Jespersen, *Essentials of English Grammar*, London 1943, p. 304.

⁶ R. W. Zandvoort, *op. cit.*, p. 224.

⁷ F. L. Sack, *The Structure of English*, Cambridge 1954, pp. 61—62.

⁸ M. H. Weseen, *Cromwell's Dictionary of English Grammar*, New York 1928, p. 626.

⁹ W. Stannard Allen, *Living English Speech*, London 1958, p. 163 ff.

¹⁰ H. E. Palmer, F. G. Blandford, *A Grammar of Spoken English*, Cambridge 1959, p. 265.

¹¹ *Vide*: J. M. D. Meiklejohn, *The English Language*, London 1901; A. S. West, *The Revised English Grammar*, Cambridge 1912; W. H. Low, *Matriculation English Course*, London 1919; E. Hausknecht, *The English Student*, Berlin 1900; W. Cobbett, *A Grammar of the English Language*, London 1842; R. G. Latham, *The English Language*, London 1848; J. Angus, *Hand-Book of the English Tongue*, London 1862; E. Higginson, *An English Grammar*, London 1864.

¹² H. Sweet, *A New English Grammar*, Oxford 1924.

¹³ C. T. Onions, *An Advanced English Syntax*, London 1929.

¹⁴ George O. Curme, *A Grammar of the English Language*, Boston 1931.

"*She will be all right, won't she?*" I asked the doctor. (Walsh, NLT, 79)

The Union buys the cars for you chaps, doesn't it? (Lindsay, BS, 94)

I don't think it's bad, is it? (Williams, GG, 88)

"*You don't think we have lost our way, do you?*" asked my companion. (Jerome, TMB, 91)

In most languages a short stereotyped phrase replaces the variable appended question added to a statement in English. In French the appended question is always *n'est-ce pas?* corresponding to Spanish *no es verdad?* Italian *non è vero?* German *nicht wahr?* Dutch *niet waar?* Russian *не так ли?* or *не правда ли?* Czech *vid' (vid'te)?* or *že ano?* Estonian *eks ju?* or *eks ole?* or *ega ju?* and so on.

As has been mentioned above the confirmative question is modelled on the clause it is appended to and is formed as follows:

1. The auxiliary, modal or link-verb of the statement is repeated:

You do not anticipate any objection on their part, do you? (Shaw, WH, 44)

It can't be mice, can it? (Mansfield, SS, 63)

He was fascinating, wasn't he? (England, L, 31)

Note 1. If there is no auxiliary verb in the statement, the corresponding form of the auxiliary *do* is used:

You know theres a Royal Commission on it, dont you? (Shaw, WH, 82)

She ran away from Dennis in the end, didn't she? (England, L, 18)

Note 2. In case of elliptical sentences the corresponding form of an auxiliary or the link-verb *be* is used:

Pretty good, wasn't it? (Lindsay, BS, 139)

"*Quite a good floor, isn't it?*" drawled a faint voice close to her ear. (Mansfield, SS, 102)

"*Talks like the back of a cigarette-card, don't he?*" said Robby. (Lindsay, BS, 72)

Note 3. If the statement includes the verb *be* as a notional verb, the auxiliary *do* is not used:

But then I'm not always there, am I? (Maugham, Plays, 184)

Note 4. Questions with *dare* and usually with *need* are conjugated without *do*:

"*But we needn't let Clifford know, need we?*" she pleaded. (Lawrence, CL, 28)

He dare not no it, dare he?

The positive forms *dare* and *need* are rarely heard in the affirmative with a confirmative question, but when so used, are treated as full verbs:

You need to come earlier, don't you?

Used to should logically be conjugated without *do* but forms with *do* are the most widespread in confirmative and reactive questions. Forms with *do* are preferable in appended questions. Examples:

You used to live here, use(d)n't you?

You used to live here, didn't you?

She used to manage one of Grinder's branch shops, didn't she?
(Tressell, RTP, 36)

Note 5. The verb *to have* is conjugated with or without *do*.

The cases being rather complicated, they call for a special study. The general rules are the following:¹⁵

Have is conjugated without *do* when meaning *to possess* or *to own an object or characteristic*. Examples:

She has three children, hasn't she? (Maugham, Plays, 79)

You have a girl, haven't you? (Dreiser, AT, 395)

Mrs. Daubeny has a wonderful memory, hasn't she? (Wilde, Plays, 141)

They haven't anything, have they? (Dreiser, SC, 98)

Mr. Hamilton, you haven't any children, have you? (Steinbeck, EE, 451)

Have is conjugated with or without *do* in the sense of *to be obliged, must*:

I have to pay for this, don't I?

I have to pay for this, haven't I?

Have is conjugated with *do* in the sense of:

(i) to obtain or to receive:

You have an opportunity to go there, don't you?

They often have visitors, don't they?

(ii) to experience:

We had a good time, didn't we?

They have a hard life, don't they? (Giles, Cart)

(iii) to cause:

You had a house built, didn't you?

He had it mended, didn't he?

(iv) to eat or to drink:

We have lunch before midday, don't we?

You have coffee for breakfast, don't you?

Note. In the Past tense *did*-forms are possible, besides *had* in all senses of *to have* including *to possess*:

He really had no choice, did he, darling? (Williams, GG, 89)

I had my rights, too, didn't I? (Freeman, OB, 36)

It hadn't that quality, had it? (Priestley, M, 97)

He hadn't much chance, poor blighter, had he? (Maugham, Plays, 79)

¹⁵ Cf. W. Stannard Allen, *Living English Structure*, London 1959, p. 33; R. W. Zandvoort, *op cit.*, p. 80.

2. The personal pronoun of the statement is repeated:

He deserved it, didn't he? (Lindsay, BS, 148)

It can't be mice, can it? (Mansfield, SS, 63)

Note 1. *I am* usually has the confirmative form *aren't I?*

Examples:

I am right, aren't I? (Sisson, SO, 246)

What nonsense are you talking? I'm bringing the case, aren't I? (Cecil, DL, 11)

Note 2. If there is no personal pronoun in the statement, the corresponding personal pronoun is used:

Scoles is a humbug, though, isn't he? (Galsworthy, MP, 85)

The Union buys cars for you chaps, doesn't it? (Lindsay, BS, 94)

Note 3. If the subject of the statement is the demonstrative pronoun *this* or *that*, it is replaced by the personal pronoun *it*, whereas *these*, *those* are replaced by *they*. Examples:

And this is one of your bad days, isn't it? (Gow, D'Usseau, DR, 46)

This is our maker of saws, isn't it? (Galsworthy, J, 100)

That's a little ungrateful, isn't it? (Williams, GG, 40)

That depends on you, doesn't it? (Lindsay, BS, 231)

Even those that are born in England become foreigners after a time, don't they? (Wilde, PDG, 54)

Note 4. The indefinite pronoun *one* is usually not replaced by a personal pronoun:

Sometimes one likes to dine with a woman alone, doesn't one? (Lonsdale, LEC, 344)

So, as I was saying, one can't blame them for being a little — careless, can one? (Standish, EW, 49)

Note 5. When the statement is introduced by the introductory *there*, it is repeated:

There is a good chance of it anyway, isn't there? (Cecil, DL, 31)

But there was a demand, was there not? (Cecil, DL, 132)

When mother's home, there won't be any changes, will there? (Galsworthy, MP, 421)

Then there's nothing more to say, is there? (Lonsdale, LEC, 373)

3. When the statement is affirmative the appended question is negative and vice versa:

It is so short, isn't it? (Mansfield, SS, 90)

"She will be all right, won't she?" I asked the doctor. (Walsh, NLT, 79)

You do not anticipate any objection on their part, do you? (Shaw, WH, 44)

It's no good running your head against a stone wall, is it? (Galsworthy, J, 107)

Note. The words *hardly*, *scarcely*, and occasionally *only* count as negatives:

"It hardly bears thinking about, does it?" said the fat man gloomily. (Mansfield, SS, 104)

I can hardly expect Robert to throw up a case to come and propose to me, can I? (Maugham, Plays, 141)

It's scarcely dry, is it?

You only saw three, did you?

4. The usual form of an appended question is a contracted one, but full forms may also be found. The use of full forms seems to be more formal. Examples:

He was in a very excited state, was he not? (Gordon, LDP, 259)

Nevertheless, Appuhany, you will undertake the contract, will you not? (Standish, EW, 6)

You know the kind of thing he likes, do you not? (Leacock, PLG, 117)

5. A question may also be appended to a statement without being formed on the same pattern:

We've got a few lights on Broadway, don't you think, Mr. Platt? (Henry, S, 140)

It will be nicer out here, don't you think? (Shaw, WP, 101)

It's rather well done, don't you think? (Williams, GG, 43)

Of course, Caroline is charming, but she is a little lacking in tenderness sometimes, don't you think so? (Maugham, Plays, 195)

If your numbers drop a few, they will dock your salary, is that not so? (Gordon, LDP, 44)

Your committee is of the opinion that it would be dangerous to send you home, isn't that it? (Freeman, OB, 202)

In a confirmative question the speaker communicates something to the collocutor and adds a question the purpose of which is to request confirmation of the statement or to challenge refutation of it. It is a very common device in conversation. A compound sentence consisting of a statement followed by an appended question is actually a judgment in the interrogative form. The sentence *He has come, hasn't he?* is socially more polite than the sentence *He has come.*

The confirmative questions may be uttered with a falling intonation or with a rising intonation. The former is the case if the speaker merely wants to have his opinion confirmed or wants to avoid abruptness. It may degenerate into a mannerism. No answer is needed, but if an answer is given there will be two falling tones, one on the *Yes* or *No*, and the other in the phrase that follows:¹⁶

¹⁶ A. S. Hornby, Oxford Progressive English for Adult Learners, Book 3, London 1958, p. 78.

"That's right, ↘ isn't it?" — ↘ "Yes, I ↘ think so," said Jane. (Cecil, DL, 56).

It was curious my not wanting to know her, ↘ wasn't it? — ↘ No, I don't ↘ think so. (Wilde, PDG, 62).

A rising intonation is used when the speaker is not quite sure and really wants to know if he is right. It is used to get information or correction and expects an answer. In the answer, there will be a falling tone on the *Yes* or *No*. There will be a falling tone in the rest of the answer if it agrees with the speaker's statement, but a rising tone if it disagrees with it.¹⁷ Examples:

"You don't happen to remember which of the islands it was, ↗ do you?" — ↘ "No," I replied, beginning to grow thoughtful too, "I ↗ don't." (Jerome, TMB, 147)

"Today is Monday, ↗ isn't it?" — ↘ "Yes, it ↘ is." or ↘ "No, it ↗ isn't".

Sometimes the confirmative question refers to a statement made by the person addressed. In such cases the second speaker agrees wholeheartedly, expressing his entire agreement with the statement. Examples:

"It's a beastly afternoon," he said curiously. ↘ "Yes, ↘ isn't it?" said Rosemary enthusiastically. (Mansfield, SS, 127)

That looks good! — ↘ Yes, ↘ doesn't it? (Sisson, SO, 101)

This type of confirmative question can only be used when the statement is affirmative, and is therefore always in the negative form. They are uttered with a falling intonation. They cease to be questions and become more or less exclamations.

Most Soviet grammarians use the term *disjunctive questions* to designate confirmative questions (e. g. L. P. Vinokurova¹⁸, E. E. Izrailevich and K. N. Kachalova¹⁹, L. S. Barhudarov and D. A. Shteling²⁰, M. A. Belyayeva²¹, I. A. Gruzinskaya and E. B. Cherkasskaya²², V. L. Kaushanskaya, R. L. Kovner, et al²³, M. Ganshina and N. Vasilevskaya²⁴). This term seems to

¹⁷ A. S. Hornby, *op. cit.*, p. 78.

¹⁸ Л. П. Винокурова. Грамматика английского языка, Ленинград, 1954, p. 226.

¹⁹ Е. Е. Израилевич, К. Н. Качалова. Практическая грамматика английского языка, Москва, 1953, p. 401.

²⁰ Л. С. Бархударов, Д. А. Штелинг. Грамматика английского языка, Москва, 1960, pp. 276—277.

²¹ М. А. Беляева. Грамматика английского языка, Москва, 1959, p. 263.

²² I. A. Gruzinskaja, E. B. Tšerkasskaja. *Inglise keele grammatika*, Tallinn, 1955, p. 159.

²³ В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер и др. Грамматика английского языка, Ленинград, 1959, p. 221.

²⁴ M. Ganshina, N. Vasilevskaja, *English Grammar*. Moscow 1954, p. 261.

be out of place in regard to grammar and logic. In grammar the term *disjunctive* (from Latin *disjunctus*, past participle of *disjungere*, meaning to *disjoin, separate*) marks separation or opposition and is applied to a word which unites sentences of the parts of discourse in a construction, but disjoins the sense. A disjunctive is a word that disjoins, as *or, nor, neither*. In a confirmative question, however, the appended question forms a unit with the preceding remark despite the formal comma that separates them. The appended question has no meaning of its own separated from the remark it follows. A confirmative question together with a statement is a judgment in the interrogative form. The term *disjunctive question* is not justified from the point of view of logic either. The complex sentence including a statement and an appended question is not a disjunctive judgment in which the parts are opposed to each other by means of disjunctives.

We have used the term *confirmative questions* as the most suitable one because it reveals the nature of the questions of that type. The purpose of most confirmative questions is to request confirmation of a statement. The term has also been used by H. E. Palmer and F. G. Blandford²⁵, E. Kruisinga²⁶ and R. W. Zandvoort²⁷. The term “подтверждающие вопросы” used by R. L. Reingand²⁸ in her thesis on interrogative sentences in English corresponds to the English term *confirmative questions*. The terms *tail-questions* (A. S. Hornby²⁹), *question-tags* (W. Stannard Allen³⁰), *tag-questions* (F. L. Sack³¹, M. H. Weseen³², O. Jespersen³³, F. G. French³⁴), *tag-phrases* (F. L. Sack³⁵) show only the formal characteristics of confirmative questions and do not fully reveal their nature. V. E. Shevyakova³⁶ in her thesis on intonation in interrogative sentences terms confirmative questions short neutral questions of the indefinite connecting type (краткий нейтральный вопрос неопределённо-связочного типа) appended to a declarative sentence.

²⁵ H. E. Palmer, F. G. Blandford, *op. cit.*, pp. 265—266.

²⁶ E. Kruisinga. A Handbook of Present-Day English. Part II, 1925, p. 280.

²⁷ R. W. Zandvoort, *op. cit.*, p. 224.

²⁸ R. L. Reingand, *op. cit.*, p. 18.

²⁹ A. S. Hornby, *op. cit.*, pp. 77—78.

³⁰ W. Stannard Allen. Living English Speech, London 1958, p. 163 ff.

³¹ F. L. Sack, *op. cit.*, pp. 61—62.

³² M. H. Weseen, *op. cit.*, p. 626.

³³ O. Jespersen. A Modern English Grammar on Historical Principles, Vol. 4, Copenhagen 1940, p. 481.

³⁴ F. G. French, *op. cit.*, p. 47.

³⁵ F. L. Sack, *op. cit.*, p. 61.

³⁶ В. Е. Шевякова, Интонация вопросительного предложения в современном английском языке. Канд. дисс., Москва, 1954, p. 92.

Reactive questions

A reactive question is a short question modelled on a statement made by another speaker. The reactive question is affirmative when the previous statement is affirmative and negative when the preceding statement is negative. It is formed in the same way as confirmative questions repeating the auxiliary, modal or link-verb and the subject of the statement. The subject must always be a personal pronoun or the introductory *there*, the personal pronoun *I* (*you*) used by the speaker addressed being replaced by *you* (*I*). Examples:

"You look very cool" — *"Do I?"* said Isabel (Mansfield, SS, 86)

"I saw you looking at me." — *"Did you?"* asked Lee. (Steinbeck, EE, 314)

"I don't know what you mean," protested Leora. *"Don't you?"* said Marion. *"Don't you really?"* (England, L, 30)

Reactive questions have almost the same meaning as the interjections *h'm* (*hem, hum*), *o(h)*, *oho*, *really*, *indeed*. They can be translated into Estonian mostly by *kas tõesti?* or *või nii?* Reactive questions express various shades of meaning, ranging from delight and surprise to irony and sarcasm depending on the intonation they are spoken with. The rising tone may express polite interest, doubt or puzzled wonderment, the falling tone may express surprise, intense interest or irony.

Reactive questions are intermediate between questions and exclamations.

It is convenient to distinguish three kinds of reactive questions:

(i) a reactive exclamatory question uttered in reaction to a statement either affirmative or negative, made by another speaker. Examples:

"Mother — your dress is right off one side." — *"Is it?"* said Mother (Mansfield, SS, 55)

I won't conceal from you that I'm surprised. Caroline. — Are you? (Maugham, Plays, 185)

Eric, you do look well! — Do I? — Frightfully well! (Lonsdale, LEC, 363)

"I don't know what you mean," protested Leora. *"Don't you?"* said Marion. (England, L, 30)

A reactive question of that kind can also be spoken with normal word order, i. e. without inversion, and a rising intonation:

When I first loved her, I didn't know who she was. — You didn't? (Sisson, SO, 245)

I already read it. — You did? (Steinbeck, EE, 61)

I mean I found a cloakroom ticket for a suitcase in a taxi. — You did? (Williams, GG, 74)

- (ii) a reactive question proper added to an echoed statement which repeats the affirmative statement made by another speaker. Examples:

I wonder what it is you hate so much. — You wonder, do you? (Steinbeck, EE, 305)

"I — I've heard about my father and mother," said Leora in a panic. "And — and I can guess how you feel." — "You can — can you?" said Maurice sardonically. (England, L, 69)

"I'm ill," she muttered desperately "Ill, are you?" said Marion with an odd relish. (England, L, 30)

- (iii) a reactive question proper added to a comment on what has previously been said. It shows reaction to a previous statement or implied statement. The question implies emotional attitude and often begins with *so*. The Estonian equivalent of the appended question in most sentences seems to be *siis*. Examples:

So that's how it's done, is it? (Shaw, WP, 167)

So slander's an answer to detain, is it? (Cecil, DL, 130)

"So they've put her to work, have they?" she asked. (England, L, 90)

So she left a son, did she? (Wilde, PDG, 41)

He took you in, did he, Horace? — I guess he did. (Steinbeck, EE, 201)

We have used the term *reactive questions* to designate the type of question because these questions show the reaction, the emotional attitude of the speaker to a statement made by another speaker. The term has also been used by R. W. Zandvoort³⁷. The other terms used for reactive questions are: *commentative questions* (H. E. Palmer and F. G. Blandford³⁸), *sympathetic questions* (E. Kruisinga³⁹, R. L. Reingand⁴⁰).

Exhortative questions

Appended questions can also be used with commands and exhortations but in those cases they cease to be real questions, being questions only in form.

The appended questions used after imperative sentences most widely are *will you?* and *won't you?*

Will you? is used with affirmative and negative imperative sentences to soften them, to make them less abrupt and may be

³⁷ R. W. Zandvoort, *op. cit.*, p. 224.

³⁸ H. E. Palmer and F. G. Blandford, *op. cit.*, pp. 266—267.

³⁹ E. Kruisinga, *op. cit.*, p. 280.

⁴⁰ R. L. Reingand, *op. cit.*, p. 18. She uses the term «сочувственные вопросы» which corresponds to «sympathetic questions».

spoken with a falling intonation or a rising intonation. The former is the case when it is used after a negative imperative sentence which itself is uttered with a rising tone. Examples:

Don't † listen to her, † will you? (Cecil, DL, 78)

Don't † worry, † will you? (Lonsdale, LEC, 371)

Will you? is spoken with a rising intonation after an affirmative imperative sentence which is uttered with a falling tone. Examples:

Put the coffee on † here, † will you? (Williams, GG, 65)

Stay † close, † will you? (Steinbeck, EE, 181)

You look out the † trains, † will you? (Shaw, WH, 31)

A more friendly and polite form of expressing a command is to use a rising tone for the command itself, the appended question *will you?* continuing to rise unstressed. There is scarcely any pause between the command and *will you?* In this case a command becomes a polite request.

In contemporary English there seems to be a tendency for the appended question *will you?* to be replaced by *would you?* which is a little milder and more coaxing. Examples:

Be a good chap and bring it round, would you? (Cecil, DL, 93)

Wait a few minutes, would you? (Galsworthy, J, 32)

Won't you? is used only with affirmative imperative sentences if the speaker wishes to be sure that the person he addresses does not forget something. It is used as a kind of reminder. The imperative sentence is spoken with a rising intonation, the appended question with a falling intonation.

Examples:

Be as quick as you † can † won't you? (Williams, GG, 87)

"This is Betty, Mum," he said "Miss Bevan, I presume," said Mrs Sunbury. "That's right, but call me † Betty, † won't you?" (Maugham, K, 25)

Make yourselves, at † home, † won't you? (Maugham, Plays, 186)

A command can also be followed by the appended question *can't you?* which is used in a rather aggressive, sarcastic sense and has a shade of impatience. The command is uttered with a falling tone, the appended question with a rising tone. Examples:

Keep quiet in † there, † can't you? (Lindsay, BS, 90)

Stand † still, † can't you! (Jerome, TMB, 40)

"Why, you skulking little devil, you," they would say, "get up and do something for your † living, † can't you?" — not knowing, of course, that I was ill (Jerome, TMB, 11)

When the appended question *shall we?* is added to an exhortation it implies a proposal or a suggestion. Examples:

Let's keep it that way, shall we? (Steinbeck, EE, 445)

Let's play poker now, shall we? (Maugham, Plays, 81)

Let's go for a walk, shall we?

Constructions of that kind are not used very often nowadays as they are rather old-fashioned. Expressions like *how about . . .*, *what about . . .*, *what do you say to . . .*, etc., are used instead.

The appended questions used with imperative sentences are translated into Estonian by *palun*; *ärge ometi*; *ometi*; *vahest ehk*; *mis oleks, kui . . .*, etc.

The study of exhortative questions has been neglected by the overwhelming majority of English grammarians. No term has been used to designate them. We have used the term *exhortative questions* as the most suitable one.

* * *

On the basis of the aforesaid we can draw the following conclusions:

1. An appended question is a question that is added to a declarative or an imperative sentence.

2. According to the meaning appended questions are divided into confirmative, reactive and exhortative questions.

3. The purpose of a confirmative question is to request confirmation of a statement or to challenge refutation of it. In some cases it expresses full agreement with a statement made by the person addressed.

4. The purpose of a reactive question is to show the reaction, the emotional attitude of the speaker to a statement made by another speaker.

5. The purpose of an exhortative question is to soften a command turning it into a request (*will you? would you?*), to serve as a kind of reminder (*won't you?*), to make a sarcastic, impatient remark (*can't you?*) or to imply a proposal or a suggestion (*shall we?*)

6. The study of appended questions has been neglected so far, especially the study of reactive and exhortative questions.

7. The rules of forming appended questions given in grammar-books are often oversimplified and as a rule do not cover all the possible cases.

8. Most appended questions are questions only in form and do not expect an answer.

9. The use of the term *disjunctive questions* to designate confirmative questions is not justified from the point of view of grammar and logic.

ABBREVIATIONS USED

- Cecil, DL — Henry Cecil, *Daughters of Law*, London 1961.
- Dreiser, AT — Theodore Dreiser, *An American Tragedy*, Vol. I, Moscow 1951.
- Dreiser, SC — Theodore Dreiser, *Sister Carrie*, Moscow 1958.
- England, L — Jane England, *Leora*, London 1956.
- Freeman, OB — Ira Henry Freeman, *Out of the Burning*, London, 1961.
- Galsworthy, J — John Galsworthy, *Justice and other plays*, Leipzig 1912.
- Galsworthy, MP — John Galsworthy, *The Man of Property*, Moscow 1956.
- Giles, Cart — Giles Sunday Express and Daily Express Cartoons. Fifteenth Series. London 1961.
- Gordon, LDP — Gerald Gordon, *Let the Day Perish*, Moscow 1961.
- Gow, D'Usseau, DR — J. Gow and A. D'Usseau, *Deep are the Roots*, Moscow 1956.
- Henry, S — O. Henry, *Short Stories*, Moscow 1956.
- Jerome, TMB — Jerome K. Jerome, *Three Men in a Boat*, Moscow 1955.
- Lawrence, CL — D. H. Lawrence, *Lady Chatterley's Lover*, London 1960.
- Leacock, PLG — Stephen Leacock, *Perfect Lover's Guide and Other Stories*, Moscow 1958.
- Lindsay, BS — Jack Lindsay, *Betrayed Spring*, Moscow 1955.
- Lonsdale, LEC — Frederick Lonsdale, *Let them Eat Cake (Plays of the Year. Volume 19, 1958—59, London)*.
- Mansfield, SS — Katherine Mansfield, *Selected Stories*, Moscow 1957.
- Maugham, K — W. Somerset Maugham, *The Kite*. (Stories by Modern English Authors, Moscow 1961)
- Maugham, Plays — W. Somerset Maugham, *Plays*, Vol. III, Leipzig 1934.
- Priestley, M — J. B. Priestley, *The Magicians*, London 1954.
- Shaw, WH — Bernard Shaw, *Widowers' Houses*, Moscow 1950.
- Shaw, WP — Bernard Shaw, *Mrs Warren's Profession*, Moscow 1950.
- Sisson, SO — Rosemary Anne Sisson, *The Splendid Outcasts (Plays of the Year, Volume 19, 1958—59, London)*.
- Standish, EW — Robert Standish, *Elephant Walk*, London 1958.
- Steinbeck, EE — John Steinbeck, *East of Eden*, London 1958.
- Tressell, RTP — Robert Tressell, *The Ragged Trousered Philanthropists*, Moscow 1957.
- Walsh, NLT — Jane Walsh, *Not Like This*, Moscow 1955.
- Wilde, PDG — Oscar Wilde, *The Picture of Dorian Gray*, London.
- Wilde, Plays — Oscar Wilde, *Plays*, Moscow 1961.
- Williams, GG — Hugh and Margaret Williams, *The Grass is Greener (Plays of the Year. Volume 19, 1958—59, London)*.

LISANDKÜSIMUSED KAASAEGSES INGLISE KEELES

G. Kiviväli

Resümee

Inglise keelele iseloomulikku küsilause tüüpi, nn. lisandküsimusi (*appended questions*) pole senini inglise keele grammatikates kas üldse käsitletud või on käsitletud vaid pealiskaudselt, arvesse võtmata kõiki võimalusi. Lisandküsimus on jutustavale lausele või käsklausele lisatud lühike küsimus. Enamik neist on küsilased vaid vormilt ja ei nõua vastust.

Tähenduse järgi võib eristada kolme tüüpi lisandküsimusi:

- 1) kinnitavad küsimused (*Confirmative questions*).
- 2) reageerivad küsimused (*Reactive questions*).
- 3) virgutavad küsimused (*Exhortative questions*).

Kinnitavad küsimused on jutustavaile lauseile lisatud küsimused, mis esitatakse eesmärgil, et saada jutustavas lauses väljendatud mõttele kinnitust. Jutustav lause ja sellele järgnev lisandküsimus moodustavad otsustuse küsivas vormis, nad moodustavad terviku ja seetõttu tuleb neid käsitleda koos. Enamiku nõukogude grammatikute poolt kasutatav termin «disjunktiivne küsimus» (*Disjunctive question*) pole küllalt täpne ja on ebasobiv nii grammatika kui ka loogika seisukohalt.

Reageerivad küsimused on lühikesed küsimused, mis näitavad reageerimist kaaskõneleja väitele ja moodustatakse selle alusel. Nad väljendavad mitmesuguseid tundevarjundeid, rõõmust kuni irooniani või sarkasmini, olenevalt sellest, millist intonatsiooni kasutatakse.

Virgutavad küsimused on lisandküsimused, mida kasutatakse koos käsklausetega. Nad on küsimused vaid vormiliselt. Virgutavad küsimused on järgmised: “*will you? would you?*”, mis muudavad käsklause viisakaks palveks; “*won't you?*”, mida tarvitatakse meeldetuletusena, et kõnetatud isik millegi tegemist ei unustaks; “*shall we?*”, mis muudab lause ettepanekuks.

ПРИСОЕДИНЕННЫЕ ВОПРОСЫ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Г. Кививяли

Резюме

До настоящего времени очень мало внимания уделялось присоединенным вопросам, характерным для английского языка. Во многих грамматиках английского языка по этому поводу ничего не написано. Даже в грамматиках, где разбирается этот тип вопросительного предложения, правила слишком поверхностны и не учитывают всех возможностей.

Присоединенный вопрос — это краткий вопрос, следующий за повествовательным или повелительным предложениями. Большинство из них являются вопросами только по форме и не требуют ответа.

По значению можно различать три типа присоединенных вопросов:

1. Подтверждающие вопросы (Confirmative Questions).
2. Реагирующие вопросы (Reactive Questions).
3. Побудительные вопросы (Exhortative Questions).

Подтверждающие вопросы присоединяются к повествовательным предложениям, которые предлагают собеседнику в целях получения подтверждения выраженной в повествовательном предложении мысли. Повествовательное предложение и следующий за ним присоединенный вопрос заключают в себе суждение в вопросительной форме. Они образуют одно целое и поэтому их следует рассматривать вместе. Термин «расчлененный вопрос» (Disjunctive Question), употребляемый многими советскими англичанами, не вполне точный и не подходит с точки зрения грамматики и логики.

Реагирующие вопросы показывают реакцию на высказывание собеседника и образуются на основе последнего. Они выражают разные эмоциональные оттенки, от радости и удивления до иронии и сарказма, в зависимости от употребляемой интонации. Они являются промежуточными между вопросительными и восклицательными предложениями.

Побудительные вопросы употребляются с повелительными предложениями и являются вопросами только по форме; они не требуют ответа. Побудительные вопросы следующие: «will you? would you?», они превращают повелительные предложения в вежливые просьбы; «won't you?», употребляемый как напоминание, чтобы собеседник не забыл сделать что-то; «shall we?» превращающий фразу в предложение.

NIMISÖNALISE TÄIENDIGA VABADE SÖNAÜHENDITE TÖLKIMISEST INGLISE KEELEST EESTI KEELEDE

(J. Galsworthy teoste eestinduste põhjal)

U. Lehtsalu

Inglise keele kateeder

Erinevused sõnade seostamisvõimaluste vahel erinevates keeltes tekitavad raskusi tõlkepraktikas ja äratavad huvi tõlketeooria seisukohalt. Seosed, mis on normaalsed ühes keeles, ei ole võimalikud või on ebaloomulikud teises keeles.

Vabade sõnaühendite tõlkimine sõltub nii komponentide tähendustest, komponentidevahelisest seosest kui ka sõnaühendi konstruktsioonist.

Kui võrrelda inglise ja eesti keeles esinevate atribuutivsete vabade sõnaühendite semantilis-struktuurilisi iseärasusi, torkab eelkõige silma, et tähenduslikud seosed sõnaühendi liikmete vahel võivad inglise keeles olla mitmekesisemad kui eesti keeles.¹ Tõlkimise raskused tuleb siin sageli ületada leksikaalsete asenduste või grammatiliste ümberkorralduste abil.²

Vabade sõnaühendite hulgas on kaasaegses inglise keeles oluline koht nimisõnalise täiendiga sõnaühenditel.

Eestäiendina võib nimisõna inglise keeles esineda kas üldkäändes või omastavas käändes, tagatäiendina koos eessõnaga (väljaarvatud kiillisandi puhul, kus nimisõnaline täiend järgneb vahetult põhisõnale).

Kui nimisõnalist täiendit kasutatakse stiilivõttena — epiteedina, on vastaval sõnaühendil rida semantilis-struktuurilisi iseärasusi, mis raskendab nende tõlkimist.

Käesolevas artiklis, mis on osa ilukirjandusliku tõlke prob-

¹ Samasugune erinevus kehtib ka inglise ja vene keele vastavate sõnaühendite vahel. (Vrd. В. И. Комиссаров, Я. И. Рецкер, В. И. Тарков, Пособие по переводу с английского языка на русский, Москва 1960, lk. 40.)

² Vrd. näit. А. В. Федоров, Введение в теорию перевода, Москва 1958, lk. 176.

leeme käsitlevast uurimusest, püüame vastava materjali esialgse läbitöötamise põhjal esitada peamised nimisõnalise täiendiga sõnaühendite tõlkimisvõimalused inglise keelest eesti keelde. Näitematerjalina on kasutatud J. Galsworthy teoseid koos nende eestindustega. Nimetatud autori keeles on maksimaalselt kasutatud kaasaegses inglise keeles peituvaid väljendusvõimalusi, mis pakuvad sobivat materjali tõlketeoreetilisteks üldistusteks tehtavaks analüüsiks.

Järgnevas lühiülevaates vaadeldakse sõnaühendite tõlkimist, mille laiendiks on nimisõnaline eestäiend ja tagatäiend. Lõpuks käsitletakse veel epiteedina kasutatava nimisõnalise täiendiga sõnaühendite tõlkimist.

Artikli eesmärk on nimisõnalise täiendiga vabade sõnaühendite põhiliste tõlkimisvõimaluste süstemaatiline esitus.

Vaatleme esmalt nimisõnalise eestäiendiga sõnaühendite tõlkimist. Üheks kaasaegse inglise keele iseloomulikuks jooneks on üldkäändes oleva nimisõna kasutamine eestäiendina. Nimisõnade atributiivset kasutamist soodustab ühelt poolt omadussõna fleksioonide puudumine, teiselt poolt aga kaasaegses inglise keeles esinev tendents kasutada atributiivses funktsioonis esinevate omadussõnade asemel parataktilist sõnade kõrvutamist, mille abil keel saavutab suurema vabaduse ja diferentseerimisvõime.³ Kuna eesti keeles vastav konstruktsioon puudub, tuleb nimisõnalise eestäiendiga sõnaühendite tõlkimisel eesti keelde teha kas leksikaalseid või struktuurilisi asendusi.⁴

Semantilised seosed atributiivsete sõnaühendite komponentide vahel võivad olla väga mitmesugused ja sõltuvad suurel määral atributiivses funktsioonis esineva nimisõna tähendusest.⁵ Käesolevas töös jaotatakse sõnaühendi komponentide vahelised semantilised seosed kvalitatiivseteks, adverbiaalseteks ja sihisuheteks.

Nimisõnalise eestäiendiga sõnaühendid võivad olla leksikaalselt mitmetähenduslikud ja nende tõlkimisel tuleb arvestada konteksti, et mitte moonutada autori mõtet.

Nimisõnalise eestäiendiga vabade sõnaühendite tõlkimiseks eesti keelde on järgmised peamised võimalused:

1. Nimisõnaline täiend võib asendada liitsõna esimese komponendiga. Kvalitatiivsete seoste puhul inglise keele sõnaühendi komponentide vahel on eestikeelse liitsõna esimene koostisosa tavaliselt omastavas käändes: *a Sunday caller* (L 113) = *püha-*

³ Ph. Aronstein, *Englische Wortkunde*, Leipzig, Berlin 1925, lk. 35.

⁴ Leksikaalsete või grammatiliste asenduste iseloom sõltub vastava tõlkekeele spetsiifikast. Vrd. näit. atributiivse eestäiendiga sõnaühendite tõlkimisviiside analüüsi inglise keelest vene keelde teoses: В. Н. Комиссаров, Я. И. Рецкер, В. И. Тарков, *op. cit.*, lk. 45—48.

⁵ E. Kruisinga, *A Handbook of Present-Day English. Part II. English Accidence and Syntax* 3, Groningen 1932, lk. 139.

päevakülaline (78);⁶ *stock-fish faces* (L 261) = *tursanägusid* (211); *General Meeting look* (MP 179) = *peakoosoleku ilmet* (158). Adverbiaalsete seoste puhul võib liitsõna esimene komponent olla ka teistes käänetes vastavalt seosele inglise keele sõnaühendi komponentide vahel: *for those country jaunts* (MP 293) = *nendeks maalesõitudeks* (260).

2. Üldkäändes olev nimisõnaline täiend võib sihisuhete puhul sõnaühendi komponentide vahel asenduda tõlkes nimisõnalise täiendiga omastavas käändes: *the juncture of two Forsyte fortunes had a kind of conservative charm* (L 269) — *kahe Forsyte'i varanduse ühendamise mõttes oli mingit alahoidlikku veetlust* (217); *the carriage class* (MP 193) = *sõidukiomanikkude klass* (170)⁷. Teistes käänetes võib nimisõnaline täiend eesti keeles esineda adverbaalsete seoste puhul inglise keele sõnaühendi komponentide vahel: *from a river picnic* (L 274) = *lõbusõidult jõele* (222); *a postcard reproduction* (L 145) = *pildi reproduktsioon postkaardil* (108).

3. Nimisõnaline täiend võib asenduda tõlkes omadussõnalise täiendiga, mis moodustatakse omadussõna tuletuslõpu lisamise teel vastavale nimisõnale. See on tõlkimisviis, mis on kasutatav kvalitatiivsete seoste puhul inglise keele sõnaühendi komponentide vahel: *the peculiar Forsyte built of his face* (Ch 75) = *ta omapärane forsaitlik...nägu* (14); *she would want Society prestige* (P 152) = *ta vajas...seltskondlikku seisukohta* (158); *vagabond refinement* (IPh 227) = *vagabundlik osavus* (172).

4. Nimisõnalist täiendit asendavaks omadussõnaliseks täiendiks võib olla ka liitsõna. Viimase esimeseks komponendiks on tavaliselt vastav nimisõna, teiseks aga omadussõna, mis väljendab seost inglise keele sõnaühendi komponentide vahel. Seda tõlkimisviisi on samuti võimalik kasutada kvalitatiivsete seoste puhul põhisõna ja täiendi vahel: *over her... chestnut hair* (L 309) = *ta... kastanpruunidel juustel* (253); *hazel eyes* (L 309) = *pähkelpruune silmi* (253); *the river country* (L 155) = *jõeäärne maastik* (177); *lavender kid gloves* (L 244) = *lavendlivärvi kitsenahksed kindad* (195).

5. Nimisõnaline täiend võib aga kvalitatiivsete suhete puhul asenduda ka sellise omadussõnalise täiendiga, mis ei ole temast tuletatud ja mis ei sisalda vastavat nimisõna ka oma koostisosana, vaid annab ainult edasi nimisõnalise täiendi ligikaudse tähenduse antud sõnaühendi raamides: *monster sphinx* (MP 317) = *tohtu sfinks* (281); *gravel soil* (MP 78) = *sõmer pinnas*

⁶ Näidete allikad koos lühenditega vt. lk. 42.

⁷ Omastavas käändes esineva nimisõnalise eestitäiendiga sõnaühendeid, mis sihisuhete puhul ka inglise keeles ülekaalus on, käesolevas artiklis ei vaadelda, kuna tõlkimise seisukohalt konstruktsioonide vastavuse tõttu inglise ja eesti keeles siin erilist probleemi ei teki.

(69); *on a cushion footstool* (L 289) = *madalale istmele* (235). Kahe nimisõnalise täiendi puhul võib üks neist tõlkes muutuda teise määrsõnaliseks laiendiks: *mushroom and silver coat* (MP 154) = *höbedaselt mustjat kuube* (137). Sellises tõlkimisviisis läheb aga kaduma inglise keele piltlik väljendusviis.

6. Tõlkepraktikas esineb arvukalt juhte, kus ei ole võimalik kasutada ühtki eespool nimetatud tõlkimisviisidest. Inglise keeles on palju nimisõnalisi täiendeid, millele ei ole võimalik leida vastavat nimisõnalist ega omadussõnalist täiendit eesti keeles. Võimalused sõnaühendi tõlkimiseks liitsõna abil on veelgi enam piiratud. Sellistel juhtudel võib sõnaühendit eesti keelde tõlkida täiendi laiendamise abil. Siin avalduvad ilmekalt inglise ja eesti keele struktuurilised erinevused — inglise keele suhteliselt lakoonilisem väljendusviis võrreldes eesti keelega. Nii jääb inglise keeles semantiline seos täiendi ja põhisõna vahel väljendamata, eesti keeles tuleb see aga sõnades fikseerida.

Täiendi laiendamist kasutatakse mitmesuguste kvalitatiivsete seoste puhul inglise keele sõnaühendi komponentide vahel: *baize door* (MP 303) = *kaleviga löödud ust* (269); *in a red satin chair* (MP 199) = *punase siidiga kaetud tugitoolis* (175); *Louis Quinze drawing-room* (Ch 92) = *Louis XV stiilis sisustatud salongi* (30); *exasperation velvetiness* (MP 171) = *meeleheitele viivat sametpehmust* (151); *in quiet City moments* (MP 261) = *rahulikel Citys viibimise hetkil* (230); *by the coppice gate* (Ch 179) = *läbi metsatuka juures oleva värava* (259).

7. Eesti keelele omase väljendusviisi huvides on mõnikord tõlkimisel vajalik vahetada täiend ja põhisõna, kusjuures viimane võib muutuda kas omadussõnaliseks või määrsõnaliseks täiendiks, põhisõnas toimuvad aga muudatused vastavalt uue sõnaühendi nõuetele: *tobacco maniac* (IPh 234) = *kirglik suitsetaja* (178).

8. Esineb aga ka juhte, eriti metafoorsete täiendite puhul, kus inglise keele sõnaühendit ei saa tõlkida ei sõnaühendi ega liitsõnaga ning selle tähendus antakse edasi sõnastust ja kogu lause konstruktsiooni muutes: *it's not likely to be a week-end business* (Ch 273) = *nad ei näi ajaviiteks mänglevat* (191); *it was shilling day* (MP 192) = *oli «kallis» päev, sissepääs maksis šillingi* (169). Viimased kaks tõlkimisviisi kehtivad peamiselt kvalitatiivsete suhete puhul põhisõna ja täiendi vahel. Tõlkimise raskused on siin tingitud inglise keelele omasest suhteliselt piltlikumast väljendusviisist võrreldes eesti keelega, milleks nimisõnalised täiendid pakuvad häid võimalusi.

Järgnevalt vaatleme nimisõnalise tagatäiendiga sõnaühendite tõlkimist.

Nagu juba märgitud, esineb nimisõna tagatäiendi funktsioonis (peale kiillisandiliste ühendite) koos eessõnaga. Kõige enam grammatikaliseerunud on eessõna *of*, sellest ka tema laialdased

kasutamisevõimalused erinevate semantiliste suhete väljendami-
seks.

Semantilised suhted nimisõnalise tagatäiendi ja põhisõna vahel on niisama mitmekesised ja mõjutavad samuti sõnaühendite tõlkimisviise nagu nimisõnalise eesttäiendi puhulgi.

Nimisõnalise tagatäiendiga sõnaühendite tõlkimiseks eesti keelde on järgmised peamised võimalused:

1. Sõnaühendit võib eesti keelde tõlkida liitnimisõna abil. See tõlkimisvõimalus kehtib nii kvalitatiivsete kui ka adverbiaalsete suhete puhul põhisõna ja täiendi vahel: *that «sense of property»* (MP 254) = *toda «omandimeelt»* (225); *a nice old article of virtue* (IPh 212) = *kena vana kunstiese* (162); *the expression on his face* (L 78) = *ta näoilme* (46). Nagu viimasest näitest nähtub, muutuvad adverbiaalsed seosed liitsõna abil tõlkides kvalitatiivseteks.

Sihisuhete puhul põhisõna ja täiendi vahel toimub liitsõna abil tõlkimisel sõnaühendi komponentide vahetus, kusjuures põhisõna võib muutuda omadussõnaliseks täiendiks: *his mother's subtlety of instinct* (L 145) = *ema peenetundelisust* (108).

2. Nimisõnalise tagatäiendiga sõnaühendit saab eesti keeles edasi anda sõnaühendi abil, milles nimisõnaline täiend võib seista mitmetes käänetes, olenevalt seosest inglise keele sõnaühendi komponentide vahel. Kvalitatiivsete suhete puhul on peamisteks kääneteks kaasaütlev käänne: *a woman of character* (Ch 80) = *tugeva iseloomuga naine* (19); *Jack Cardigan in a dark-blue tie* (L 233) = *tumesinise kaelasidemega Jack Cardigani* (185); seestütlev käänne: *a ... mirror of very old glass* (L 212) = *väga vanast klaasist peegel* (167); *an elaborate group of statuary in Italian marble* (MP 69) = *itaalia marmorist raiutud kujuderühmast* (62); ilmaütlev käänne: *a novel without a plot* (MP 110) = *romaan ilma sündmustikuta* (97); *a young man without fortune* (MP 19) = *varanduseta noormees* (18). Sihisuhete puhul on täiend omastavas käändes: *accustomed ... to the idea of resignation* (L 150) = *harjunud loobumise mõttega* (112); *the smoke from their cigarettes* (L 225) = *nende sigarettide suits* (178).

Kuna adverbiaalsete seoste puhul võib täiendit põhisõnaga liitev eessõna säilitada oma tähendusliku funktsiooni, siis sõltub sel juhul ka eestikeelses tõlkes täiendina esineva nimisõna käänne vastava eessõna tähendusest: *since that one little talk in the billiard-room* (L 275) = *pärast lühikest kõnelust piljarditoas* (223). Nagu juba eespool märgitud, on eesti keeles tendents asendada adverbiaalseid suhteid kvalitatiivsetega. Järgnev näide illustreerib mõlemate suhete kasutamist kõrvuti:

“Oh, but — Prosper”, Winifred interjected comfortably.” «Oo — aga Prosper», ütles Winifred mõnusasti vahele.
“the girls in the streets” «Tüdrukud tänavail —

— the girls who've been in tüdrukud, kes töötasid sõjap-
munitions, the little flap- moonatehastes, väikesed pöe-
pers in the shops; their plikad; nende kombes on
manners now really quite hit nüüd jalustrabavad.»
you in the eye. (L 234) (186)

3. Nimisõnalise tagatäiendiga sõnaühendit võib kvalitatiivsete suhete puhul eesti keelde tõlkida sõnaühendi abil, milles nimisõnaline täiend on asendatud omadussõnalise täiendiga, vastavale nimisõnale omadussõna tuletuslopu liitmise teel: *a youth of princple* (IPh 37) = *printsipiaalne noormees* (26); *leaves of brownish gold* (L 65) = *pruunikaskuldsed lehed* (35). Sama tõlkimisviisi võib mõnikord kasutada ka adverbiaalsete seoste puhul, neid kvalitatiivseteks muutes: *in this conflict throughout the house* (MP 83) = *selles koduses kokkupõrkes* (74).

4. Täiendi funktsioonis olevat nimisõna võib tõlkes asendada ka sellest tuletamata lihtomadussõnaga: *a man of means* (IPh 46) = *rikka mehe* (32); *a man of property* (MP 302) = *rikas mees* (268); *vitality of fibre* (MP 103) = *seesmine elujõud* (91); *gleam of fixedness* (IPh 105) = *kindel kuma* (78). Seda tõlkimisviisi kasutatakse peamiselt kvalitatiivsete seoste puhul. Sihisuhted muutuvad sel juhul kvalitatiivseteks.

5. Esineb juhte, kuigi harvemini kui nimisõnalise eestäiendi puhul, kus tekib vajadus tõlkes täiendit laiendada: *seeking some way of escaping the effort of realisation* (MP 123) = *püüdes kuidagi pääseda tõeluse tajumisega seotud jõupingutuse eest* (108). Nimetatud tõlkimisviisi kasutatakse peamiselt sihisuhete puhul.

6. Eesti keelele omase väljendusviisi huvides on sageli otsustavkohane tõlkes vahetada täiend ja põhisõna. Selline vajadus võib tekkida sihisuhete puhul sõnaühendi komponentide vahel, kui põhisõnaks on kas abstraktne, kvaliteeti tähistav nimisõna või aine nimetus. Põhisõna ja täiendi vahetamisele kaasneb sihisuhete asendamine kvalitatiivsetega. Sellise vahetuse puhul võib põhisõna asenduda: a) omadussõnalise täiendiga: *for a tumult of reflection* (B 24) = *tormiliseks mõtiskeluks* (32); *through the stiff grey of her coat and the soft cream of her body* (P 158) = *läbi tüdruku jäiga halli kleidi ja maheda piimvalge ihu* (63); *in the twilight of the room* (Ind 21) = *häämaras toas* (341); *from behind the purple of the clouds* (IPh 106) = *violetsete pilvede tagant* (79); *a... steadfastness of chin* (MP 18) = *tugev lõug* (18); b) kesksõnalise täiendiga: *pangs of memory* (L 244) = *piinavaid mälestusi* (195); *the flushy redness of his cheeks* (MP 317) = *ta punetavaid lihavaid põski* (281); *from the caress in her voice* (L 289) = *kallistava hääle... mõjul* (235); *by the cock of their hats* (MP 143) = *viltu pähe lükatud kübarais* (126); *he thought of strange paralysis of life* (Ch 139) =

mõtles ta ... kummaliselt halvatud elule (71); *each brother wore an air of aggravation* (MP 26) = *igaüks kolmest vennast vaatas ... ärritatud ilmelt* (25); c) nimisõnalise täiendiga: *against the rosewood of the piano* (Ind 22) = *roosipuust klaveri taustal* (23). Viimane on siiski suhteliselt harva esinev tõlkimisviis.

7. Kuna eeltoodud sõnaühendi komponentide vahetus muudab nii autori mõtet kui ka stiili, siis säilitatakse juhtudel, kus täpse mõttevarjundi edasiandmine on eriti oluline ja eesti keeles vastav abstraktne nimisõna kasutatav, inglise keele sõnaühendi põhisõna ja täiendi vaheline sihisuhe: *the buttoned strictness of his black cut-away coat* (MP 73) = *musta visiitkuue kinninööbitud korralikkus* (66); *through the grey of the chilly afternoon* (L 296) = *läbi jaheda õhtupooliku halluse* (242); *the solemnity of the opportunity* (MP 18) = *koosviibimise pidulikkust* (17); *from habitual proximity to the cigar-case* (MP 44) = *alalisest sigaritoosi lähedusest* (41); *the perfect glassiness of his eyes* (MP 55) = *silmade täiuslikku klaasisust* (55); *the full, soft pallor of her neck and shoulders* (MP 59) = *ta kaela ja õlgade täidlane, pehme kahvatus* (54). Kuna aga eesti keele seisukohalt sellised sõnaühendid pole tüüpilised, siis on soovitatav nende kasutamist võimaluse korral vältida.

8. Tõlkepraktikas esineb arvukaid juhte, kus eesti keele väljendusviisi ei luba kasutada ühtki ülaltoodud tõlkimisviisidest ja sõnaühendi tähendus väljendatakse eesti keeles lause konstruktsiooni muutes. Kui inglise keeles on tendents eelistada nimisõnalist väljendusviisi verbaalsele⁸, mis on kaasagse inglise keele lausestruktuuri iseloomulikuks jooneks, siis võib eesti keeles täheldada vastupidist tendentsi verbaalse sõnastuse kasuks.⁹ Sihisuhete puhul on eesti keelele iseloomustavaks täiendiliste sõnaühendite asendamine määruseliste konstruktsioonidega: *Soames went through a moment of calculating struggle* (Ch 104) = *hetkeks võitles Soames iseendaga midagi kaalutledes* (41); *the very fervour of her protections warped her judgements* (Ch 205) = *ta oli nii innukalt abivalmis, et kaotas otsustusvõime* (130).

Sihisuhete puhul on eesti keeles ka tendents inglise keele täiendilisi sõnaühendeid lahutada aluseks ja öeldistäiteks: *in his greenish eyes there was a look of contempt* (MP 110)

⁸ G. O. Curme, *A Grammar of the English Language III*, Boston 1931, lk. 22. Vrd. ka V. Mathesius, *Reč a sloh. Ctení o jazyce a poesii 1*, Praha 1942, lk. 11 jj. ja V. Mathesius, *O nominálních tendencích v slovesné predikaci novoanglické*, *Sborník filologický 4*, Praha 1913, lk. 325 jj. Tsiteeritud teose järgi: J. Vachek, *Some less familiar aspects of the analytical trend in English*. *Brno Studies in English*. Volume Three, Praha 1961, lk. 32.

⁹ Vrd. sama erinevuse täheldamist inglise ja tšehhi keelte puhul V. Mathesius eespool nimetatud töödes. Tsiteeritud teose järgi: Josef Vachek, *op. cit.*, lk. 32.

= tema rohekate silmade pilk oli halvustav (97); *the man had that fine solidity of shoulder and of waist* (IPh 43) = mehe õlad ja piht olid tugevad ja jõulised (30).

Eeltoodu põhjal võib öelda, et erinevuste tõttu inglise ja eesti keele struktuurides nõuab vaadeldavate sõnaühendite tõlkimine eesti keeles eksisteerivate väljendusvahendite oskuslikku rakendamist. Kõige mitmekesisemad on tõlkimisviisid kvalitatiivsete suhete puhul sõnaühendi komponentide vahel. Tõlkimisel avaldub eesti keelele omane tendents asendada nii adverbiaalseid kui ka sihisuhteid kvalitatiivsetega.

Tõlkimisel esinevad raskused on osaliselt tingitud ka inglise keelele omasest piltlikust väljendusviisist, mis eriti kujukalt avaldub nimisõnalise täiendiga sõnaühendite puhul.

Järgnevas tabelis on kokku võetud peamised nimisõnalise täiendiga vabade sõnaühendite tõlkimisviisid nende esinemissageduse järgi vastavalt semantilisele suhtele sõnaühendi ja põhisõna vahel. Tõlkimisviiside esinemissagedus on jaotatud järgmiselt: 1) tüüpiline tõlkimisviis, 2) harva esinev tõlkimisviis, 3) vastava tõlkimisviisi sobimatus antud suhte puhul.¹⁰

Lõpuks vaatleme nimisõnalise epiteedi tõlkimist. Nimisõnalise lisandi tõlkimine inglise keelest eesti keelde ei tekita tavaliselt erilisi raskusi. Kui aga lisandit kasutatakse põhisõna iseloomustava omaduse rõhutamiseks stiilivõttena, s. o. epiteedina, ilmneb erinevus leksikaalsete ja struktuuriliste väljendusviiside vahel inglise ja eesti keeles.

Järgnevalt vaatleme põhisõnale eelneva täiendi edasiandmist selle kasutamise puhul epiteedina. Juhte, kus epiteedi funktsioonis oleva nimisõnalise eestäiendiga sõnaühendit on võimalik tõlkida selle konstruktsiooni muutmata, esineb suhteliselt harva: *that young cub Soames* (MP 38) = *see noor kutsikas Soames* (36); *for that chap Soames* (MP 59) = *sellele tobule Soamesile* (53). Sagedamini antakse epiteedi funktsioonis olevat eestäiendit edasi nimisõnalise täiendi abil seestütlevas käändes: *the angel clown* (DF 9) = *see inglüst narriku* (8). Enamasti toimub siin aga põhisõna ja epiteedi vahetus: *that buffoon George* (MP 223) = *see George'ist veiderdaja* (197); *about this Buccaneer Johnny* (MP 207) = *tolle «mereröövlist» poisit kohta* (182). Uues põhisõnas võib väljenduda epiteedile omane emotsionaalsus: *to that boy Jon* (L 180) = *sellele Jonist poisikesele* (139). Põhisõna ja epiteedi vahetuse puhul võib põhisõna muutuda ka omadussõnaliseks täiendiks, epiteet muutub aga metafooriks: *other «lame duck» genii* (L 208) = *teised geniaalsed «lastud varesed»* (163).

Mõnikord jäetakse epiteedi funktsioonis esinev eestäiend hoopis tõlkimata, säilitades ainult selle juurde kuuluv emotsionaalse funktsiooniga laiend: *that fellow Dartie — always that fellow Dartie* (Ch 109) = *too Dartie — ikka ja alati too Dartie*

Suhe täiendi ja põhisõna vahel	Liitsõna		Nimisõnaline täiend omasta- vas käändes		Nimisõna teistes käändetes	
	Eestäiend	Tagatäiend	Eestäiend	Tagatäiend	Eestäiend	Tagatäiend
Kvalita- tiivsed suhted	+	+	—	—	—	+
	<i>stock-fish faces = tursanä- gusid</i>	<i>arcticle of virtue = kunstiese</i>				<i>a young man with- out for- tune = varanduse- ta noor- mees</i>
Adver- biaalsed suhted	×	×	—	—	+	+
	<i>for those country jaunts = nendeks maalesõi- tudeks</i>	<i>the ex- pression on his face = ta näoilme</i>			<i>from a river picnic = lõbu- sõidult jõe</i>	<i>since that one little talk in the bil- liard room = pärast lühikest kõnelust piljardi- toas</i>
Sihi- suhted	—	×	+	+	—	—
		<i>his mother's subtlety of instinct = oma ema peenetunde- lisust</i>	<i>the juncture of two Forsyte for- tunes = kahe For- syte'i varan- duse ühenda- mise</i>	<i>the smoke from their ciga- rettes = nen- de si- garet- tide suits</i>		

¹⁰ Tabelis on tüüpiline tõlkimisviis fähistatud märgiga +, harva esinev tõlkimisviis märgiga ×, vastava tõlkimisviisi sobimatus antud suhte puhul märgiga —.

Omadussõnaline täiend		Täiendi laiendamine		Täiendi ja põhisõna vahetamine		Lause konstruktsiooni muutmine	
Eestäiend	Tagatäiend	Eestäiend	Tagatäiend	Eestäiend	Tagatäiend	Eestäiend	Tagatäiend
+	+	+	—	+	—	+	—
<i>Society prestige</i> = seltskondlikku seisukohta	<i>a youth of principle</i> = printsiipiaalne noormees	<i>Louis Quinze drawing-room</i> = Louis XV stiilis sisustatud salongi		<i>tobacco maniac</i> = kirglik suitsetaja		<i>it's not likely to be a week-end business</i> = nad ei näi aja viiteks mänglevat	
—	×	—	—	—	—	—	—
	<i>in the conflict throughout the house</i> = selles koduses kokkupõrkes						
—	×	—	×	—	+	—	+
	<i>vitality of fibre</i> = seemine elujõud		<i>the effect of realization</i> = tõeluse tajumise seotud jõupingutused		<i>for a tumult of reflection</i> = tormiliseks mõtiskeluks		<i>the... ferocious protection</i> = innukalt abivalmis

(45). Vahel esineb ka vastupidine nähtus — tõlkimata võib jääda põhisona, kui see ei ole tähenduse kandjaks, vaid täidab ainult emotsionaalset funktsiooni: *that piano thing* (L 289) = *see klaver* (244).

Vahel esineb omapärane nähtus, kus epiteedi funktsioon ei lange nimisõnalisele eestäiendile, vaid põhisonale. Süntakiline täiend muutub seega semantiliselt põhisonaks. Eesti keelde tõlkimisel kasutatakse sel juhul liitnimisõna: *around the silver whiteness of a birch-tree nymph* (MP 281) = *ümber hõbevalge kasepuu-nümfi* (250), või väljendatakse epiteeti kiillisandi abil: *to strange tree-stump fawns* (MP 281) = *kummalistele puutüvedele, faunidele* (250).

Kui epiteedi funktsioonis on põhisonale eessõnatult järgnev nimisõnaline täiend, siis võib sõnaühendi konstruktsioon jääda tõlkimisel muutumatuks: *your friend the Buccaneer* (MP 263) = *su sõber mereröövel* (237). Mõnikord lisatakse tõlkes ka võrdlusele viitav sõna: *of Man the possessive animal* (L 327) = *inimese kui omandit ihkava looma kohta* (269). Epiteedina kasutatavat kiillisandilist tagatäiendit tõlgitakse eesti keelde vahel ka eestäiendi abil: *Ferrand, the bird of passage* (IPh 107) = *rändlind Ferrand* (79). Stiililt on tõlge vähem emfaatiline kui originaal. Autori stiili edasiandmiseks võiks siin kasutada vastet: *Ferrand, see rändlind*, s. o. säilitada täiendi kiillisandiline asetus.

Inglise keeles on levinud omapärane stiilivahend — nn. süntakiline epiteet.¹¹ See on stiilivõte, mille puhul sõnaühendi komponent, mis süntakiliselt funktsioonilt on põhisonaks, esineb semantilisest aspektist vaadatuna epiteedi funktsioonis.¹² Süntaktilist epiteeti võib eesti keelde tõlkida väga mitmel viisil. Väljendusvormilt kõige lähemaks süntaktilise epiteedi edasiandmise viisiks, mille puhul põhisona ja täiend on samuti vahetatud nagu inglise keeleski, on liitsõna: *Swithin had called him in public «a little touting whipper-snapper of a parson»* (SS 97) = *Swithin oli avalikult nimetanud teda «väikeseks musteldajaks papikergatsiks»* (77); *a ghost of a piano* (SS 10) = *klaverivirastus* (6); *a mangled short cut of a game* (B 9) = *vigane mänguvärdjas* (12); *beneath this canopy of cloud* (P 18) = *pilve-baldahiini alla* (18).

Süntaktilisele epiteedile iseloomulikku põhisona ja täiendi vahetust on võimalik samuti säilitada, kasutades nimisõnalist täiendit seestütlevas käändes: *a young fool of a doctor* (Ch 292) = *mingi «noor doktorist narr»* (210); või põhisonale järgne-

¹¹ Nimetust «süntakiline epiteet» kasutatakse paljude nõukogude keeleteadlaste töödes, nagu näiteks: И. Р. Гальперин, Очерки по стилистике английского языка, Москва 1958, lk. 140; М. Д. Кузнец, Ю. М. Скрёбнев, Стилистика английского языка, Ленинград 1960, lk. 16.

¹² Sama stiilivõte esineb ka teistes keeltes, vrd. näit. saksa keeles: *ein kleines Ding von Mädchen*, prantsuse keeles: *une drôle de femme*.

vat nimisõnalist täiendit olevas käändes: *what an amateur of a father he had been* (Ch 315) = *mäherdune asjaarmastaja ta isana oli olnud* (230).

Sageli antakse aga süntaktilist epiteeti eesti keeles edasi, loobudes inglise keele sõnaühendi komponentide süntaktilise ja semantilise funktsiooni vastuolust. Sellisel juhul võib põhisõna asendada vastavast nimisõnast tuletatud omadussõnalise täiendiga: *in the ghost of a smile* (MP 368) = *tontlikuks naeratuseks* (326). Sagedamini kasutatakse täiendina aga mõttele vastavat lihtomadussõna või kesksõna. Sellise tõlkimisviisi kasutamisega kaotab täiend epiteedi funktsiooni ja tõlge jääb stiililt vaesemaks originaalist: *in the eyes of ... her brute of a brother* (Ch 250) = *Holly toore venna silmis* (171); *a tantalising devil of desire* (P 232) = *piinav, kuri soov* (240); *that little slip of thing* (MP 38) = *toda pisitillukest olendit* (35); *a whipper-snapper of a young fellow* (MP 303) = *tühipaljas poisike* (269); *ghost of scent* (Ch 278) = *kujutletud lõhn* (197).

Kui sõnaühendi komponendil, mis süntaktiliselt funktsioonilt on täiendiks, puudub tähenduslik funktsioon, siis võib ta jääda tõlkes edasi andmata: *such a baby of a thing* (L 146) = *nii lapselik* (109). Võiks ka tõlkida: *selline laps*.

Kui tõlkes ei ole epiteeti võimalik säilitada, siis võib püüda seda asendada mõne teise stiilivõttega, nagu näiteks võrdlusega:

*... and the yellow-wheeled ... ja kollaste ratastega sõi-
chariot continued to roll ... duk aina edasi veeres ...
a little Flying Dutch- nagu väike Lendav Hol-
man of a cab* (Ch 297) *landlane* (215)

või metafoori abil:

*... A little day-dream of Väike päevane unenägu
a scent — illusory, sadden- oli see lõhn — petlik, nuk-
ing, silly* (Ch 278) *raks tegev, rumal* (197)

Eeltoodu põhjal võib öelda, et nimisõnalise epiteedi tõlkimise puhul ilmneb eriti kujukalt erinevus leksikaalsete ja struktuuriliste väljendusviiside vahel inglise ja eesti keeles. Epiteedi funktsioonis oleva nimisõnalise eestäiendi tõlkimisel vahetatakse enamasti täiend ja põhisõna või kaob sõnaühendi üks komponent hoopis.

Kui põhisõnale järgneva epiteedi funktsioonis oleva eessõnata täiendi edasiandmine ei valmista erilisi raskusi, siis nn. süntaktilise epiteedi tõlkimisel osutub stiilivahendi säilitamine sageli võimatuks ja autori mõte antakse edasi vähem emotsionaalsete vahenditega. Stiili säilitamise eesmärgil on vahel võimalik epiteeti asendada näiteks võrdluse või metafooriga.

Käesolevas lühiülevaates on püütud vaadelda ühte paljudest probleemidest, mis kerkivad esile ilukirjanduse tõlkimisel inglise

keelest eesti keelde. Ühtlasi peaks vastavate konstruktsioonide kõrvutamise antud kahes keeles pakkuma huvi ka tõlketeooria seisukohalt, kajastades erinevusi sõnade seostamisvõimaluste vahel erinevates keeltes.

KIRJANDUS JA KASUTATUD LÜHENDID

- B Galsworthy, J., *Beyond*. William Heinemann, London 1929.
Üle piiri. Tõlkinud A. Pärn. K/Ü «Loodus», Tartu 1937.
- Ch Galsworthy, J., *The Forsyte Saga*. Vol. II. *Indian Summer of a Forsyte*. In *Chancery*. Bernhard Tauchnitz, Leipzig 1926.
Forsyte'ide saaga II. Tõlkinud M. Sillaots. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1960.
- DF Galsworthy, J., *The Dark Flower*. Penguin Books, N. Y. 1943.
Tume õis. Tõlkinud H. Kivisepp. K/Ü «Loodus», Tartu 1930.
- Ind Galsworthy, J., *Indian Summer of a Forsyte*. *The Forsyte Saga*. Vol. II. Bernhard Tauchnitz, Leipzig 1926.
Järelsruvi. Forsyte'ide saaga I. Tõlkinud M. Sillaots. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1960.
- IPh Galsworthy, J., *The Island Pharisees*. Bernhard Tauchnitz, Leipzig 1913.
Saare variserid. Tõlkinud L. Anvelt, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1961.
- L Galsworthy, J., *To Let*. *The Forsyte Saga* III. Bernhard Tauchnitz, Leipzig 1926.
Forsyte'ide saaga III. Tõlkinud M. Sillaots. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1960.
- MP Galsworthy, J., *The Forsyte Saga*. Vol. I. *The Man of Property*. Bernhard Tauchnitz, Leipzig s. a.
Forsyte'ide saaga I. Tõlkinud M. Sillaots. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1960.
- P Galsworthy, J., *The Patrician*, Bernhard Tauchnitz, Leipzig 1911.
Patriits. Tõlkinud M. Sillaots, K/Ü «Loodus», Tartu 1938.
- SS Galsworthy, J. *The Silver Spoon*. Bernhard Tauchnitz, Leipzig 1927.
Höbelusikas. Inglise keelest tõlkinud G. Pärn. K/Ü «Loodus», Tartu 1937.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА СВОБОДНЫХ АТРИБУТИВНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ С СУБСТАНТИВНЫМ ОПРЕДЕЛЕНИЕМ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ЭСТОНСКИЙ ЯЗЫК

У. Лехтсалу

Резюме

Настоящая статья является частью более обширной попытки теоретического обобщения некоторых вопросов художественного перевода с английского языка на эстонский. Анализируются переводы произведений Дж. Голсуорси, так как язык этого писателя характеризуется богатым запасом слов и выражений, а также лаконичностью стиля, что предъявляет большие требования переводчику. Так как некоторые произведения Дж. Голсуорси изданы на эстонском языке более чем один раз с промежутком времени около двух десятилетий, то, сопоставляя два варианта перевода, можно судить о развитии переводческой работы за этот период. Ряд произведений писателя переведены одним из выдающихся эстонских переводчиков, М. Силлаотс.

Возможности перевода атрибутивных словосочетаний с субстантивным определением зависят от их структурно-семантических особенностей, а также от различия возможных сочетаний определения с определяемым словом в английском и эстонском языках.

В первой части работы рассматривается проблема перевода атрибутивных словосочетаний с препозитивным субстантивным определением. При качественных связях между определением и определяемым словом словосочетание может быть переведено при помощи сложного существительного или словосочетания с определением выраженным прилагательным. Другими способами передачи при качественных связях являются перестановка определения и определяемого слова, распространение определения дополнительными словами или же описательный перевод. При связях дополнения между членами словосочетания определением обычно служит существительное в родительном падеже. При адвербиальных связях субстантивное определение сохраняется и может быть выражено существительным в разных падежах.

Вторая часть работы посвящается проблеме перевода атрибутивных словосочетаний с постпозитивным субстантивным определением. При качественных и адвербиальных связях между определением и определяемым словосочетание может быть переведено на эстонский язык при помощи сложного существительного или словосочетания, определением которого является существительное в разных падежах. При качественных связях

субстантивное определение часто заменяется определением выраженным прилагательным. При связях дополнения члены словосочетания обычно перестанавливаются. Иногда вся атрибутивная конструкция заменяется глагольно-наречной группой. При сравнении рассматриваемых английских словосочетаний с их эстонскими эквивалентами можно увидеть тенденцию в эстонском языке заменять обстоятельственные связи и связи дополнения между определением и определяемым словом качественными связями.

В последней части работы рассматривается проблема перевода атрибутивных словосочетаний с субстантивным определением в функции эпитета. При переводе члены словосочетания обычно перестанавливаются, причем новый эпитет обычно переводится на эстонский язык при помощи существительного, обычно в элативе. Нередко препозитивный эпитет вообще не переводится.

Пути передачи так называемого синтаксического эпитета более разнообразны. Он может передаваться на эстонский язык при помощи сложного существительного или словосочетания, определение которого выражается существительным или прилагательным. В эстонском языке существует тенденция перестановки эпитета и определяемого слова, таким образом отменяя необычную связь между их синтаксическими и семантическими функциями. Часто определение теряет при переводе функцию эпитета. При невозможности передачи эпитета тем же стилистическим приемом иногда применяются другие стилистические приемы, как например сравнение, метафора и т. д.

PROBLEMS OF TRANSLATING FREE ATTRIBUTIVE WORD-COMBINATIONS CONTAINING A SUBSTANTIVAL ATTRIBUTE FROM ENGLISH INTO ESTONIAN

(Based on the Estonian Translations of J. Galsworthy's Novels)

U. Lehtsalu

Summary

Being based on an analysis of the Estonian translations of J. Galsworthy's novels, the present paper is a part of a more extensive work on the principles of translating fiction from English into Estonian. J. Galsworthy's works have been found especially suitable for the purpose by virtue of the rich vocabulary and laconic style of the author, which make great demands on

the translator. As some of J. Galsworthy's novels have been republished in Estonian after an interval of more than two decades, they offer ample possibilities for observing the gradual perfection of translation during the given period. A number of J. Galsworthy's novels have been turned into Estonian by one of our most prominent translators, M. Sillaots.

The ways of translating attributive word-combinations with a substantival attribute depend greatly on their structural-semantic peculiarities as well as on the differences in the possible relations between the head-word and the attribute in English and in Estonian.

The first part of the paper deals with the problem of translating attributive word-combinations with a prepositive substantival attribute. In the case of qualitative relations between the head-word and the attribute the word-combination can be rendered into Estonian either by means of a compound noun or a word-combination with an adjectival attribute. Transposition of the head-word and the attribute, extension of the attribute by some adjunct words and descriptive translation are also frequent. In the case of object relations between the components of the word-combination the substantival attribute is retained, being expressed by means of a noun in the genitive case. In the case of adverbial relations the substantival attribute is also retained, being expressed by means of a noun in different cases.

The second part of the paper is devoted to the problem of translating attributive word-combinations with a postpositive substantival attribute. With qualitative and adverbial relations between the head-word and the attribute, the word-combination can be rendered into Estonian by means of a compound noun or a word-combination containing a substantival attribute expressed by means of a noun in different cases. In the case of qualitative relations the substantival attribute is often replaced by an adjectival attribute. In the case of object relations the compounds of the word-combination are usually transposed. Sometimes the whole attributive construction is replaced by an adverbial one. When comparing the English word-combinations with their Estonian equivalents, one may notice a tendency in Estonian to replace adverbial and object relations between the head-word and the attribute by qualitative ones.

The last of the paper deals with the problem of translating attributive word-combinations containing a substantival attribute serving as an epithet. In this case the epithet and the head-word are usually transposed, the new attribute being rendered into Estonian by means of a noun, most frequently in the ellative case. Not infrequently, however, the epithet remains untranslated.

The ways of translating the so-called syntactical epithet are more varied. It may be rendered into Estonian either by means

of a compound noun or a word-combination containing a substantival or an adjectival attribute. As in the case of a prepositional attribute serving as an epithet there is a marked tendency in Estonian to transpose the epithet and the head-word, thus doing away with their unusual syntactical and semantic relations. Frequently, however, the attribute loses its function of an epithet. The epithet is often replaced by some other stylistic device such as a comparison, metaphor, etc.

SPELLING PRONUNCIATIONS IN ENGLISH

O. Mutt

Chair of English

The regular and logical correspondence of pronunciation and spelling is obviously of great importance in enabling language to perform its function as the most important means of human communication.

The spelling of many English words is notoriously inconsistent and confused. It is a well-known fact that the English language is written today largely in the same manner as it was spelt at the time of William Caxton, the first English printer, towards the close of the 15th century. Most of the subsequent changes in phonology, such as the Great Vowel Shift and the disappearance of sounds in certain combinations, have found hardly any reflection at all in English spelling.

In brief, English orthography is essentially historical in character. The transition from a runic alphabet to the Latin, the disservices of Norman-French scribes, the whims and vagaries of individual scholars — all have left their mark. The English writing system has grown by a series of accidents of history and is antiquated and confused in so far as its relation to the spoken word is concerned.

The English-speaking peoples are well aware of the shortcomings of their spelling. Educationists have estimated that children with English as their mother tongue require one to two years' more time in order to learn to write properly than do children whose mother tongue has a phonetic system of spelling. It is obvious that the years English-speaking children spend on memorizing and drilling the absurdities of the present orthography could be used for some much more stimulating and profitable purpose. It is no wonder that the English themselves have called their spelling absurd, crazy and other such uncomplimentary names, and that it has also been referred

to as "the despair of young and old alike and the laughing stock of the world."¹

It must be admitted, in all fairness, that there has been no lack of attempts to bridge the gulf between English spelling and pronunciation, i. e. to make English orthography phonetic or phonemic. Speaking in very general terms, two kinds of attempts have been made over the centuries to bring about conformity between spelling and pronunciation in English: one has tried (1) to reflect actual pronunciation in orthography, and (2) to pronounce words as they are spelt.

Most of the schemes devised to restore some measure of correlation between English spelling and pronunciation have sought to achieve the first aim, that is to narrow the gap between spelling and pronunciation by a deliberate respelling of words to approximate them to their historically evolved traditional pronunciation.

Very numerous plans have been brought forward in this connection by individuals as well as organizations.² These proposals have aimed either at the addition of diacritical marks to the old letters or at the introduction of a new alphabet altogether, usually containing a larger number of characters than the 26 now used to represent the 40-odd sounds in the language.

Probably one of the first such schemes was devised in the early 13th century by a monk called Orm.³ A number of schemes were proposed by lexicographers and grammarians in the 16th—17th centuries.⁴ It is needless to say that these projects were never carried into practice.

At the end of the 18th and throughout the 19th century numerous plans for the phonetic spelling of English were proposed.⁵ These schemes suggested new alphabets or modifications of and additions to the existing alphabet. At the turn

¹ See A. Lloyd James, *The Broadcast Word*, London 1935, p. 140. It should be pointed out, however, that the absence of correlation between English pronunciation and spelling tends to be exaggerated; actually about 80—90 per cent of the words in the language have quite regular spellings.

² A good survey of such attempts is given in M. Lehnert, *Das Problem von Schreibung und Aussprache im Englischen*, "Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik", 1962, No. 4, pp. 341—368; see also Axel Wijk, *Regularized English. An Investigation into the English Spelling Reform Problems with a New, Detailed Plan for a Possible Solution*, "Acta Universitatis Stockholmiensis", Stockholm Studies in English VII, Uppsala 1959; R. E. Zachrisson, *Four Hundred Years of English Spelling Reform*, "Studia Neophilologica", Vol. IV, Uppsala 1931/32, pp. 1—69.

³ In his book called the "Ormulum", Orm used a systematic orthography which consistently denoted the quantity of vowels.

⁴ E. g., those put forth by Th. Smith, J. Cheke, Will. Bullokar, Al. Gill, Ch. Butler, etc.

⁵ E. g., those connected with the names of N. Webster, I. Pitman; A. J. Ellis' "Glossic", H. Sweet's "Broad Romie", etc.

of the 19th century several organized attempts at a more or less thorough reform of English spelling were made.⁶

There has been no shortage of schemes since the beginning of the present century either. The interest that imperialist circles have taken in English as a potential auxiliary or world language has been an added incentive to spelling reform. It was found that the inconsistencies of conventional English spelling were a serious obstacle to the spread of English and had to be removed.

Among the best-known recent attempts to reform English spelling are the schemes put forward by two Swedish scholars R. E. Zachrisson⁷ and Axel Wijk.⁸ One should also mention the initiative of the late Bernard Shaw who left a large part of his fortune for the purpose of reforming English orthography.⁹

Despite its utter rationality and the existence of a large number of sensible plans, the cause of spelling reform has got virtually nowhere. Endless debate has led to but trivial results. Even in America where a courageous start was made at the end of the 18th century, the whole movement soon petered out. Reformed American spellings are usually more consistent and logical than the corresponding British ones, but they cover only a small part of the vocabulary, leaving the main body of irregular spellings intact.

The principal obstacles to spelling reform in English have been: the general conservatism of the English-speaking peoples, the force of inertia and the indifference of most philologists.

If one recalls the great break with tradition that occurred in 1928—1930 when Turkey switched over from the Arabic script to the Latin alphabet, and if we consider the sweeping changes in progress in People's China today, it would appear that spelling reform in English is not so impossible as some people tend to believe. In a socialist Britain or America the people would not be encouraged to continue muddling through as they are doing at present. The advantages to education and the general gain in ease of communication resulting from spelling reform are so

⁶ E. g., by the Philological Society of England, the American Philological Society, and, in particular, the Simplified Spelling Board of the U.S.A. and the Simplified Spelling Society of Great Britain.

⁷ R. E. Zachrisson, *Anglic: An International Language, with a Survey of English Spelling Reform*, Uppsala 1932.

⁸ Axel Wijk, *Regularized English, An Investigation into the English Spelling Reform Problems with a New, Detailed Plan for a Possible Solution*, "Stockholm Studies in English VII", Uppsala 1959.

⁹ An account of the public competition held in conformity with Bernard Shaw's will to find a new alphabet of 40 letters based on a phonetic system is given by one of the winners of the competition, P. M. Barrett, in her article *Проект нового английского алфавита, «Вопросы языкознания», № 2, 1961, pp. 146—150; see also O. Mutt, Selline ongi ševian, "Keel ja Kirjandus", 1963, No. 3, pp. 188—190.*

enormous that the State would surely do everything to carry out such a reform.

In view of the fact that attempts to bring about an adjustment of orthography to pronunciation have hitherto led to but insignificant results, English-speaking people have long had a subconscious tendency to make the pronunciation of some words conform more or less to the spelling. In quite a few cases, especially during the past 100—200 years, the pronunciation of English words has changed on account of their spelling.¹⁰

Owing to the conditions of its historical development there are relatively more "spelling pronunciations", i. e. pronunciations based on the written forms of words, in English than in any other European language.¹¹ In the present paper a short survey is given of the history of spelling pronunciation in English and of the phenomenon in the language today.

The influence of spelling on pronunciation in English has been dealt with fairly comprehensively by the German scholars Emil Koeppel (1901)¹² and Eberhard Buchmann (1940),¹³ and more recently by the Soviet Anglicist A. Pumpiansky (1954).¹⁴ One may also find brief references to the phenomenon in books and articles devoted to the history of English or to the contemporary language.¹⁵

¹⁰ See below, p. 53 ff.

¹¹ Spelling pronunciations occur, e. g., in Danish and Swedish, to a lesser extent in Russian and French: see Э. Вессен, *Скандинавские языки*, Москва 1949, pp. 99, 128—129; С. И. Ожегов — Р. И. Аванесов, *Русское литературное произношение*, Москва 1954, p. 142; С. Ожегов, *Работы по культуре речи*, «Советская книга», 1949, № 3, p. 114; V. Buben, *Influence de l'orthographe sur la prononciation du français moderne*, Bratislava 1935; cf. also M. Cohen, *Notes de méthode pour l'histoire du français*, Moscou 1958, pp. 69, 82.

¹² Emil Koeppel, *Spelling-pronunciations: Bemerkungen über den Einfluß des Schriftbildes auf den Laut im Englischen*, „Quellen u. Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte“. Heft 89, Strassburg 1901.

¹³ Eberhard Buchmann, *Der Einfluß des Schriftbildes auf die Aussprache im Neuenenglischen*, „Sprache und Kultur der Germanischen und Romanischen Völker, A. Anglistische Reihe, Bd. XXXV, Breslau 1940.“

¹⁴ А. Л. Пумпянский, *Влияние письма на произношение (на материале английского языка)*, (канд. дисс.), Москва, 1954.

¹⁵ See, e. g., H. C. Wyld, *Evolution in English Pronunciation*, The University Press of Liverpool 1913, pp. 11—12, 27; *idem*, *The Historical Study of the Mother Tongue*, London 1920, p. 377; G. H. McKnight, *Modern English in the Making*, New York — London 1928, pp. 449, 458, 565 ff.; E. Weekley, *The English Language*, London 1928, pp. 67, 71—73; C. L. Wrenn, *The English Language*, London 1949, pp. 104—105; W. Horn, *Laut und Leben. Englische Lautgeschichte der neueren Zeit (1460—1950)*, bearb. u. hrsg. von M. Lehnert, B. 2, Berlin 1954, pp. 1212—1235; S. Potter, *Modern Linguistics*, London 1957, pp. 57—58; *idem*, *Our Language*, Melbourne-London-Baltimore 1957, pp. 76—77; G. L. Brook, *A History of the English Language*, London 1958, pp. 91, 97; J. S. Kenyon, *American Pronunciation: A Textbook of Phonetics for Students of English*, Ann Arbor, Michigan 1958, pp. 116—121; A. J. Bronstein, *The Pronunciation of American English*,

It is possible to distinguish two extremes in the treatment of the extent of the influence of spelling on pronunciation in English. On the one hand there is an obvious tendency to exaggerate the role played by spelling pronunciations. Such an exaggerated treatment occurs in the case of those few scholars who have devoted special studies to the subject, e. g. Emil Koeppel and Eberhard Buchmann. A. Pumpiansky also tends to overestimate the importance of spelling pronunciations.¹⁶ On the other hand, there is a tendency to underrate or even to ignore the importance of spelling pronunciations in the development of the English orthoepic standard. It is quite conspicuous that no mention is made of spelling pronunciations in earlier Anglo-American books on English phonetics and that the phenomenon is not given the treatment it merits in recent Soviet handbooks on the pronunciation of English.

Of the Soviet specialists who have dealt with the problem, G. Banova seems to have correctly assessed the true significance of spelling pronunciations in English. She regards the influence of orthography as an important although relatively second-rate factor in the evolution of the English orthoepic standard.¹⁷

The chief precondition for the introduction and spread of spelling pronunciations in English was the establishment of a written standard of the language. Something like such a standard came into being in the third quarter of the 18th century when the traditional (and often accidental) orthography devised over the centuries by printers and scholars was finally fixed by Samuel Johnson in his great "A Dictionary of the English Language" published in 1755.¹⁸ S. Johnson's attitude to "correct-

New York 1960, pp. 231—233; H. A. Gleason, *An Introduction to Descriptive Linguistics*. Revised Edition, New York 1961, p. 438. — Of Soviet specialists who have touched on the matter, see Г. Н. Банова, *Основные колебания в произношении современного английского литературного языка* (канд. дисс.), Москва 1954; В. В. Пассек, *К проблеме связи явлений языка с историей общества*, «Иностранные языки в школе», 1954, № 2, p. 23; А. Л. Трахтеров, *Стилистические варианты произношения в преподавании фонетики*, «Иностранные языки в школе», 1957, No. 2, pp. 27, 31.

¹⁶ It would seem that S. Potter likewise exaggerates the importance of spelling pronunciations when he says: "Of all the influences affecting present-day English that of spelling upon sounds is probably the hardest to resist", see his *Our Language* (Melbourne-London-Baltimore 1957), p. 76; see also below, p. 56, fn. 34.

¹⁷ Г. Н. Банова, *Основные колебания в произношении современного английского литературного языка* (автореферат канд. дисс.), Москва, 1954, p. 9.

¹⁸ For the view that English spelling in its modern form had been practically established by about 1650, see A. C. Baugh, *A History of the English Language*, New York 1935, p. 262. It should be noted, however, that many English words continued to be spelt in different ways well into the 18th century and that the spelling of quite a number has been changed even later; see, e. g., G. H. McKnight, *Modern English in the Making*, pp. 368—369, 560—563, 565—567.

ness" in speech is well defined in the introductory remarks in the *Grammar* prefixed to his *Dictionary*. The following is the vital passage here: "For pronunciation the best general rule is, to consider those the most elegant speakers who deviate least from the written words."¹⁹ Ever since the age of Johnson there has been a marked tendency among English-speaking people to make the pronunciation of some words conform to the actual spelling.

The principles underlying this interesting phenomenon are, in most cases, either the loss of the tradition of pronunciation of an obsolete word, which has been revived from literary sources as a colloquial word, or, in the case of a common everyday word, the victory of a pedantic effort at refinement and correctness.²⁰ In the case of proper names, as we shall see below, the cause is often sheer ignorance of the traditional pronunciation on the part of those who are strangers to a person or a place.²¹

Among the earliest recorded cases of spelling pronunciations are the changed pronunciations of words that were Latinized in spelling during the Renaissance period.²² At that time familiarity with words (promoted by the intensive cultivation of Latin) led not only to the adoption of new words from Latin, but also to the remodelling of words long established in English.²³ Many words that had been borrowed into the English language in their Old French forms were felt to be incorrect and refashioned usually after the cognate classical Latin models. A number of such Latinized "improved" spellings based on etymology took root without a corresponding change in pronunciation and hence with disastrous results for English orthography, e. g., *debt*, *doubt*, *victuals*, *island*, *receipt*, etc. In some instances the etymologized spellings were later abandoned, e. g., *abominable*, *point*, *deceit*, etc. In several other cases, however, changes in spelling were eventually followed by corresponding changes in pronunciations based on the new written forms of the words concerned. There are numerous instances of such spelling pronunciations dating from the 18th century.

¹⁹ S. Johnson, *A Dictionary of the English Language*, London 1755.

²⁰ Cf. H. C. Wyld, *The Historical Study of the Mother Tongue*, London 1920, p. 377.

²¹ See below, p. 58.

²² The possibility of conforming pronunciation to writing is already discussed by Ch. Butler in his *English Grammar* published in 1634; see H. C. Wyld, *A History of Modern Colloquial English*, Oxford 1936, p. 169; for a short discussion of isolated spelling pronunciations before the 18th century, see E. Buchmann, *Der Einfluß des Schriftbildes auf die Aussprache im Neuenglischen*, Breslau 1940, pp. 270—273; cf. also W. Horn, *Laut und Leben*, Berlin 1954, p. 1234.

²³ See, e. g., G. H. McKnight, *op. cit.*, p. 105.

The words *fault* and *false* are good illustrations of this process. The letter *l* in both cases was introduced at the end of the 15th century. Before that time the words were spelt *faut* and *fause* as in Old French (the *l* of the original Vulgar Latin forms had disappeared in Old French before these words passed into English; cf. Classical Latin *fallitum* (< *fallere*) and *falsum*, also Modern Italian, Spanish and Portuguese *falta* 'need, lack of').

Alexander Pope and Jonathan Swift in the first half of the 18th century still used rhymes such as *fault: thought* (*wrought*). In his *Dictionary* S. Johnson points out that the words were usually pronounced without lateral spirant [*l*]. Thomas Sheridan, father of the dramatist, still gives the pronunciation of these words without the sound [*l*] in his dictionary which came out in 1780.²⁴

Some other late 18th-century dictionaries, e. g. that compiled by James Walker in 1791, already register alternative pronunciations with the added lateral spirant [*l*]. This shows that many people had begun to sound the [*l*]. The new pronunciations spread rapidly. By the 1830s it is pretty certain that such spelling pronunciations with [*l*] had become the only accepted ones in Standard English.²⁵

Scores of English words that were Latinized in spelling in the 15th—16th centuries subsequently also acquired corresponding pronunciations based on the new orthography. The following is a representative sampling of such cases,²⁶ e. g. *adventure* (< Lat.²⁷ *adventura*, fem. form of the fut. part. of *advenire*; cf. ME. *aventure*); *advocate* (< Lat. *advocatus*; cf. ME. *avocat*); *bankrupt* (cf. French *banqueroute*, Italian *bancarotta*, but note the *p* in Lat. *ruptum* from *rumpere*); *corpse* (< Lat. *corpus*; cf. OF. *cors*, ME. *cors*); *equal* (< Lat. *aequalis*, cf. ME. *egal*); *perfect* (< Lat. *perfectus*, cf. ME. *parfit*, *perfit*, OF. *parfit*, *parfeit*); *subject* (< Lat. *subjectus*, *subjectum*; cf. ME. *suget*, *sojet*, *subjet*, OF. *suiet*, *suiect*); *verdict* (< Late Lat. *veredictum*, earlier pronunciation [*vɑ:di*], cf. OF. *verdit*, *veirdit*, ME. *verdit*).

A fairly large number of spelling pronunciations came into being towards the close of the 18th century and in the 19th century in connection with the spread of literacy. The more frequently people saw and read printed matter, the more often

²⁴ Th. Sheridan, *A Complete Dictionary of the English Language*, London 1780.

²⁵ No [*l*] is heard in the Scottish pronunciation of these words, i. e. the older pronunciation is still common in this dialect of English.

²⁶ Additional examples may be found in, e. g., Б. А. Ильиш, *История английского языка*, Москва 1958, pp. 279—281; also Г. Н. МсKnight, *op. cit.*, pp. 105—106.

²⁷ The following abbreviations are used in the present paper: Lat. = Latin, ME. = Middle English, OF. = Old French, fem. = feminine, fut. = future, n. = noun, part. = participle.

they hesitated as to the correctness of the accepted pronunciation of words. The conservative orthography, of course, did not reflect the changes in the pronunciation of words that had occurred over the centuries. The general public also saw many etymologized spellings for the first time and was puzzled by the discrepancy between the new written forms and the traditional pronunciation. There was (and still is) a feeling among people who read a great deal (and still more perhaps among those who write) that there is some mysterious property in the spelling of words, that the real word is that which is written rather than that which is pronounced. There was also a widespread feeling that when pronunciation deviated too far from spelling there was something wrong. Consequently a deliberate effort was made in many cases to assimilate pronunciation to the spelling. Put in another way, there was a steadily increasing tendency to make the "visual", i. e. written language a standard in deciding how words should be pronounced. It was not only the semi-literate or dialect-speakers who hesitated when they saw the actual printed forms of words they were accustomed to pronounce in the traditional manner. Occasionally even well-educated speakers of the language were subconsciously influenced by the spelling.

Throughout the latter half of the 18th century and the beginning of the 19th century one may observe something of a struggle for supremacy between traditional pronunciations and variant pronunciations based on the written forms of words. Of great interest in this connection are the lists of "difficult" words drawn up by 18th-century lexicographers and orthoepists. In addition to Thomas Sheridan and J. Walker, one could also mention here the names of I. Watts, W. Kenrick, J. Elphinston, J. Buchanan, etc. As a general rule the glosses or commentaries to such words include the recommendation that the words should be pronounced in the established traditional manner.

An early book of this kind, Dr. Isaac Watts's "The Art of Reading and Writing English" (London 1721), contains a list of about 240 words whose popular pronunciation differed considerably (according to the author) from their written forms. It is interesting to note that in most instances, the written forms of these words eventually determined the pronunciation in the late 18th and the early 19th century.

The following are some of the words listed by I. Watts:²⁸ *alchemy, occamy; apothecary, potticary; apprentice, prentis; apron, apurn; aukward, awkurd or unkurd; sheriff, shereeve; jaundice, janders; mastiff, mastee; vault, vawt; verdict, vardit.*

In the middle of the 19th century the spelling pronunciations

²⁸ For a selected list of such words from I. Watts' *The Art of Reading and Writing English*, see G. H. McKnight, *op. cit.*, pp. 345—346.

of the following everyday words became recognized as the standard:

<i>hundred</i> [ˈhʌndrɪd]	instead of the earlier	[ˈhʌndəd]
<i>landscape</i> [ˈlændskeɪp]	„	[ˈlænskɪp]
<i>housewife</i> [ˈhauswaɪf]	„	[ˈhʌzɪf], the latter

pronunciation is retained when the word is used with the meaning of a sewing-box, cf. also *hussy* ‘a worthless woman, an ill-mannered impudent girl or woman’.

<i>creature</i> [ˈkri:tʃə]	„	[ˈkri:tə]
<i>join</i> [dʒɔɪn]	„	[dʒaɪn]
<i>boil</i> [bɔɪl]	„	[baɪl]
<i>cucumber</i> [ˈkju:kʌmbə]	„	[ˈkʌkʌmbə]
<i>nature</i> [ˈneɪtʃə]	„	[ˈnætə]

It is likewise due to the spread of literacy and to the influence of spelling that the glottal fricative [h] was introduced in, e. g., *hospital*, *habit*, *horizon*, *humour*, *humble*, *herb*, etc. These words were borrowed from Old French in the 12th-13th centuries without the initial sound [h], although the letter *h* continued to be written. Until the middle of the 19th century it was the usual practice to pronounce such words without [h]: ‘*ospital*, ‘*umble*, ‘*erb*, etc., just as one may still hear them pronounced by uneducated people or dialect-speakers in Britain.

The sound [h] has also been introduced more recently in *neighbourhood* and appears to be returning in *forehead*. The pronunciation [ˈfɔːhed] was still regarded as an unpardonable vulgarity at the end of last century and was only heard from semi-educated persons who tried to speak fine. It should be noted, however, that *honour*, *honest*, *hour*, *heir* and their derivatives continue to be pronounced without [h].²⁹

When speaking of early 19th-century developments, one should also mention the change that occurred in the pronunciation of words ending in *-ing* (mainly present participles, gerunds, verbal nouns). The late 18th-century and early 19th-century orthoepic standard required the pronunciation [-ɪn], e. g. *huntin’*, *fishin’*, *drinkin’*, *shillin’*, *lodgins*, a pronunciation that is felt to be dialectal or vulgar today.³⁰ According to Professor H. C. Wyld the spelling pronunciation with the final backlingual nasal sonant [ŋ] spread especially rapidly from the 1820s onwards.³¹

²⁹ The loss of initial [h] and its restoration are discussed, e. g., by К. Бруннер, *История английского языка*, т. 1, Москва 1955, p. 321; see also E. Buchmann, *Der Einfluß des Schriftbildes auf die Aussprache im Neunglischen*, pp. 119—120.

³⁰ See К. Бруннер, *op. cit.*, p. 320.

³¹ Convincing evidence may be found in H. C. Wyld, *A History of Modern Colloquial English*, Oxford 1936, pp. 289—290.

Particularly many spelling pronunciations appeared in the last quarter of the 19th and at the beginning of the 20th century, i. e. during the period that followed the introduction of general compulsory primary education in Britain under the Elementary Education Act of 1870. Thousands of new teachers were recruited and trained. Many of them were not too sure of the manner in which certain words should be pronounced. They tended to rely more and more on orthography as a guide in pronunciation, adhering strictly to the spelling and encouraging their pupils to do the same.³² Many late 19th and early 20th-century spelling pronunciations were in due course of time recognized as orthoepic variants.

Since the late 1920s there seems to have been a decline in the number of spelling pronunciations that have won recognition. Probably no more than 20—30 words have acquired new spelling pronunciations since 1930. There are roughly as many cases again of earlier spelling pronunciations that have become possible or preferable orthoepic variants during this period. The following are some of the more common words that can be mentioned in this connection: *blouse* [blauz],³³ *coupon* ['kʊpən], *golf*, cf. the older and the Scottish pronunciation [gɒf]; *leeward* ['li:wəd], cf. seamen's and older ['ljʊəd]; *poignant* ['pɔi(g)nənt]; *respite* ['resp(a)it]; *stern* (n.) [stɜ:n], cf. *earlier* [stɜ:n]; *restaurant* ['restərənt].

Owing to the stabilizing and standardizing influence on pronunciation of radio broadcasting and television, very few new spelling pronunciations have arisen during the past 10—15 years. Nowadays one no longer turns to the written form of a word when deciding how it should be pronounced, but one listens to the way in which it is pronounced on the radio or television. This line of development was not foreseen by specialists writing on the subject some 30—40 years ago. The influence of orthography on pronunciation has therefore not proved to be so decisive as was prophesied by, e. g. Ernest Weekley, who forecast in 1928 that it was merely a matter of time before *breakfast* would rhyme with *fast*, *cupboard* with *board*, *forecastle* with *castle*, etc.³⁴

Despite the stabilizing effect of broadcasting and television some spelling pronunciations have nevertheless crept in during

³² Cf. E. Weekley, *The English Language*, London 1928, p. 73.

³³ The earlier pronunciation was that (or a close imitation) of the French original.

³⁴ E. Weekley, *The English Language*, London 1928, p. 73. It is not quite clear what evidence S. Potter has for his claim that "(the) notable drift towards 'spelling pronunciations' is proceeding today with increased momentum"; see S. Potter, *Modern Linguistics*, London 1957, p. 69. The only group of words in present-day English where spelling pronunciations are indeed spreading is that of place-names, see below, p. 58.

recent years. Such cases are chiefly the result of the popularization of less well-known pronunciational variants or to the influence of American English. A case in point is the word *ski* which came into the English language from the Norwegian at the end of the 19th century and with an imitation of the Norwegian pronunciation [ʃi:]. Many people, especially older people, still use this pronunciation, but the spelling pronunciation [ski] (which, by the way, has always been the American pronunciation) has now become quite usual if not prevalent among speakers of British English. *Turbine* ['təbin] is now frequently pronounced ['təbain] and recent dictionaries register the latter pronunciation in first place.³⁵ Another word which seems to be tending towards a spelling pronunciation at the present time is the word *handkerchief*. For many years already numbers of well-educated English people have been introducing a sound [d] and pronouncing the last syllable as [tʃɪf]. This pronunciation ['hæɪn(d)kətʃɪf] is not yet recorded in dictionaries and may merely be a passing fashion.

It is interesting to note that spelling pronunciations have been and still are relatively more numerous in American English. Scores of so-called American pronunciational variants are really nothing but spelling pronunciations, e. g., *trait* [treit], *nephew* ['nefju:], *lieutenant* [lju:'tenənt], *schedule* ['skedju:l], *tomato* [tə'meitou], *dahlia* ['dæ:liə], *vase* [veiz], etc.³⁶ In this connection one might also mention the American pronunciations of such words as *dictionary*, *extraordinary*, *secretary*, *laboratory*, etc. The greater prominence given to all the vowels in the American English pronunciation of these words is probably the result of greater attention to the spelling.

Some of the spelling pronunciational alternatives that have recently crept into British English may be due, at least in part, to the influence of American English (e. g. *trait*, *schedule*, *nephew*). Any statements as to the impact of American English on British English in the phonetic field must remain for the time being very tentative. It is highly probable, nevertheless, that some British spelling pronunciations have been reinforced by American English usage.³⁷

The considerably greater influence of spelling upon pronuncia-

³⁵ E. g., *The Advanced Learner's Dictionary of Current English* by A. S. Hornby *et al.*, and D. Jones, *Everyman's Pronouncing English Dictionary*, London—New York 1957.

³⁶ A list of both common and rare spelling pronunciations in accepted American English use is given in A. Bronstein, *The Pronunciation of American English*, New York 1960, pp. 231—233.

³⁷ For a brief account of the possible influence of American English upon the British English orthoepic standard, see, e. g. O. Mutt, *Inglise keele Ameerika variandi mõjust Briti keeletarvitusele*, "Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised", vihik nr. 77, Keeleteaduslikke töid, Tartu 1959, p. 178.

tion in the American variant of English may be accounted for by the relative geographical and consequent linguistic isolation of the American colonies and later the United States in the 17th—19th centuries. The lack of any powerful orthoepic tradition and the fear of mispronouncing words led to a more rigid adherence to the actual spelling as the only safe guide to pronunciation. The chauvinistic aspirations for American linguistic as well as political independence of Britain current in the late 18th and the early 19th century may also be responsible for some spelling pronunciations.³⁸

The class of words most affected by spelling pronunciation during the past 25—30 years consists of proper names, particularly names of places. It is well known that the traditional pronunciations of English names often cannot be guessed by those who know neither the people nor the places concerned. The number of traps and pitfalls is most disconcerting.³⁹ Quite recently a development especially welcome to the foreign learner of English has set in. Many personal and place-names are rapidly acquiring spelling pronunciation. The increase of travel by trail and motor car, etc., has opened up and connected all parts of Britain. Small unimportant places are better known today than they used to be. The traditional local pronunciations of place-names are beginning to give way to new ones based on the spelling.

In some cases, e. g., that of *Daventry*, a deliberate adaptation has taken place in the direction of a spelling pronunciation. When the British Broadcasting Corporation set up powerful new short-wave transmitters at Daventry in Central England in the late 1930s, it was thought that the local pronunciation [ˈdeintrɪ] would be an inconvenience to overseas listeners. It was decided that employees should pronounce the name as it is written [ˈdævəntri]. This spelling pronunciation spread rapidly and has actually replaced the older form even among the inhabitants of the town.

Tourists are said to have given *Cirencester* its spelling pronunciation, and many inhabitants now pronounce the name as [ˈsairɛnsɛstə]. Place-names ending in *-ham* (especially if the preceding consonant is *t* or *s*) have traditional local pronunciations, e. g., *Eltham* [ˈeltəm], *Waltham* [ˈwɔltəm], *Cosham* [ˈkɔsm], *Lewisham* [ˈlju(:)isəm], which are gradually giving

³⁸ It may be of interest to recall here that deliberate deviations from accepted British spelling and pronunciation were encouraged at the time by a number of influential Americans, including B. Franklin and N. Webster.

³⁹ Names like *Cholmondely* [ˈtʃɑmlɪli], *Featherstonehaugh* [ˈfɛ:ɪnʃə], *Pontefract* [ˈpʌmfri:t], *Beauchamp* [ˈbi:tʃəm], *Marylebone* [ˈmæri:bən], *Magdalen(e)* [ˈmɑ:dlɪn], etc., the spelling of which is very old, are certain to mislead when seen in print by people who have never heard the traditional pronunciation.

way to spelling pronunciations with [-θəm] or [-fəm] (or occasionally even [-həm, -ham]) as the final element.⁴⁰

As might be expected, there are especially many spelling pronunciations among proper names in American English, e. g., the American pronunciations of *Anthony*,⁴¹ *Ralph*, *Greenwich*, *Harwich*, *Chatham*, *Berkeley*, *Birmingham*, etc.⁴²

The influence of orthography on pronunciation in English is also reflected in the total or partial Anglicization of some foreign words and names, e. g. *garage*, *restaurant*, *promenade*, *coupon*, *Mozart*, *Röntgen*, etc. In view of the inconsistencies and contradictory tendencies apparent in this field, any generalizations would be rash and premature.⁴³ It is possible that some of the changes noticeable here are merely temporary ripples on the surface of the general current of the development of English pronunciation.

* * *

The following are some of the principal conclusions that can be drawn from the study of the influence of spelling upon English pronunciation.

1. The classification and analysis of spelling pronunciations in English shows (as might be expected) that the influence of orthography has been the greatest on the pronunciation of less-commonly used literary, dialect or foreign words and technical terms, i. e. words which are more often seen than heard.⁴⁴ The trend towards spelling pronunciation has been so strong, never-

⁴⁰ One might mention by way of passing that some prominent British linguists deplore the development we have just referred to. Thus E. Partridge says "It is to be hoped that dialect-speakers will not be shamed out of their words, phrases, and pronunciations by 'cultured' visitors or new-visioned teachers or BBC 'experts'. The influence of 'education' is already visible in the weakening of the local pronunciations of *Bodiam* (*Bodjum*), *Daventry* (*Danetree*), *Yealm* (*Yam*). It is time that the curb and snaffle of good sense should put a check to the nefarious teachings of the unimaginatively genteel. Country people should boldly preserve the traditional pronunciations." See E. Partridge, *The Concise Usage and Abusage*, New York 1955, p. 55.

⁴¹ Th. Pyles says in his *Words and Ways of American English* (New York 1952, p. 55) that in American English "even Mark Antony is frequently pronounced by the educated, if not the highly cultivated, with medial *th*."

⁴² Cf., however, the American pronunciation of the names *Chicago* [ʃi'kɑ:ɡou], *Connecticut* [kə'netikət].

⁴³ There are a few instances where spelling pronunciations of place-names have been rejected recently. A case in point is that of *Prague*. The name of the city began to be pronounced [preiɡ] in the 1930s, but this spelling pronunciation has now been practically supplanted by [pra:ɡ]. Take note also of *Riga* and *Calais*. There are indications likewise that the spelling pronunciation of the word *garage* — [ˈgæridʒ] is giving way to a pronunciation closer to the French original.

⁴⁴ Note the new pronunciations of, e. g., *cramoisy*, *hostler*, *capercailzie*, *kiln*, *solder*, *boatswain*, *gunwale*, *mainsail*, etc.

heless, that many common everyday words have also been affected.⁴⁵

2. The total number of words with spelling pronunciations in present-day English may be tentatively assessed as being about 850—900 (excluding proper names). Some 30—40 of this total are everyday words. An analysis of relevant lists (comprising approximately 2000 words) drawn up by E. Buchmann and A. Pumpiansky shows that they contain many words which have acquired a new adapted pronunciation not so much as a result of their spelling as under the influence of language analogy or indirectly as the result of a desire to avoid homonymity.⁴⁶

3. In comparison with the English vocabulary as a whole the number of words which have spelling pronunciations is small. They represent but a fraction of one per cent of the words in the language. It is therefore an exaggeration to maintain as is done by E. Buchmann, E. Koeppe, S. Potter, etc., that this phenomenon has radically altered English pronunciation and is exerting a decisive influence on its development today. On the other hand the impact of orthography on pronunciation has been sufficiently strong to merit some attention. It is wrong to neglect it entirely when discussing the development of the orthoepic standard of English.

4. It appears that after having attained a peak in the late 19th century, the infiltration of new spelling pronunciations has gradually declined, particularly during the past 20—30 years because of the standardizing and stabilizing effect of broadcasting and television.

5. The establishment of as perfect a correlation as possible between spelling and pronunciation is a progressive and welcome development which enables the language to perform its communicative function more efficiently. There can be no objection in itself to spelling pronunciations. It is only when they are contrary to the widespread practice of educated speakers that they must be rejected.

6. The spelling pronunciations that have established themselves in English have helped to narrow but not to bridge the existing gulf between orthography and pronunciation in the English language, and any new spelling pronunciations that may arise will apparently not suffice to do this in the future. It therefore remains highly desirable both from the native speaker's and the foreign learner's point of view that a simple, regular and logical orthography for English should be devised and put into practice as soon as possible.

⁴⁵ E. g., *often, again, yes, yet, soldier, hundred, landscape*, etc.

⁴⁶ The latter factor is probably responsible for the spelling pronunciations of such words as *aunt* (cf. *ant*), *boor* (cf. *bore*), *bomb* (cf. *bum*), *ass* (cf. *arse*), etc.

ÕIGEKIRJUTUSE MÕJUST INGLISE KEELE SÕNADE HÄÄLDAMISELE (NN. SPELLING PRONUNCIATIONS)

O. Mutt

Resümee

Inglise keele ortograafia põhineb eeskätt ajaloolisel printsii- bil. Tänapäeva keele õigekirjutus on pärit olulises ulatuses 15. sajandist ja veelgi varasemast ajast. Konservatiivses ortograa- filises süsteemis on palju iganenut ja ebaotstarbekohast.

Inglise ortograafia reformimise katsed ei ole senini andnud nimetamisväärsed tulemusi. Vastavuse saavutamist ortograafia ja hääldamise vahel on taotletud ortograafia reformimise kõrval ka mitmete sõnade uute sõnapildile kohandatud hääldamisvarian- tide juurutamise kaudu. See on sageli olnud stiihiline, ortoeppi- lise normi mittetundmisest tingitud protsess. Mõne sõna häälda- mist on ka teadlikult suunatud ja normeeritud, lähendades hääldamist ortograafiale.

Rida hääldamise sõnapildile lähendamise juhtusid pärineb juba 16.—18. sajandist (näiteks nn. etümologiseeritud õigekirju- tusega sõnad nagu *advocate*, *equal*, *adventure*, *fault*). Rõhuv enamik niisuguseid kohandatud hääldamisi tekkis 19.—20. sajan- dil seoses kirjaoskuse suhteliselt kiire levikuga. Nn. *spelling pronunciations* esinevad eeskätt haruldasemate sõnade puhul. Siiski tuleb ette ka igapäevaste sõnade hääldamise kohandamist nende väljakujunenud traditsioonilisele kirjutusviisile.

Hääldamise sõnapildile kohandamine neil juhtudel, kus varem ei olnud vastavust ortograafia ja hääldamise vahel, on otstarbe- kohane ja progressiivne nähtus, mis võimaldab keelel paremini täita oma kommunikatiivset funktsiooni.

Hääldamise ortograafiale kohandamise juhtude koguarv ing- lise keeles on suhteliselt väike: ilma pärisnimedeta umbes 900. Vastavad juhud ei ole kuigi olulisel määral vähendanud lõhet inglise keele hääldamise ja ortograafia vahel. Vajadus inglise keele ortograafia ulatusliku reformi järele püsib edasi päeva- korras.

ВЛИЯНИЕ ПИСЬМА НА ПРОИЗНОШЕНИЕ СЛОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ (Т. Н. SPELLING PRONUNCIATIONS)

О. В. Мутт

Резюме

В орфографии английского языка преобладает исторический принцип. Во многих случаях написание слова унаследовано из XIII—XV вв. В консервативной орфографии много устарелого и нецелесообразного.

Попытки улучшить английское правописание не дали до сих пор никаких значительных результатов. Соответствия между произношением и орфографией пытались достигнуть помимо реформ правописания путем приспособления произношения к письменной форме слова. Обычно это являлось стихийным процессом вследствие незнакомства с орфоэпической нормой. Однако в некоторых случаях произошло и сознательное приспособление произношения к письменной форме слова.

Некоторые случаи сближения произношения и письменной формы слова наблюдаются в XVI—XVII вв. (напр. этимологизирующие написания вроде *advocate*, *equal*, *adventure*, *fault*). Подавляющее же большинство таких приспособленных произношений возникло в XIX—XX вв. в связи с относительно быстрым распространением грамотности.

Произношение, приспособленное к правописанию, имеют главным образом более редкие слова, однако встречаются и случаи приспособления произношения некоторых обиходных слов.

Распространение т. н. *spelling pronunciations* в тех случаях, где раньше не было соответствия между правописанием и произношением, — целесообразное и прогрессивное явление, которое способствует лучшему выполнению языком своей функции как средства общения.

Число случаев приспособления произношения к правописанию в современном английском языке составляет около 900 (без собственных имен). Эти случаи не сузили в какой-либо значительной степени пробел, существующий между правописанием и произношением в английском языке. Следовательно, вопрос об основательной реформе английского правописания остается и впредь на повестке дня.

PRANTSUSE ABIVERBI *AVOIR* NING VERBI *SAVOIR* FUTUURUMIST JA KONDITSIONAALIST

P. Nurmekund

Saksa keele kateeder

Abiverbi *avoir* ning verbi *savoir* futuurumi- ja konditsionaalivormide areng kaasaegsete kujudeni on prantsuse keele ajaloolises grammatikas palju käsiteldud küsimusi, mis Lääne-Euroopa keeleteadlaste püüetele vaatamata on püsinud tänaseni lahendamata. Ebaedu peamine põhjus seisneb eelkõige uuritavale küsimusele ebaõiges formalistlikus lähenemises, mis iseenesest juba paratamatult pidi viima ebarahuldavate tulemusteni.

Et igakülgselt põhjendada kõnesoleva küsimuse taas päevakorda võtmise vajadust, esitatagu järgnevas kronoloogilises järjestuses rida Lääne-Euroopa keeleteadlaste arvamusi ja seisukohavõtte.

Friedrich Diez (1856) väidab, et ühendes *BL*, *BR* toimuvat tihti *b* siire *u*-ks. Esitatud näidete hulgas on provansi *aurai* ja prantsuse *aurai*. Rohkem seda küsimust autor enam kusagil ei puuduta.¹ Hermann Suchier (1888) peab võimalikuks vormi *j'aurai* sissetoomist vanemate kujude *j'arai*, *j'avrai* asemele prantsuse keeles kirjutavate provansaallaste poolt.² Johannes Bröhan (1889) oletab verbide *habère* ja *sapère* futuurumivormides labiaalide *b* ja *p* siiret labiodentaalseks *v*-ks: *avrai*, *savrai*. Alles hiljem olevat *v* vokaalistumisel tekkinud *aurai*, *saurai*. *V*-hääliku algse konsonantse iseloomu tõendusena esitab autor kirjutusviisi *ue* (*e* olevat selles ühendis puhtgraafiline märk) ja riime, nagu *n'avra*: *navra*, *avrai*: *navrai*, *avre*: *navre*, *aura*: *navra*, *aurez*: *navrez*. Mõnedes murretes olevat *v*

¹ Friedrich Diez, Grammatik der romanischen Sprachen. Erster Theil. Zweite, neu verfaßte Ausgabe. Bonn 1856, lk. 261.

² Hermann Suchier, Die französische und provenzalische Sprache und ihre Mundarten. Grundriß der romanischen Philologie. Herausgegeben von Gustav Gröber. Straßburg 1888—1898, 2 Bde. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. I. Band Mit 4 Tafeln und 13 Karten. Straßburg 1904—1906, lk. 836.

vokaalistumine *u*-ks toimunud juba väga vara, sest käskkirjades esinevat tavaliste *averai*, *saverai* kõrval tihtipeale vorm *orai* jne., milles diftong *au* olevat juba monoftongistunud *o*-ks. Edelamurvetes esinevat *o* kõrval ka *ou*. Kirdemurdeis olevat eriti levinud *v*-ta lühivormid *arai*, *sarai*. *V*-hääliku kadu nimetatud juhtudel ei suuda autor aga kuidagiviisi seletada.³ Wendelin Förster (1890) ei nõustu Suchier' arvamusega vormi *j'aurai* provansi päritolust, sest kuidas võinuks selline sisse tungida põhja-prantsusmaa nii ürgrahvaliku vormi asemele. Uus-prantsuse *ore* algkujudeks ei või autori arvates olla ei vana-prantsuse *arai* ega *avrai*. Tema päritolu olevat ebaselge. Tõelist selgust võivat tuua üksnes kõikide põhja-prantsusmaa kaasaegsete murdevormide kõrvutamine.⁴ Eduard Koschwitz (1892) väidab, et vormide *avrai*, *savrai* hilisem areng 16. sajandi diftongilise *au*-ni ja kaasaegse *o*-ni ei luba silmapilgukski kahelda vana-prantsuse *aurai*, hääldatult *awrai* (*aurai*) olemasolus. Selleks aga, et saavutada lõplikku lahendust kõikidele nende sõnadega ühenduses olevatele küsimustele, vajab igaüks neist autori arvates pikemat erikäsitletu.⁵ Wilhelm Meyer-Lübke (1892) väidab aga eelnevale otse vastupidist. Tema arvates tundis Ile de France'i murre, millel rajaneb muide kaasaegne prantsuse kirjakeel, vana-prantsuse keele perioodil ainuüksi vorme *avrai* ja *arai*. Selle väite kinnituseks ja *u* konsonantse iseloomu tõenduseks tsiteerib autor J. Bröhani eelnevalt käsitletud kirjutises leiduvaid riiminäiteid. Ka kakskümmend aastat hiljem (1913) on sama autor arvamisel, et vana keel tundnud ainult vorme *avrai* ja *savrai*. 16. sajandi grammatikud vältivat ilmselt kaju *aurai*, välja arvatud üksnes Lyon'ist pärinev Meigret, kes esitavat selle ainuõigena. Viimane asjaolu olevatki nähtavasti viinud Suchier' mõttele futuurumi *aurai* provansi päritolust. See arvamus vajavat aga alles tõestamist. Ka Hildi väide kirja mõjust hääldusele polevat kuidagi paikapidav sellise suulisse traditsiooni kuuluva sõna puhul. Tegemist olevat nähtavasti 16. sajandi hoovkonna- ja kirjakeele mingi ebareeglipärasusega.⁶ Gustav Körting (1893) ütleb end olevat vormi *aurai* suhtes nõutu, kuna areng *aurai* < *avrai* polevat häälikuliselt mõistetav: ühend *vr* futuurumivormides tavaliselt püsivat. Samuti ei võivat vorm *saurai* olla *aurai* lihtsaks analoogiamoodustiseks. Ka laenamine provansaali keelest olevat kahtlane. Arvatavasti olevat käesoleval puhul tegemist püüdega

³ Johannes Bröhan, Die Futurbildung im Altfranzösischen. Inaugural-Dissertation. Greifswald 1889, lk. 42—44.

⁴ Wendelin Förster, Erec und Enide von Christian von Troyes. Halle 1890. Anmerkungen, lk. 301—302.

⁵ Koschwitz, Erwiderung. Literaturblatt für germanische und romanische Philologie. Herausgegeben von Otto Behagel und Fritz Neumann. Leipzig. XIII Jahrgang. N. 2. Februar 1892. Veerg 68—69.

⁶ W. Meyer-Lübke, Antwort, veerg 70. — W. Meyer-Lübke, Historische Grammatik der französischen Sprache, I, Heidelberg 1913, § 342.

taotleda suuremat vormilist ühtlust abiverbide *avoir* ja *être* futuurumite vahel. Teiste sõnadega: võrreldes arvukate futuurumitega, mis lõpevad ühendiga vokaal + *rai*, olevat futuurumid lõpuga *-vrai* vähemuses ja seetõttu eelmistest tugevasti mõjustatavad. Seepärast olevat futuurumid lõpuga *-vrai* siirdunud *v* kadumise tõttu *rai*-lõpulisteks futuurumiteks. Nii sügenenud esmalt kuju *arai* ja sellest edasi *orai* rõhueelse *a* asendamisel *o*-ga kas perfektivormide *oi*, *ot*, *orent* või futuurumite *voldrai*, *toldrai* mõjul, millel del olevat mõisteline seos futuurumivormidega abiverbist *avoir*.⁷ Fritz Holle (1900) järgi tundvat vana-prantsuse keel ühesilbilisi vorme *avr-* (*aur-*), *auer-*, *sauer-* ja kahesilbilisi *aver-*, *saver-*. Ühesilbilised vormid tulenevat otseselt rahvaladina uusmoodustisest *habere* + *habeo*. Kahesilbilised vormid on l. pöördkonna vormide järgi analoogiamoodustised. Nentunud ja kritiseerinud riivamisi Suchier', Schwani ja Körtingi arvamus ja seletuskatseid, esitab autor omapoolse seletuse, nimetades seda tõepärasemaks mainituist. Nimelt olevat perfekti mõjul saanud ühendist *avr*: *awr* ja sellest tulenevat edasised astmed juba iseenesest: *au*:*ou*:*o*. Teatavasi murdeis aga olevat veel kaua säilinud algne aste *avr-*, mõnikord kirjutatuna *auvr-*, *sauvr-*, kus *-uv-* olevat tegelikult *uu* = *w*. Ent prantsuse keeleala kirdes esinevat juba kõige varasematest aegadest saadik kõnesolevate vormide labiaalita kujud *arai*, *sarai*, tungides sealt isegi keeleala kesk- ja loodeossa. Seletuskatseist nendib autor Försteri, Bröhani, Metzke ja eriti pooldavalt Körtingi oma, mis eeldab abiverbi *être* mõjustust.⁸ Kristoffer Nyrop (1903) väidab, et vormid *aurai*, *saurai* (reeglipärase futuurumite *avrai*, *savrai* asemel), esinedes juba 16. sajandil, olevat päritolult ebaselged.⁹ Ferdinand Brunot' (1905) järgi esinevat mõlema verbi vormide vahel väga tihe seos. Mingi seni määratlemata mõjustuse tagajärjel tekkinud vormil *avrai* 15. sajandil tendents siirduda vormiks *aurai*, mis muutunud ainukehtivaks 16. sajandil. Ent kõnesoleva nähtuse tekkimise täpne aeg ja arengu kulg olevat veel üpris ebaselged. Suurt raskust selguse saavutamisel valmistavat muide veel see, et käsikirjades ei eraldata häälikuid *u* ega *v*. Seepärast polevat selge, kas tulevat lugeda *savray* või *sauray*. Kuna käsikirjade publitseerijad esitavat kõikjal vormi *aurai*, polevat võimalik trükitud tekstidest teha mingisuguseid järeldusi.¹⁰ Friedrich Hildi (1905) arvates andis *habere habeo* vana-prantsuse keeles reeglipäraselt *avrai*, millega kõrvu

⁷ Gustav Körting, Der Formenbau des französischen Verbums. Paderborn 1893, lk. 265.

⁸ Fritz Holle, *Avoir* und *savoir* in den altfranzösischen Mundarten. Inaugural-Dissertation. Marburg 1900, lk. 77—80, 85.

⁹ Kristoffer Nyrop, Grammaire historique de la langue française. II. Copenhague 1903, § 208.

¹⁰ Ferdinand Brunot, Histoire de la langue française dès l'origine à 1900. Tome I. Paris 1905, lk. 445.

esineb lühivorm *arai*. Viimase teke on autori väitmisel seletatav sellega, et abiverbina omas *avoir* eriarengut, olles sagedase tarvitamise tõttu kulumisele kalduv. Lühivorm esineb peamiselt keeleala kirdeosas. Kuid uus-prantsuse *aurai* ei võivat autori arvates pärineda ei ühest ega teisest. Ka provansi mõju ei saavat selliste igapäevaste, sageli tarvitataivate vormide puhul kõne alla tulla. Hoopis tõenäolisem olevat eeldada prantsuse mõjustusi provansaali keeles. Uus-prantsuse futuurumivormide juures seisnevat asi tõenäoliselt selles, et kirjas hakati eraldama häälikuid *u* ja *v* alles 16. sajandil. Kuni selle ajani olevat kirjutatud kõikjal *aurai*, hääldatud aga *avrai*. Kuna vastupidi provansi uudsusele ei vokaalistuvat autori arvates prantsuse keeles *v* ühendis *vr-*, siis olevat ainsaks tõenäoliseks seletusvõimaluseks kirjutatud keele seisukohalt eeldada häälduse kohandamist vigase ortograafiaga, s. o. kirjapildiga.¹¹ Eugen Herzog (1906, 1913, 1914) lausub, et vormid *aurai*, mis 16. sajandil *arai* ning *avrai* kõrval esile kerkivat, ja *saurai* olevat ebaselged.¹² Karl Vossleri (1921) arvates olevat abiverbi *avoir* futuurum *aurai* 15. sajandi selgitamatuid ja absurdsemaid moodustisi, mis oma püsima jäämise eest võlgnevat tänu eelkõige hilisemate grammatikute jõupingutustele. Häälikuseaduslike vormide *arai*, *avrai* asemele olevat ta tulnud paberilt, tekkinuna ortograafilise konventsiooni tõttu *v = u*.¹³ Adolphe Terracher (1922) eeldab homonüümse vormi *orrai* mõju.¹⁴ Leo Jordani (1923) arvates siirdus normaalne *avrai* paljudes murretes vormiks *arai*, millega liitus *savrai* > *sarai*. Hilisemad kirjakeelsed *aurai*, *saurai* põhinevat autori väitmisel *v* graafilisel eksimõistmisel vormides *avrai*, *savrai*, võivat olla aga ka murdelised ja seega vanad.¹⁵ Eduard Schwan ja Dietrich Behrens (1925) konstateerivad, et kõnesolevate verbide futuurumis ja konditsionaalis ootab *avr-* > *aur-* siirdel uus-prantsuse keeleperioodi veel usaldusväärset seletust.¹⁶ Albert Dauzat' (1930) väitel olevat

¹¹ Friedrich Hild, Präsens (Indikativ) und Futur von avoir nach 22 Blättern des Atlas linguistique de la France in historisch-phonetischer Behandlung. Inaugural-Dissertation zu Bonn. Neuchatel (Schweiz) 1905, lk. 110, 114, 115.

¹² Eugen Herzog, Neuf französische Dialekttexte. Mit grammatischer Einleitung und Wörterverzeichnis. Leipzig 1906, 1914. Einleitung lk. 51; nr. 412. — Eugen Herzog, Historische Sprachlehre des Neuf französichen. I Teil. Heidelberg 1913, lk. 189.

¹³ Karl Vossler, Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung. Geschichte der französischen Schriftsprache von den Anfängen bis zur klassischen Neuzeit. Heidelberg 1921, lk. 183; 1929, lk. 157.

¹⁴ Adolphe Terracher, Revue de philologie française, 1922, lk. 173—174.

¹⁵ Leo Jordan, Altfranzösisches Elementarbuch. Einführung in das historische Studium der französischen Sprache und ihrer Mundarten. Bielefeld und Leipzig 1923, lk. 288.

¹⁶ Ed. Schwan u. D. Behrens, Grammatik des Altfranzösischen. Leipzig 1925. §-d 406, 428.

raske seletada vorme *aurai*, *saurai*, mis asendasid 16. sajandil *avrai*, *arai* ja *savrai*, *sarai*. Arvamus lõunapoolsest päritolust olevat vähe tõenäoline. Teisal väidab sama autor, et *u* ja *v* eraldamatus tekstides kuni 16. sajandini tegevast probleemi peaaegu lahendamatuks.¹⁷ Pierre Fouché (1931) peab vormi *aura* rõhuta vormiks, vormi *avra* aga rõhuliseks.¹⁸ Maurice Grammont (1932) küsib, kas käesoleval juhtumil polevat tegemist lihtsalt kirja mõjuga, s. o. ebaõige lugemisviisiga, sest algselt kirjutati *savrai*, *avrai* ainult kujul *saurai*, *aurai*.¹⁹ Ferdinand Brunot ja Charles Bruneau (1933) leiavad, et futuurum verbist *avoir*: *aurai* ja verbist *savoir*: *saurai* ootavat veel rahuldavat seletust. Reeglipärased vormid vana-prantsuse keeles olevat *avrai* ja *savrai*. Alles 16. sajandil olevat *aurai*, *saurai* usaldusväärset atesteeritavad. Enne seda aega polevat üldse võimalik neid vorme teineteisest eraldada *u* ja *v* ortograafilise segiajamise tõttu.²⁰ Eugen Lerch (1933) peab nn. paberil tekkinud futuurumivormide *j'aurai*, *je saurai* jne. kehtestamist kõnekeeles vana-prantsuse häälikuseaduslike *j'avrai* ja *j'arai*, *je savrai* ja *je sarai* asemel renessansiaegsete prantsuse grammatikute teeneks. Kaasaegsete vormide omapoolse seletamise asemel piirdub autor lihtsalt Karl Vossleri ülalesitatud arvamus tsiteerimisega.²¹ Vladimir Buben (1935) mõõnab, toetudes Maurice Grammont'ile, et verbivormide *aurai*, *saurai* (pro vana-prantsuse *avrai*, *savrai*) tekkimine ebaõige lugemisviisi tõttu olevat üpris tõenäoline.²² Hans Rheinfelder (1937) väidab, et üksikuil juhtumel, mille hulka kuuluvad ka kõnesolevad verbid, olevat kahtlemata tegemist kirja mõjuga: *v* [*u*] > *u* [*u*].²³ Edouard Bourcier (1946) arvates asendusid algupärased häälikuseaduslikud kujud *avrai* ja

¹⁷ Albert Dauzat, Histoire de la langue française. Paris 1930. Tsiteeritav venekeelse tõlke järgi: A. Доза, История французского языка. Москва 1952, lk. 253. — Revue des Langues Romanes. T. LXVI. VII série — Tome VI. XXXVII—XLVII. Janvier-Décembre 1932. Montpellier 1932, lk. 401.

¹⁸ Pierre Fouché, Le verbe français, étude morphologique. Publications de la Faculté des Lettres de l'université de Strasbourg, Paris, Les Belles-lettres, 1931. Voy. Revue des Langues Romanes. T. LXII. VIIe série — Tome VI. XXXVII—XLVIII. Janvier-décembre 1932, lk. 398—401.

¹⁹ Maurice Grammont'i retsensioon Albert Dauzat' teosele «Histoire de la langue française» (Paris 1930) ajakirjas «Revue des Langues Romanes», t. LXVI, janvier-décembre 1932, lk. 485.

²⁰ Ferdinand Brunot et Charles Bruneau, Précis de grammaire historique de la langue française, Paris 1933, lk. 471.

²¹ Eugen Lerch, Französische Sprache und Wesensart. Frankfurt a. M. 1933, lk. 13.

²² Vladimir Buben, Influence de l'orthographe sur la prononciation du français moderne. Bratislava 1935, lk. 104, N 158.

²³ Hans Rheinfelder, Altfranzösische Grammatik. Erster Teil. Lautlehre. München 1937, lk. 259.

arai 16. sajandil lõunast pärineva vormiga *aurai*. Viimasega analoogiliselt asendus ka vorm *savrai* vormiga *saurai*.²⁴

Eelnevaga esitatud materjalidest nähtub Lääne-Euroopa keeleteadlaste seisukohtade ja arvamuste suur kirjusus käsiteldavas küsimuses. Küsimus ise aga püsib lahendamata.

Ka nõukogude keeleteadlaste-romanistide teostes, mis käsitlevad prantsuse keele ajalugu, ei omistata kõnesolevale küsimusele kuigi suurt tähelepanu ja korratakse lihtsalt juba standardseks muutunud vaateid. Nii piirdub M. V. Sergijevski (1947)²⁵ ainult märkusega, et verbide *aveir*, *saveir* puhul olevat tegemist eriliste arengujuhtudega, mistõttu vormidest *avrai*, *savrai* said *aurai*, *saurai*. V. F. Šišmarjov (1952)²⁶ aga märgib, et uued futuurumivormid *aurai*, *saurai* polevat täiesti selged ja pärinevat arvatavasti lõunast. Lühivormid *arai*, *sarai* on autori arvates iseloomulikud põhjamurretele, kust nad tungisid pariisi kõnekeelde ja eksisteerisid seal kuni 16. sajandini.

Tartu ülikoolis on kõnesoleva küsimuse üle juba varem polemiseeritud. Nimetada võiks sellekohast märkust ajakirjas «Eesti Keel» nr. 1—2, 1939. Kirjutises «Ühest etimoloogiast» tuuakse praegu käsiteldav juhtum kauge paralleelnäitena kirjpildi ebaõigest lahtimõtestamisest. See toimub muidugi mõnede eespool nimetatud Lääne-Euroopa keeleteadlaste vaadete ja arvamuste mõjul. Tsiteeritud kohas võib lugeda järgmist: «Ka teistes keeltes leidub analoogilisi juhtumeid. Mainiksin näitena abipöördsona *avoir* 'omama' futuurumi ning konditsionaali *aurai*, *aurais* jne., mis kumbki pole häälikuseaduslikud. Reeglipärane areng oleks andnud vastavalt *+avrai*, *+avrais* jne. Kaasaegsed kirja- ning kõnekeelevormid on saadud kirjpiltide *AVRAI*, *AVRAIS* jne. häälduslikult valesti tõlgitsemisest, kusjuures ühendit *AV* (= *av*) peeti foneetiliselt vastavaks *au*-le. Lühivormina esines futuurumis *arai*, mille vasteid tuleb otsida kaasaegseis prantsuse murdes nn. *ar*-vormides. Konditsionaalis esineb murdeti näit. *arə*. Säärane kirjpiltide ebaõige tõlgitsemine oli võimalik seetõttu, et — murrete järgi otsustades — elav rahvakeel tundis ainult lühivorme, kuna häälikuseaduslikud kujud olid kivistunud kirjatähedesse. Seejuures näib olevat tõenäoline, et ühendi *AV* tõlgitsemisele *au*-na (fon. *o*) rahvapärased *v*-ta lühivormid andsidki otsustava tõuke. Ja tänapäeval on selline hääldamine ainumak-

²⁴ Tsiteeritud venekeelse tõlke järgi: Э. Бурсье, Основы романского языкознания. Перевод с четвертого французского издания Т. В. Вентцель. Москва 1952, lk. 572. (Sama: Edouard Bourciez, *Éléments de linguistique romane*. Deuxième édition refondue et complétée. Paris 1923, lk. 329, § 257; lk. 330, § 297; lk. 637, § 553. — Paris 1946, § 553.)

²⁵ М. В. Сергиевский, История французского языка, Издание 2-е, Москва 1947, lk. 79, § 76.

²⁶ В. Ф. Шишмарев, Историческая морфология французского языка. Москва-Ленинград 1952, lk. 208. — Книга для чтения по истории французского языка, Москва-Ленинград 1955, lk. 116, 24.

sev. Koguni murdeisse on ta kohati leidnud sissepääsu, sest kujud nagu *är-, o:r, or* tulenevad kahtlemata vormist *aurai*, milles Herzogi järgi *v* on n.-ö. «vokaalistunud» (vrd. Eugen Herzog, Neufranzösische Dialekttexte, Leipzig 1906, lk. 51).»²⁷

Eeltoodu kohta on esitatud ajakirjas «Eesti Keel» nr. 5, 1939 ka vastuväide, milles püütakse ära näidata sellise vaate alusest, mis tahab näha kõnesolevate futuurumi- ja konditsionaalivormide tekkimises ortograafia mõju hääldusele. Nimetatud vastuväites lausutakse muu hulgas järgmist: «— P. N. usub nendes vormides nägevat ortograafia mõju hääldusele: sõnas *AVRAI* olevat silp *AV* käsitatud *au-ks*... Üldiselt aga seesugune ortograafiline segadus takistab täpsemalt käsitlemast *v*-hääliku vokaliseerumise aega sõnades *avrai, savrai* ning niisugune kronoloogiline ebatäpsus teeb ka üsna keeruliseks selle nii ebaootuspärase foneetilise nähtuse jälgimise. Kuigi Bourciez usub siin nägevat mingit lõuna-prantsuse murrete mõju ja Terracher kokkulangemist sõnaga *orrai* (futuurumi vorm sõnast *oir* 'kuulma'), siis ometi romaani keelte uurijad oma enamikus eelistavad selle küsimuse lahtiseks jätmist ja on väheusutav, et keegi nendest oleks nõus P. N. seletusega. Kui aga prantsuse keele häälduses siiski avaldub palju ortograafia mõjustusi, siis on need üldiselt ikkagi väga hilised ja ilmnevad peamiselt sõnade lõpposistes, harvemini aga tüvedes, nagu seda oletab käesoleval puhul P. N.... Mis puutub vanadesse nähtustesse, siis tuleb neid vaadelda kõige suurema ettevaatusega. Eriti tuleb silmas pidada asjaolu, et ajastul, mil kõneldi ja kirjutati vana- ja keskprantsuse keelt, polnud kirjaoskus kuigi suur. Seepärast ei saa ka mitte ülehinnata kirjaõppimise mõju tolleaegsele hääldusele. Meie päevil seevastu aga on üldiselt levinud ortograafiatundmine teguriks, mis põhjustab teatavate ortograafiliste nähtuste mõju hääldusele.

Arvestades kõiki eelesitatud asjaolusid on väheusutav, et *AV* lugemine *au-ks*, mida oletab P. N., on toimunud just kahe nii tähtsa ja üldtarvitatava verbi, nagu on seda *avoir* ja *savoir*, konjugtsioonis, kuna samas aga nimetatud nähtus pole mitte aset leidnud substantiivides nagu *cadavre* 'surnukeha', *havre* 'sadam' ja verbis *navrer* 'kurvastama'.»²⁸

Esitatud vastuväites vajavad mõned seigad olulist õiendamist. Käesoleva kirjutise alguses toodud materjalide põhjal võib täielikult kummutatuks lugeda vastuväite seda osa, mis peab nende ridade kirjutajat arvamuse autoriks kirjaõppimise mõjust käsitletavate verbivormide kujunemisel. Vastuväite selle osa õiendamiseks aga, milles kõneldakse, et prantsuse keele häälduses esinevad ortograafia mõjustused olevad suhteliselt väga hilised ja

²⁷ P. Nurmekund, Ühest etümoloogiast. «Eesti Keel» nr. 1—2, 1939, lk. 47.

²⁸ L. Vaganay, Postskriptum ühe poleemika puhul. «Eesti Keel» nr. 5, 1939, lk. 135.

ilmnevat peamiselt sõnade lõpuosistes, harvemini aga tüvedes, piisab viitamisest V. Bubeni ja Maurice Grammont'i vastavatele uurimustele, millest nähtub, et kirjepildile omistati küllaltki tähelepanu juba kaugel keskprantsuse keeleperioodil ja ortograafia mõjustusi võib esineda kõikjal sõnas.²⁹ Ühendi *-vr-* säilimise põhjused substantiivides nagu *cadavre* 'laip', *havre* 'sadam' ja verbis *navrer* 'kurvastama' selguvad edaspidi.

Marksistliku keeleteaduse kontseptsioonide seisukohalt tuleb keelt uurides lähtuda uuritavast keelest enesest, mis areneb oma sisemiste seaduste järgi. Need keele sisemised seadused avalduvad oma konkreetsetel kujul keele arengu protsessides ja on keeles toimivate pidevate kvalitatiivsete muutuste seadused.

Käesolevas kirjutises vaadeldakse häälikute kvalitatiivseid muutusi pika aja kestel ühe teatud konkreetse keele (ladina keele) piirides, mis aegapidi segmenteerub ja hargneb tütarkeelteks. Uuritava küsimuse piiratud ulatuse tõttu käesoleval puhul tuleb toimunud muutuste selgitamisel lähtuda keelte nn. eriseloomuga sisemistest seadustest, mis on teatavasti tihedasti seotud iga üksiku keele individuaalse omapäraga ja täiduvad tema konkreetse struktuuri baasil. Prantsuse keel on ladina keele järeltulijaid ja jätkajaid kaasajal. Siire ühelt etapilt teisele toimus pikkamööda. Eelneval etapil mõjunud sisemised seadused ei katkenud järsku, vaid kandusid osaliselt üle ka uude etappi. Alles seejärel, kui areneva keele struktuuris ilmnis eelneva etapiga võrreldes olulisi kvaliteedimuutusi, ei püsinud ka eriseloomuga sisemised seadused enam stabiilseina, vaid muutusid ja vaheldusid keele arengu protsessis.

Verbide *avoir* ja *savoir* futuurumi- ning konditsionaalivormide arengus ilmneb väga kujukalt ühe sellise eriilmega sisemise seaduse toime. Kandudes ladina keele perioodist järgnevasse prantsuse keele perioodi, mõjus ta seal teatud aja kestel ja asendus lõppeks uuega, mille toime tulemuseks ongi kõnesolevate vormide kaasaegsed kujud.

Kõigepealt taandame abiverbi *avoir* ning verbi *savoir* futuurumi ja konditsionaali kaasaegsed vormid nende ladina algkujudeni.

Futuurum: 1) *aurai* < *avrai* < +*aḅ(ē)raio* < +(h)*aḅer(e)* (h)*aḅeō* < *hābēre hābēō*;

2) *saurai* < *savrai* < +*saḅ(ē)raio* < +*saḅer(e)* (h)*aḅeō* < +*sapēre habeo* < *sāpēre hābēō*.

Konditsionaal: 1) *aurais* < *avrais* < *avrois* (-s analoogiliselt üle kandunud ainsuse 2. isikust) < *avroie* <

²⁹ V. Buben, *Influence de l'orthographe sur la prononciation du français moderne*. Bratislava 1935, lk. 104. Maurice Grammont, *Traité pratique de prononciation française*. Paris 1925, lk. 63.

av(e)reie < *+abēreā* < *+abēr abēa* < *+(h)abēr(e)*
(h)abēba (m) < *hābēre hābēbām*.
 2) *saurais* < *savrais* < *savrois* (analoogiline -s)
 < *sav(e)reie* < *+sabēreā* < *+sabēr abēa* < *+sab-ēr(e)*
(h)abēba(m) < *+sapēre habebam* < *sāpēre hābēbām*.

Nagu eelnevast nähtub, on meil tegemist romaani (võib-olla teataval määral isegi juba rahvaladina) häälikuühendiga *-vr-*, mille päritolu on antud juhul kaunis erinev. Abiverbi *avoir* puhul on see taandatav järgmiselt: *vpr. -vr-* < rlad. *-v(e)r-*, *-b(e)r-*, *-b(e)r-* < klad. *-ber-*; verbi *savoir* puhul aga: *vpr. -vr-* < rlad. *-v(e)r-*, *-b(e)r-*, *-b(e)r-*, *-per-* < klad. *-per-*. Viimase verbi puhul oleks nentida kaht muutust, mis toimusid sõnas juba varakult lääne-romaani alade rahvaladina keeles, nimelt: 1) siirdumine kolmandast pöördkonnast teise pöördkonda (klad. *sāpēre* > rlad. *sapēre*; viimane vorm esineb muide ka idaromaani aladel) ja 2) intervokaalne *p* > *b*, mis läbib sama arengu nagu algupärane rlad. *b*.³⁰ Intervokaalse sulghäälikuga toimuvad foneetilised muutused on tegelikult naabruse oraalsetest johtuva sulu pidev lõdvenemine klusiili artikuleerimisel.

Klad. *v(u)* hääldus algupäraselt veel klassikalisel ajastul poolkonsonandi *u*-na. Nii oli *v* Cicero ajal (106—43. a. enne m. aega) üpriski tugeva vokaalivärvinguga. Grammatik Velius Longus (2. sajandi keskel meie aja järgi) lausub, et *u* sõnas *ualente* «sonat cum aliqua aspiratione». Ent juba varakult (keisririigi ajal, s. o. 27. a. enne m. aega — 284. a. m. aja järgi) saab temast huultevahelises kitsas pilus artikuleeriv bilabiaalne hõõrdhäälik *β*. Nii esineb keisririigiaegseis kreeka raidkirjades lad. *v*. ekvivalendina kreeka *ov* ning *β*. Eriti tavaliseks muutub *β* (*β*) pro *v* 1. sajandist meie aja järgi, näiteks: *lebāre* pro *lēvāre*, *lēuāre*. Ka on täht *v* suhteliselt hiline kirjamärk varem eranditult esinenud *u* kõrval ja asemel. Hiljem sai bilabiaalsest hõõrdhäälikust labiodentaalne sulghäälik, ent mitte kõikides provintsid. See artikulationimuutus näib esmalt olevat toimunud sõna algul. Nii esinebki hilisemates raidkirjades sõnaalgulise *v*- asemel *f*-, näiteks: *fixit* pro *vixit*, *uixit*. Selline kirjutusviis tohiks tähistada bilabiaalse artikulationi asendamist moodusega alahuul vastu ülahambaid. Kuigi see sõnaalguline areng näib enamikus olevat lõpule jõudmas enne 5. sajandit meie aja järgi, s. t. frankide invasiooniks Galliasse, on teatavatel juhtudel lad. *v*. ning germ. *w* vahel ka hiljem siiski teatav foneetiline sarnasus tajutav.

³⁰ Ed. Schwan und D. Behrens, Grammatik des Altfranzösischen. Leipzig 1925, § 125. C. H. Grandgent, An Introduction to Vulgar Latin. 1907, lk. 132, 133 (§ 314), 177 (§ 421). H. Rheinfelder, Altfranzösische Grammatik I. München 1937, lk. 286.

Nimelt läbib lad. *v*. mõningates sõnades taoliselt häälduvale germ. *w*-le analoogilise arengu ning jõuab samadele tulemustele.³¹

Klad. *b* on foneetiliselt labiaalne sulghäälik. Vokaalidevahelises asendis ilmneb aga alates 1. sajandist meie aja järgi rahva-keeles *b* muutumine bilabiaalseks hõõrdhäälikuks *ḃ*. Juba keisri-riigi algusest peale esineb raidkirjades väga sageli *b* asemel *v*, kuna mõlemad olid häälduselt samastumas. Kolmandal sajandil meie aja järgi — nagu nähtub grammatikute sagedastest vihjetest ning hoiatustest — oli see samastamine rahvakeeles lõpule jõudnud ja mõlemad häälikud läbivad siitpeale ühise arengu.³²

Juba varakult evib klassikalises ladina keeles *v* (*u*) kalduvust vokaalistuda ühendeis *āu(i)* + kons. ja *āu(i)* + kons., näiteks: klad. *auceps* < *+āvi* — *cap* — *s*; klad. *cautus* < *+cāvitos* (verbist *caveō*); klad. *claudio* < *+clāvido*; klad. *naufragus* < *+navi-fragus*; klad. *gaudeo* < *+gāvideō* (perfekt *gāvīsus sum*); klad. *nauta* < *+nāvīta*, jne. Nagu nähtub, ilmub vokaalistumine, kui järgneva rõhuta vokaali kao tõttu *v* (*u*) asetub vahetult konsonandi ette. Tulemuseks on diftong, mispuhul võib arvata, et teist komponenti moodustav *u* pole siiski päris puhas vokaal. Nimetatud kalduvuse säilitab ladina *v* (*u*) ka rahvaladina (ja isegi romaani) ajastul. Hiljem lisandub talle ka temaga häälduselt samastunud intervokaalne *b* (*ḃ*). Kõnesolev vokaalistumine on omane rahvaladina keelele väga laiadelt aladel.

Ka rahvaladina keeles algab järgneva rõhuta vokaali kao tõttu vahetult kaashääliku ette sattunud bilabiaalse hõõrdhääliku vokaalistumine *a* järel juba kaunis varakult. Arengu skeem oleks järgmine: *-ab-* [*aḃ*] (+ vok.) + kons. > *au* ning *-av-* [*aḃ*] (+ vok.) + kons. > *au*. Rlad. raidkirjades ja kritseldustes esinevad vormid nagu *DONAVT* (klad. *dōnāvit*), *CVRAVT* (klad. *cūrāvīt*), *CONSVMAVT* (klad. *cōn-summāvit*), *AMAVT* (klad. *amāvit*), *PEDICAVT* (klad. *pēdicāvit*), *MILITAVT* (klad. *mīli-*

³¹ E. Kieckers, Historische lateinische Grammatik I. München 1930, lk. 94 (§ 59, 10). H. Rheinfelder, Altfranz. Gram. I, lk. 159, 163, 192. I. W. M. Lindsay, Die lat. Sprache (übers. von Hans Mohl), Leipzig 1897, lk. 89 (§ 78), 50 jj. (§ 48), 57 jj. (§ 52). В. М. Линдсей, Краткая историческая грамматика латинского языка. Москва 1948. Перевод и дополнения Ф. А. Петровского, lk. 23, 24, 32. Paul Marchot, Petite phonétique du français pré littéraire (VIe—Xe siècles). Fribourg (Suisse) 1901, lk. 62.

³² W. M. Lindsay, Die lat. Sprache, lk. 89 (§ 78), 50 jj. (§ 48). E. Kieckers, Historische lateinische Grammatik I, lk. 120 (§ 91, 1). C. H. Grandgent, An Introduction to Vulgar Latin, lk. 105 (§ 248), 134 (§ 318), 135 (§ 322). H. Rheinfelder, Altfranz. Gram. I, lk. 286. Ed. Schwan und D. Behrens, Grammatik des Altfranzösischen, § 26, § 106. Fr. Diez, Grammatik der romanischen Sprachen, Bonn ⁵1882, lk. 235.

tāvit), *PVGNAV* (klad. *pūgnāvit*), *EDVCAV* (klad. *ēducāvit*) jne. Rahvaladina sõnavaras esineb iseloomulikke sõnakujusid, nagu *+āvīca* [*ābīca*] (klad. *avis*) > *+aḥca* > *auca*, rahvaladina sõnade nimistuis (glossae) *oca* — vpr. *oe*, *oie*, uuspr. *oie*; *+āvīcēllu* > *aucellu* — pr. *oiseau*; *avidus* > *audus* (Plautusel); *pārābōla* (kr. ἡ παραβολή) > *+parabla* > *+paraula* — vprov. *paraula*, pr. *parole*; *tābūla* > *+taḥla* > *+taula* — vprov. *taula*, pik. murdes *taule*; pr. *tôle* 'plekk' pärineb kas pik. murdest või prov. keelest; *fābūla* > *+faḥla* > *+faula* — vprov. *faula* ja *fabla*; *gabata*, rlad. keeles ka *gavata* (*gaḥata*) *vōi* *+gavita* > *+gabta* > *+gauta* romaani keeleala mõnedes osades; *stābūlum* > *+staḥlu* — rum. *staul*; *diābōlum* — pr. põhja- ning kirdemurretes *diaule*.

Et kõnesolev sisemine seadus oli omane ladina keelele tema kogu ulatuses, nähtub lisaks veel ühest tema tütaridroomist, nimelt sardi keelest ja murretest. Eriti vähe muutusi esineb vana-sardi keeles. Ja võib väita, et see algne olukord püsib tänaseni eriti just kaasaegseis sardi keskmurdeis. Vana-sardi kirjalikes mälestistes ilmneb *b* ja *v* täielik kokkulangemine. Absoluutses sõnaalguses ja helitu konsonandi järel esineb beetatsism, mujal sõnas aga leidub mурdeti kas *u* või *ḥ*. Konsonantide *r* ja *l* ees, eriti aga ühendis *aur* (*au* < *av*) püsib *au* hoopis kaua. Vana-sardi keeles esineb rlad. *lauru* kujul *lauros*, *labru*, *in Labros* ja rlad. *Laurentiu* kujul *Labrenthu*, *Laurentho*, fem. rlad. *Laurentia* kujul *Labrenza*. Suurtes joontes peegeldub selline olukord ka kaasaegseis sardi murdeis, eriti aga tsentraalmurdeis. Teistes murretes esineb kadu. Nii annavad *b* ja *v* kaasaegses bitti maa-murdes, nuoro, barbagia ja fonni murdes rahvapäraseis sõnus *v* (*ḥ*), mis on bilabiaalne hõõrdhäälik «dolcissimo et molto vicino al b». Logudori ühiskeeles ja kampaania murdes esineb *v* ja *b* kadu üle *ḥ* > \emptyset , näiteks logud. *pamēntu*, kamp. *pomēntu* < rlad. *+paumentum*. Kadu esineb ka rlad. sõnast *Laurentiu* tulenevais nuoro *Larēḥu*, logud. *Larēntu* ja kapid. *Larēntsu*.

Ka Lõuna-Itaalias ja Sitsiilias on hääldusviis *tawru*, *lawru* jne. üldiselt tuntud.³³

Normandi, pikardi ja vallooni murdealadelt pärinevais ürikuis leidub sõnakujusid, kus ühendis *-aḥl-* on bilabiaalne hõõrdhäälik *ḥ* vokaalistunud *a* järel. Esitatavad näited on võetud Ed. Schwani ja D. Behrensi *Grammatik des Altfranzösischen* III osast. Seal leiduvais tekstides eraldab väljaandja *u*-d ning *v*-d (v. samas lk. 2). Neis esineb lk. 114, nr. LXXIX. Seine-Inférieure (: Treport)

³³ Max Leopold Wagner, *Historische Lautlehre des Sardischen*. Halle (Saale) 1941, lk. 14, § 18; lk. 15, § 18; lk. 22, § 33; lk. 23, § 33; lk. 24, § 33; lk. 65, § 96; lk. 95, § 149, § 150; lk. 96, § 150; lk. 97, § 150, § 151; lk. 98, § 152, § 153, § 154; lk. 100, § 157; lk. 101, § 159.

1277 (normandi ja pikardi murdepiiril) : (*ferme et*) *estaule* (< lad. *stabile*); lk. 13, nr. IX. Nord (: Lille) 1269 : *estaulement*, *estaule*; lk. 18, nr. XI. Belg. Hennegau (: Tournai) 1273 : (*ferme et*) *estaule*; lk. 23, nr. XVI. Lüttich 1279 : *estaule*; lk. 25, 26, nr. XVIII Belg. Luxemburg (: St. Hubert) 1272 : (*l'église de*) *Staulles* < *Stabulis*; lk. 7, nr. V. Pas-de-Calais 1270 : (*a fait*) *irretaulement*; lk. 18; nr. XII. Belg. Hennegau (: Mons) 1269 : (*se molnerie*) *iretaule*; lk. 14, nr. X Belg. Hennegau (: Tournai) 1239 : (*et nos*) *tenaules* . . . , *as tenaules* . . . Ent rööbiti esineb juhte vokaliseerimata *b*-ga koguni sama murdeala piirides, nagu lk. 7, nr. V. Pas-de-Calais 1270, lk. 8, nr. VI. Pas-de-Calais 1279 : (*ferme et*) *estable* (pikardi murre); sama kohtame ka vallooni (lk. 21, nr. XIV, XV; lk. 24, 25, nr. XVII; lk. 26, nr. XIX; lk. 27, nr. XX; lk. 28, nr. XXI — kõikjal *estable*, *etable*; lk. 25, nr. XVIII *estauble*) ja anglonormandi murdeis (lk. 115, nr. LXXX, *estable*). Kõik näited dateeruvad 13. sajandist.

Analoogiline areng esineb ühendis *-abr* (+ vok.) + kons., kusjuures intervokaalne *-br-* > *-br-*, näit. *fābrica* > *+fābrga* > *+faurga* — vprov. *faurga* (ja *farga*), pr. *forge*; võrdle rum. *faur* lad. *fabru(m)*; vpr. *faure* (*fabre*) < *fabrem*.

Põhja- ja kirdemurretes esineb keskajal ülalkäsiteldud bilabiaalse hõõrdhääliku vokaalistumine kaashääliku vahetult järgnedes ka teiste vokaalide järel kui *a*, näiteks lad. *nēbula* (> vprov. *neula*) > põhja- ja kirdem. *nieule*, vpr. *nieble*; lad. *pōpūlu(m)* > põhja- ja kirdem. *peule*, vpr. *pueble*, jne. Vanaprov. keeles annab lad. *scribere* — *escriure*, lad. *liberare* — *liurar*. Klad. *sūper*, *sūpra*, rlad. *sōper*, *sōpra* esineb vpr. keeles lauserõhulisena kujul *soure* rõhuta kujude *sōr(e)*, *sūr(e)* kõrval. Rum. keeles esineb *b* vokaalistumine ühendis intervokaalne *-br-* vokaali *e* järel sõnas *Fāurar* (< lad. *Fēbruarius* üle vahevormi *Fēbrarius* — *um*).

Võrdluseks olgu mainitud, et sama vokaalistumise täishääliku *a* järel läbis ka germaani (frangi) *w*. Tekkinud diftong *aw* samastus gallo-romaani diftongiga *au* ning monoftongistus hiljem koos viimasega.³⁴

Kuna mõned kalduvad nägema prantsuse futurumis *aurai* vastava provansi verbivormi mõju, vaatleme veidi lähemalt olukordi ses suhtes provansi keeles. Konsonantide *l* ja *r* ees läbib

³⁴ E. Kieckers, Hist. lat. Grammatik, I, lk. 60 (§ 40, 1); II, lk. 272 (§ 89), 303 (§ 97). H. Rheinfelder, Altfranz. Grammatik, I, lk. 160, 234, 258, 259. Ed. Schwan — D. Behrens, Gramm. des Altfranz. § 26, 2; § 109; § 210 Anm. C. H. Grandgent, An Introduction to Vulgar Latin, lk. 101 (§ 236), 132 (§ 314), 133 (§ 314), 134 (§ 318), 137 (§ 325). P. Marchot, Petite phonétique du français pré littéraire, lk. 62. F. Diez, Gram. der romanischen Sprachen, lk. 231, 235, 237. H. Tiktin, Rumänisches Elementarbuch, Heidelberg 1905. § 49, § 73, § 11. W. Meyer-Lübke, Roman. etymol. Wörterbuch, Heidelberg 1935, lk. 309, 310 (nr. 3625). E. Schultz-Gora, Altprovenzalisches Elementarbuch, Heidelberg 1924, lk. 43 (§ 70, 6).

lad. *b* vana-prov. keeles kahe- ja kolme-*b* arengu: ta jääb kas püsima või siirdub vaheastme *ǃ* (Schultz-Gora: *+v*) kaudu *u*-ks. See kahe- ja kolme-*b* areng esineb sageli ühes ja samas sõnas. Nagu ilmneb eelnevaist näiteist, ei etenda *b*-le eelnev vokaal seejuures mingit osa. Abiaegsõna *aver* puhul esineb futuurumis ja futuurumi imperfektis (ehk esimeses konditsionaalis) alati diftong *au*. Mõnel juhul kohtame isegi lühivormi *ara* (v. Appel, Provenz. Chrestom., lk. 17 märkuses esinevate teisendite loetelu). Veel esineb kujusid *auerai*, *averen*, *auera*, *avero*, *aueran* ning gaskooni tekstides *abera*. Verbi *saber* puhul on vastavad vormid aga alati *b*-lised. Esitatust nähtub, et vana-prov. keeles on käsiteldaval juhul areng üpris mitmepalgeline. Muide oleks käesoleva väga tavalise abi-*v*erbi puhul laenamine mõnest teisest idioomist, näit. provansi keelest, väga küsitav. Probleemi lahendust tuleb niisiis taotleda prantsuse keelealal.³⁵

Romaani uusmoodustisena, mille algmed ulatuvad muide hilisemasse rahvaladina keelde, annab lad. *hábēre hábēō* *vpr.* futuurumi *avrai*, lad. *hábēre hábēbām* *vpr.* konditsionaali *avroie* (hiljem lisandub analoogiline *-s ainsuse 2. isikust*) ja eelmisega rööbiti arenev rlad. **šāpēre hábēō* *vpr.* futuurumi *savrai* ning rlad. **šāpēre hábēbām* *vpr.* konditsionaali *savroie* (pluss hilisem analoogiline *-s*). Nii on ühend *-vr-* vana-prantsuse keeles neis vormides algupärane. Milline oli aga *-v-* lähem foneetiline värving ühendis *-avr-* laialdase prantsuse keeleala üksikutes osades (s. o. kas bilabiaalne või labiodentaalne), pole tekstide najal võimalik kindlasti väita, kuna vana-prants. käsikirjades esineb häälikute *u* ning *v* tähistamiseks kaasaja kahe kirjamärgi asemel vaid üksainus, nimelt *u*. Kui J. Bröhan, kes eeldab labiodentaalse *v* olemasolu, esitab käesoleval puhul riiminäiteid 12. ja 13. sajandi teoseist, nagu *n'avra* : *navra* (Li Romans de Carité 1049), *avrai* : *navrai* (Jehan et Blonde 1055), *aura* : *navra* (Rom. de la Rose IV⁵⁶²), *aurez* : *navrez* (samam III²²⁰), *avre* : *navre* (Salu d'amors 200), siis ei tohiks neist veel järeldada mõlemas sõnas *v* ühesugune (s. o. labiodentaalne) hääldus, vaid pigemini üksnes *v* konsonantne iseloom. Tõsiasi on, et esitatud sõnapaaris esinebki hilisemate grammatikute väidete järgi *-v-* silmatorkav foneetiline erinevus. Mõni sajand edasi nõuab J. Pillot nende sõnade puhul juba ranget vahetegemist kirjas, s. o. esimeses sõnas diftongi *au*, teises aga *av-d*.

³⁵ G. Gröber, Grundriß der rom. Philologie I², lk. 836 (Suchier). G. Schultz-Gora, Altprov. Elementarbuch, lk. 42 (§ 63a), 43 (§ 70, 6). W. Meyer-Lübke, Histor. Gram. der rom. Sprachen, § 342. G. Körting, Der Formenbau des franz. Verbuns, lk. 265. Fr. Hild, Präsens (Indikativ) und Futur von avoir nach 22 Blättern des Atlas linguistique de la France, lk. 114. C. Appel, Provenz. Chrestom. mit Abriss der Formenlehre und Glossar. Leipzig 1930, lk. XXXIII, XXXIV. C. Fr. Wolff, Futur und Conditional II im Altprovenzalischen. Diss. Marburg 1884: *aver*, lk. 39 (nr. 62); *saber*, lk. 35 (nr. 62).

Siinkohal meenutatagu kirjutise algupoolel vastuväitleja esitatud sõnu *havre*, *navrer* ja *cadavre*, milledes häälikuühendi *-vr-* päritolu ja iseloom vajab selgitamist. Sõna *havre* on saadud 12. sajandi germaani keelist, kus ta esines kujul *havene*. Hääliku *v* algne foneetiline väärtus selles sõnas on *f*; *n* aga on dissimileerunud *r*-iks. Verb *navrer* esineb veel 12. sajandil kujul *nafrer*, ja alles 13. sajandil saab temast *navrer*. Seegi sõna pärineb germaani keelist. Tema lähtevormiks peetakse problemaatilist frangi sõna **narwa*, milles metateesi tõttu on ühendist *-rw-* saanud *-wr-* > *-fr-*. Sõna *cadavre* on aga hiline (16. sajandist pärinev) ladina tarksõna vormist *cadāver*. Seega on täiesti ilmne, et neid käesoleval puhul kriteeriumidena kasutada ei saa. Küsimuse lahendamiseks tuleb niisiis kasutada ürikulisi materjale, ladina põhikeeles esinenud ja tema tütarkeelis veelgi esinevaid analoogilisi häälikuarengu nähte, grammatikute vihjeid ning kaasaegseid murdeandmeid.³⁶

Abiverbi *avoir* ning verbi *savoir* kõnesolevad ajavormid esinevad vana-prantsuse tekstides väga mitmesugusel kujul.

1. Uhesilbilistena *aur-* ning *auer-*. Viimases esinev *e* on grammatikute väidetele diakriitiline märk ja tähistab *u* konsonantset iseloomu. Ent millist hääldamist selle konsonantsuse all tuleb mõista (bilabiaalset või labiodentaalset), ei selgu lähemalt. G. Körtingi järgi on kõnesolev säilinud *u*-ga kuju eriti omane prantsuse keeleala keskosale.³⁷

2. Kahesilbiline laiendatud *auer-* häälduva *e*-ga esineb peamiselt idapoolseis, vähem läänepoolseis murdeis. Fr. Holle ja G. Körting näevad selles 1. konjugatsiooni mõju. Murdeti esineb *e* asemel ka *a* või *i*. Alexander Barclay (16. saj.) mainib seda vormi laitusega ja nimetab teda ebasobivaks heale prantsuse keelepruugile.³⁸

3. Labiaalita kuju *ar-*, mis omistatakse domineeriva vormina kirdemurdeile. J. Bröhani järgi, omades suurima leviku just pikardi ja vallooni aladel, on nimetatud vorm suhteliselt harul-

³⁶ W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1935, lk. 134 (nr. 1450), 337 (nr. 3982). Oscar Bloch — W. v. Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris 1932. T. I, lk. 110, 361. T. II, lk. 88. E. Kieckers, *Historische lateinische Grammatik*, II, lk. 283, 289 (§ 95). J. Bröhan, *Die Futurbildung im Altfranzösischen*. Greifswald, 1889, lk. 42.

³⁷ Fr. Holle, *Avoir und savoir in den altfranz. Mundarten*, lk. 77, 78, 89. J. Bröhan, *Die Futurbildung im Altfranzösischen*, lk. 37, 42—46. G. Körting, *Der Formenbau des franz. Verbuns*, lk. 264. W. Meyer-Lübke, *Hist. Gram. der franz. Sprache I*. § 342. Ed. Schwan — D. Behrens, *Grammatik des Altfranzösischen*, § 13, 3. Anm.

³⁸ Fr. Holle, *Avoir und savoir in den altfranz. Mundarten*, lk. 78—81. J. Bröhan, *Die Futurbildung im Altfranzösischen*, lk. 38—42. G. Körting, *Der Formenbau des franz. Verbuns*, lk. 264. Ch. Thurot, *De la prononciation française depuis le commencement du XVIe siècle, d'après les témoignages des grammairiens*. Paris 1881. I, 432.

dane normandi ja anglonormandi murdeis, veidi sagedasem loodes, ent jällegi haruldasem prantsuse keeleala keskosas. Ta märgib (lk. 43), et «ganz vereinzelt steht das *ara* Rou I 73. Die Belege aus den Hss B und D des Rou III *arai* (BD) 162, *arait* (BD) 7179, 4496 (Hs. B) rühren wohl von den pikardischen Schreibern her.» Ent Fr. Pluquet oma «Le Roman de Rou et des Ducs de Normandie par Robert Wace» (Paris 1827) väljaandes nendib pärast käsikirjade loetelu, et võrrelnud neid üksteisega, täitnud ta väljaantavas tekstis kõik lüngad ning erinevuste puhul valinud parima lugemisviisi. Nii viisi loodab ta olevat restaureerinud täielikuima, õigeima ning selgeima teksti ühest Wace' ajaloolisest teosest. Hiljem mainib P., et Wace olnud umbes 20 aastat Bayeux's kanoonikuks ja tema tõis tarvitavat murret kõneldavat veelgi ümbruskonna maarahva hulgas... Vastupidi J. Bröhani väitele esineb Pluquet' tekstis labiaalita kuju *ar-* väga sageli. J. Bröhani poolt juba mainitud *ara* I 79 kõrval esinevad *areit* I 536, 949, *arait* I 1458, *aras* I 954, *ara* I 852, 1408, *aront* I 951, 868, 1023, 1233, *sarez* I 1460, jne. Küll pole nende ridade kirjutaja toodud ulatuses kohanud ühtki *v*-list vormi.

Käsiteldud kuju levikut piiritlevad veel Holle, Hild, Nyrop, Körting jt. Holle järgi olewat nimetatud labiaalita vorm kirde-murdeist tunginud isegi prantsuse keeleala kesk- ja osalt loodes-osassegi.

On tõsiasi, et algupärase *v*-lise vormi kõrvale ilmub kõnesolev *v*-ta kuju juba üpris varakult. Ent tema tekkeloo suhtes pole tänaseni jõutud ühisele vaatekohale. Seletuskatsete ja nende vastuväidete loetelu esineb Fr. Hollel ja Fr. Hildil, seletuskatseid G. Körtingil jt.

Fr. Hild märgib *avoir* puhul, et see abiverbina sagedase tarvitamise tõttu omab eeldusi kiiremaks kulumiseks ja on seepärast arengult erilises olukorras. Sellele võiks kõhklemata lisada ka verb *savoir*, mis pole igapäevases keeletarvituses sugugi vähem sagedane.

Eelnevad foneetilised tähelepanekud tohiks id õigustada oletust, et ühendis *avr-* (s. t. *av* + *kons.*) on keskmine komponent *v* bilabiaalne (niisiis *abr-*, *ayr-*), millest kiirkõne (allegretto) vormidele omase komprimeerumistungi tõttu, labiaalelemendi üha nõrgenedes, tuleneb raskusteta kuju *ar-*. W. Foerster väidab, et vormis *avrai* võis *v* kaduda, ning Metzke tuletab *arai* diftongiliselt häälduvast kujust *aurai*. Nimetatud vormide levik prantsuse keeleala põhjaosas on tähelepanedava ulatusega, leidudes vastava ala kirjanduslikes mälestistes ja koguni keelelt muidu alalhoidlikkudes ametlikkudes dokumentides algupäraste vormide kõrval. Järgnevates näidetes, mis pärinevad Ed. Schwani ja D. Behrensi raamatu «Grammatik des Altfranzösischen» III osas leiduvatest ürikutest, esinevad näiteks: a) normandi murde alal: lk. 110,

nr. LXXV. Manche 1298 : *aroent*; lk. 112, nr. LXXVIII. Seine-Inférieure (: Rouen) 1266 : *avraient* ja lk. 113 : *avra* ning *raron*; — b) pikardi murde alal: lk. 6, nr. III. Oise (: Noyon) 1260 : *averoit*; lk. 13, nr. IX. Nord (: Lille) 1269 : *aront*; lk. 14, nr. X. Belgisch Hennegau (: Tournai) 1239 : *aura*; samas lk. 15: *saurommes* ja *aura*, *aurommes* (vrd. aga samas *navre*); lk. 17, nr. XI. Belg. Hennegau (: Tournai) 1273 : *ara*; — c) vallooni murde alal: lk. 21, nr. XIV. Lüttich 1236 : *aurat*; lk. 24, nr. XVII. Namur (: Andenne) 1273 : *auront* ja *auroit*. Siinpuhul lubatagu tähendada, et tekstis eraldatakse *v-d* ning *u-d*.

Kirjas ja isegi igapäevases kõnes püsis käsitledav lühivorm grammatikute sellekohaste vihjete järgi otsustades (Cauchie 1570, lk. 116; Baif 1574; Meigret 1545, lk. 107; Bèze 1584, lk. 49; Etienne 1587, lk. 45; Sylvius 1531, lk. 130) veel 16. sajandil, mil ta aegapidi kõrvale tõrjuti ning lõppeks täielikult asendati uue vormiga. Sellest peale on tema asukoht veel vaid murdeis.

ar- kõrvale esineb juba õige varakult, kuigi väheseid kordi, vana-prantsuse keeles *or-*. Fr. Hild motiveerib seda nähtu hääliku-füsioloogiliselt, s. o. labiaal kaob ja rõhueelne *a > o*. G. Körting oletab perfekti *oi*, *ot*, *orent* ning futuurumite *voldrai*, *toldrai* jne. mõju. J. Bröhan eeldab koguni ühendis *av-* teise liitosis (s. o. *v*) varajast vokaalistumist ning tekkinud diftongi *au* edasist monoftongistumist *o-ks*. Ent kokkuvõttes on tegu käesoleval puhul siiski vaid väheste üksikjuhtudega.

Olgu tähendatud, et ka vanemas itaalia keeles esineb pikema futuurumivormi *avro* (sünkopeerunud kujust *avero*) kõrvale lühivorm *aro*, samuti *saro* verbist *sapere* (pikem vorm *sapro sapero*). B. Wiese «Altitalienisches Elementarbuch» lõpus leiduvais itaalia keele vanemates mälestistes esineb verbist *avere*, *auere* järgmisi futuurumivorme: *aurai*, *aura*, *havra* jne.³⁹

Uus vorm, mis kirja- ning ühiskeeles kõrvale tõrjus ja asendas kõik teised, on kaasaegne üldtarvitatav kuju *au-* (hääldatuna *o*), mille tekkeloo suhtes, nagu eespool nägime, peaaegu iga uurija on eriarvamusel ja millel seni puudub kõigile vastuvõetav ning kõiki rahuldav seletus. Käesoleva kirjutise alguses on esitatud rida arvamusi ja lahenduskatseid, kuid neist pole võimalik tuletada mingit üldistust. Olukord saab aga selgeks,

³⁹ Robert Wace, Le Roman de Rou et des ducs de Normandie. I. Publ. par Fr. Pluquet. Rouen 1827, lk. XV—XX ja 71,4. Fr. Holle, *Avoir* und *savoir* in den altfranz. Mundarten, lk. 81—87. Fr. Hild, Präsens (Indikativ) und Futur von avoir nach 22 Blättern des Atlas linguistique de la France, lk. 110—111, 114—115. Kr. Nyrop, Grammaire historique de la langue française II, § 208. G. Körting, Der Formenbau des franz. Verbums, lk. 264—266. Fr. Brunot, Histoire de la langue française dès l'origine à 1900. T. I. Paris 1905, lk. 445. T. II. Paris 1922, lk. 362, 363. J. Bröhan, Die Futurbildung im Altfranzösischen, lk. 43—46. B. Wiese, Altitalienisches Elementarbuch. Heidelberg 1904, lk. 153 (§ 254) ja tekstid lk. 197 jj.

kui meenutada kaugesse ladina ajastusse ulatuvat keele sise-
mist seadust häälikute *v* ja *b* bilabiaalsest, s. o. poolvokaalsest
iseloomust juba klad., eriti aga rlad. keeles ning romaani keelte
varajasematel astmetel. Selle seaduse järgi püsis konsonantide
r ja *l* ees, eriti aga ühendis *abr-* (*aur-*) ladina ajastust pärinev
bilabiaalne (poolvokaalne) element *b* (*u*) väga kaua.

Prantsuse keeleala kirde- ja põhjamurdeis kaob teatavasti
kõnesolev bilabiaalne element verbide *avoir* ja *savoir* futuurumi-
ning konditsionaalivormides. Prantsuse keeleala keskosas on see-
vastu olnud areng erinev: bilabiaalne element püsib ja tema
foneetiline areng kulgeb sulu lõdvenemise ning avarandumise
suunas.

Tõsi küll, Sylviuse (1531, lk. 130) nendimg «J'aûrai... Quidam
per u consonum pronuntiare malunt...» jätab mõnel määral
lahtiseks tolle «u consonum» ligema foneetilise iseloomu. Ja üksikute
uurijate poolt ongi seda erinevalt tõlgitsetud. Nii arvab
Fr. Holle võivat sellest välja lugeda «noch ausdrücklich konsonantische
Aussprache des v.» Samuti tõlgitseb Ch. Thurot Sylviuse «l'u consonne,
c'est-à-dire le v.» See kõik aga ei selgita, millist *v*-d nimetatud «u
consonum» all tuleb mõista, bilabiaalset või labiodentaalset, sest
Thurot'l eneselgi näib olevat kõnesoleva mõiste piiritelu üpris ebamäärane.
Ent kaugemale aitavad meid ses suhtes teised Sylviuse kaasaegsed
grammatikud, Nii nendib Loys Meigret (1545, lk. 94, 107) vorme
j'aorey, *aoroè*, *saorey*. Selle kohta märgib Thurot, et Meigret
tunnustab diftongi vormiliselt ning kirjutab *au* asemel kõikjal *ao*.
Théodore de Bèze (1584, lk. 49), eelistades kirdemurdelisi labiaalita
kujusid «eksituse» tõttu esile kerkinud diftongilistele *au*-vormidele,
lausub: «illud est observandum errore factum est in futuro
indicativi et præterito imperfecto conjunctivi ab infinito modo
verbi habere v consonans tanquam vocalis in hunc diphthongum
au coiens pronuntiarum coeperit...» Philippe Garnier (1607,
³1625) kõrvutab *i'auray* sõnadega *autrement*, *beaucoup* kui sama
diftongi *au* omavaid. J. Pillot (1550, lk. 123 n. 1) nõuab kirjutamisel
vahe-tegemist sõnades *naûra* (*vulneravit*) ja *naura* (*non habebit*).
See näitab, et sõnas *naûra* tuleb lugeda *av* pro *au*, Cauchie
(1570, lk. 116) nendib *i'auray* puhul labiaalita *i'aray* kõrval ka
selle monoftongset kuju *i'orey* (alii hoc tempus efferunt u reiecto,
i'aray... alii *i'orey*); ent aastal 1575 esitab sama Cauchie
üksnes *i'auray* (lk. 150).

Toodud näited on sellised, kus ühendi *avr-* foneetiline
iseloom on väljaspool kahtlust, s. o. *av* võrdub diftongile *au* (*au*),
milles *u*-le võib mõnel puhul omistada teatavat konsonantsuse
astet. Nende kõrval esineb samaaegselt *au*-lisi vorme, mis
otseste vihjete puududes ja tookordse kirjaviisi kahepaiksuse
tõttu pole samavõrd läbipaistvad, näit. *auray*, *auroy* (Barcley

1521, lk. 807), *auront* (Baif 1574), *auroè*, *aurè* (Ramus 1572, lk. 90), *scauray*, *scauroye* (Meigret 1545), *scaurions* (Pasquier 1572) jne., ent varem esitatud kahtlusvabade näidete tõttu tarvitseks ka viimaste puhul vaevalt kahelda neis esineva *au* diftong-suses.

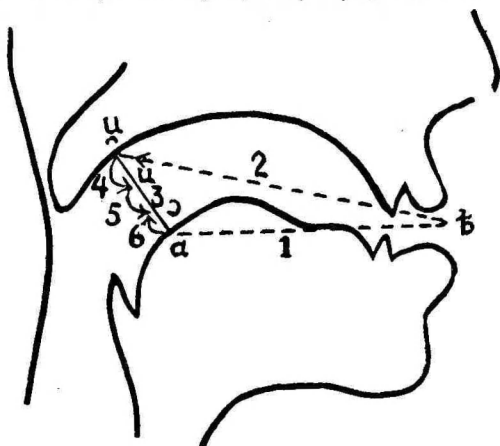
Hääliku *v* (foneetiliselt *ʋ* \bar{u}) «vokaalistumise» võimalusele on riivamisi vihjanud ka mõned varajasemad uurijad, ent suutmata mõista tõelisi põhjusi, mis tekitasid kõnesoleva muutumise. Nägemata selles keele ühe sisemise seaduse toimet, otsisid nad nähtuse seletust igasugustest teisejärgulistest seikadest. Nii möö-nab J. Bröhan, kes muide eeldab algset labiodentaalset *v*-d sõnus *avrai* ja *savrai*, et hiljem too *v* vokaliseerus, mistõttu tekkisid kujud *aurai* ja *saurai*. Fr. Holle väidab, et kirjutusviisis *auvr*-esineb *-uv-* pro *uu* = *w*. Nimetatud tähega märgib Fr. Holle poolvokaali \bar{u} (unter dem Einflusse des Perf. entsteht aus *avr* : *awr* und damit ergeben sich die weiteren Stufen von selbst: *au* : *ou* : *o*; — lk. 82). Niisiis esitab autor, kes käesoleval juhul peab võimalikuks perfekti mõjustust, diftongi *ou* vaheastmena siirdumisel diftongilt *au* monoftongile *o*. Grammatikute tõendid lükka-vad siiski selle väite ümber. Vokaalistunud *v*-d eeldavad veel G. Körting, E. Herzog jt.

Eelnevalt peaks piisavalt järgnema ühe kaugesse ladina keele ajastusse ulatuva eriseloomuga sisemise seaduse toime, mis romaani keelte perioodil edasi mõjudes viis prantsuse hääliku-ühendis *aʋr-* (*aʋr-*) bilabiaalse elemendi täielikule vokaalistu-misele verbide *avoir* ja *savoir* futuurumis ning konditsionaalis. Lõpptulemus — diftongiline kuju *aur-* — saavutatud, lakkas kõnesolev eriseloomuga sisemine seadus mõjumast ja uus, eel-nevast kvaliteedilt erinev häälikuühend liitus ladina ühendist *al* + kons. tekkinud *au*-diftongiga. Samaaegselt aga alistusid mõlemad *au*-diftongid uuele eriseloomuga sisemisele seadusele, mille toimel diftong *au* monoftongistus *o*-ks. Verbide *avoir* ja *savoir* futuurumi- ja konditsionaalivormidest kõnelevad 16. sajandi grammatikute märkmed, et neis esines tollal diftong *au*, mis vahe-astmete kaudu pikkamööda siirdus monoftongiks. Tendents monof-tongistuda ilmneb kõikjal, kuigi kohati veel hääldatakse diftongi *au* (v. Barclay 1521, lk. 303 n. 1; Palsgrave 1530, lk. 14; Meigret 1548, Escr. c. 7). Ühe vaheastmena selles arengus on gramma-tikute poolt atesteeritav diftongiline kuju *ao* (Meigret 1545, lk. 94, 107; Cauchie 1570, lk. 9; Bèze 1584, lk. 48; Hindret 1687, lk. +288; Saint-Pierre 1730, lk. 154). Kaua vankus hääldamine *ao* ning *ô* vahel, kuni lõppeks viimane sai ainumaksvaks. Bèze (Scholia AY 1554) lausub: «Galli sive latina, sive sua legant, quamvis au scribant, tamen ita proferunt, ut sonum ex a et o mixtum intelligas.» Ramus (Schola 1578, lk. 20) märgib, et «O magnum, id est ω , videtur a Francis illo sono explicari, quem scribunt

per au...» Cauchie (1575, lk. 27) väidab, et «Huius geminus sonus eum refert, quem docti Graecorum ω tribuunt... Hunc diphthongum efferentes videmur potius o quoddam longum quam au, ut in auctor sonat, pronunciare...» Péletier (1555, lk. 17) ei tunnusta enam *au*-d diftongiks. Samuti Garnier (1607, ³1625), kes ütleb, et «Galli veluti o purum efferunt, ut... i'auray q. i'ore... etc.» Demandre (1769 II, lk. 257, 530) omistab *au*-st monoftongistunud *o*-le erilise hääldusvarjundi.

Võiks öelda, et peaaegu kõik grammatikud kirjeldavad *au*-st monoftongistunud *o*-d pikana ja raskena (*grave*) neis vormides. Tolle protoonilise *au*-kaasaegset hääldamist on üksikasjaliselt kirjeldanud Vladimir Buben oma juba korduvalt mainitud raamatus *Influence de l'orthographe sur la prononciation du français moderne* (Bratislava 1935, lk. 54–55, nr. 44).⁴⁰

Käsitletava pika aja vältel toimunud foneetilise arengu üksikuid faase võiksime kinnistada järgmise skemaatilise ahelana: *ābr-* > *ayr-* > *aur-* > *aor-* > *oor-(ōr-)* > *or-, or-*.

Nimetatud arengu foneetilist toimet aitab mõista juuresolev joonis. Viimasest nähtub, et kõnesoleva häälikuühendi esimene osis — madalas suukoopa tagaosas häälduv *a* — evib ühendi teise osise suhtes tähelepandavast assimilatoorsest mõju, tõmmates selle artikulatsiooniasendit üle foneetiliste vaheastmete pide-

⁴⁰ E. Kieckers, *Historische lateinische Grammatik* I, lk. 98 (§ 65). G. Körting, *Der Formenbau des franz. Verbums*, lk. 264. Fr. Holle, *Avoir und savoir in den altfranz. Mundarten*, lk. 82. Fr. Brunot, *Histoire de la langue française dès l'origine à 1900* I, lk. 445. II, lk. 362. Ch. Thurot, *De la prononciation française depuis le commencement du XVIe siècle d'après les témoignages des grammairiens*. I, lk. 280, 290, 420, 425, 426, 429, 430. J. Bröhan, *Die Futurbildung im Altfranzösischen*, lk. 42. Fr. Hild, *Präsens (Indikativ) und Futur von avoir nach 22 Blättern des Atlas linguistique de la France in histor.-phonet. Behandlung*, lk. 108. M. Grammont, *Traité de phonétique avec 179 figures dans le texte*. Paris 1933, lk. 204, 205.

valt enese suunas. Kuid seejuures püsib too teine osis kogu aeg huulestatuna. Jõudnud lõppeks etapp *o*-ni, kandub aegapidi *o* huulestatud hääldusseisund ka *a*-le, ja sellega kaasneval keeleasendi kõrgenemisel ning tahapoole nihkumisel sulavad mõlemad seni erinevaina püsinud diftongiosad kokku monoftongiks *o*.

О БУДУЩЕМ ВРЕМЕНИ И ОБ УСЛОВНОМ НАКЛОНЕНИИ ФРАНЦУЗСКИХ ГЛАГОЛОВ *AVOIR* И *SAVIOR*

П. П. Нурмекунд

Резюме

В представленной статье автор снова подымает много обсуждавшийся вопрос о происхождении и развитии форм будущего времени и условного наклонения французских глаголов *avoir* и *savoir*. Указывают на различные источники этих форм: провансальское влияние, воздействие письма (*au* вместо *av*) на произношение, влияние форм перфекта (*passé défini*) и иные влияния. Преимущественно же их просто обходят. В самом деле, после образования новых романских форм будущего времени и условного наклонения из народно-латинских соединений **(h)abēre (h)abēo* (старофранц. *avrai*), **(h)abēre (h)abēba(m)* (старофранц. *avroie, avrois*), **sapēre (h)abēo* (старофранц. *savrai*) и **sapēre (h)abēba(m)* (старофранц. *savroie, savrois*) в области французского языка обстоятельства сложились так, что первоначальная содержащая *v* форма принадлежала к центру, между тем как подлестоящая короткая форма *ar-* (без лабиала) и двухсложная расширенная форма *aveg-* (*auēg-*) указывала на окраинные округа той же области. Много было и смешанных округов. Надо впрочем подчеркнуть, что в данном случае речь идет о частоупотреблявшихся формах.

Автор склонен видеть в названных формах совместное действие двух факторов, а именно: 1) далеко простиравшаяся в латинский период зависящая от билабиального характера латинского звука *v* (или *b*) склонность к вокализации последнего, стоящего после гласного *a* и непосредственно перед согласным, и 2) влияние письма (*au* вместо *av*) как дополнительный ускоряющий и укрепляющий фактор. Дифтонг *au* окончательно сформировался лишь в первой половине XVI века, чтобы потом, подобно *au*, секундарно происшедшему из *al* перед согласным, через промежуточную ступень *ao* постепенно продвигаться к монофтонгу *o*.

В современных французских диалектах в данном случае ничего древнего не сохранилось. Различные средневековые формы, содержащие *v*, вытеснены вокальными, причем формы с *or* самые многочисленные.

VOM FUTUR UND KONDITIONAL DER FRANZÖSISCHEN VERBEN *AVOIR* UND *SAVOIR*

P. Nurmekund

Zusammenfassung

Im vorliegenden Aufsätze nimmt der Verfasser die vielerörterte Frage nach der Herkunft und Entwicklung der Futur- und Konditionalformen der französischen Verben *avoir* und *savoir* wieder auf. Zwar hat man in diesen Formen Verschiedenes erblicken wollen, wie z. B. den provenzalischen Einfluß, die Wirkung des Schriftbildes (*au* für *av*) auf die Aussprache, den Einfluß der Perfektformen (*passé défini*) und sonstige Einflüsse. Vorzugsweise aber geht man an ihnen einfach vorbei. In der Tat gestaltete sich nach der Entstehung neuer romanischer Futur- und Konditionalformen aus den volkslateinischen Verbindungen **(h)abēre (h)abęo* (altfranz. *avrai*), **(h)abēre (h)abęba(m) avroie, avrois*), **sapēre (h)abęo* (altfranz. *savrai*) und **sapēre (h)abęba(m)* (altfranz. *savroie, savrois*) auf dem französischen Sprachgebiete die Sachlage dergestalt, daß die ursprüngliche einsilbige *v*-haltige Form dem Zentrum des Sprachgebietes angehörte, während die danebenstehende Kurzform *ar-* (ohne Labial) und die zweisilbige erweiterte Form *aver-* (*auer-*) den Randgebieten desselben zugewiesen waren. Vielfach gab es auch Mischgebiete. Es sei übrigens betont, daß es sich gegebenenfalls um vielgebrauchte Formen handelt.

Der Verfasser ist geneigt, in den genannten Formen die Zusammenwirkung zweier Faktoren zu sehen. Es sind: 1) der weit in die lateinische Zeit zurückreichende, vom bilabialen Charakter des lateinischen *v-* (bzw. *b-*). Lautes resultierende Hang zur Vokalisierung des letzteren nach *a*-Vokal und unmittelbar vor einem Konsonanten stehend, und 2) der Einfluß des Schriftbildes (*au* für *av*) als beschleunigender und befestigender Ergänzungsfaktor. Die endgültige Herausbildung des Diphthongs *au* erfolgte aber erst in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, um dann gleich dem sekundär aus *al* vor Konsonant entstandenen *au* über die Zwischenstufe *ao* allmählich zum Monophthongen *o* weiterzuschreiten.

In den heutigen französischen Mundarten ist gegebenenfalls nichts Altertümliches erhalten. Jegliche *v*-haltige Formen des Mittelalters sind durch vokalische verdrängt worden, wobei die *or*-Formen am zahlreichsten sind.

ALAMSAKSA KEELEST BALTIMAIL XIII—XVI SAJANDIL

L. Otsmaa

Saksa keele kateeder

Alamsaksa keel oli Baltimail saksa valitseva ladviku kõnekeeleks alates XII sajandi teisest poolest¹, s. o. esimeste sakslaste asumisest Baltimaile, kuni alamsaksa keele asendumiseni ülemsaksa keelega reformatsioonijärgsel perioodil. Sellisel koloniaalalal nagu seda oli sakslastele Liivimaa², sattusid saksa kolonistid hoopis uutesse majanduslik-poliitilistesse ja kultuurilistesse tingimustesse. Peale selle puutusid nad pidevalt kokku mitmesuguste kohalike ja naaberrahvastega. See kõik pidi kahtlematult avaldama mõju ka alamsaksa keele edasisele arengule Baltimail.

Käesoleva artikli eesmärgiks on näidata neid ajaloolisi sündmusi, mis töid alamsaksa keele Baltimaile, käsitleda alamsaksa keele arengut uutes majanduslik-poliitilistes ja kultuurilistes tingimustes ja püüda selgitada tema väljasuremise põhjusi.

* * *

XII sajandi lõpul ja XIII sajandi algul olid Baltimaade rahvad, sealhulgas ka eestlased langenud saksa feodaalide kuri-kuulsa «ittatungi» ohvriks. Baltimaade vallutamine toimus ristisõja vormis. Suunanäitajaiks ja esimesteks maale tungijateks, samuti esimesteks püsivateks saksa asunikeks maal, olid saksa kaupmehed, kes uusi turge otsides jõudsid Baltimaile juba XII sajandi 70-ndail aastail.³ Kaupmees tõi peatselt enda järel kiriku ja see omakorda vürstid ja ristirüütlid. Baltimaade vallu-

¹ XII sajandi lõpul ja XIII sajandi algul, saksa röövvallutajate saabudes oli sakslastel ametlikuks kirjakeeleks ladina keel. Alamsaksa keel kujunes Baltimail ametlikuks kirjakeeleks alles XIV sajandil, mil kirjalikus asjaajamises toimus üleminek ladina keelelt alamsaksa keelele.

² Liivimaa hõlmas XIII—XVI sajandil praeguse Eesti ja Läti NSV territooriumi. Liivi sõjas tekkinud hilisemast, mitu korda väiksemast Liivimaast eraldamiseks nimetatakse XIII—XVI sajandi Liivimaad ka «Vana-Liivimaaks».

³ Eesti NSV ajalugu I, Toim. A. Vassar, Tallinn 1955, lk. 117.

tamine sõjalise jõuga algas 1193. aastal, mil Rooma paavst kuulutas liivlaste vägivaldseks alistamiseks välja ristisõja.

Pärast kohaliku elanikkonna verist mahasurumist kujunesid sakslased Baltimail valitsevaks ladvikuks nii maal kui ka linnas. Ebatavaliselt soodsad ekspluateerimise võimalused meelitasid sakslasi tervete suguseltside kaupa Baltimaile sisse rändama. Esindatud olid kõik kolm feodaalkorrale iseloomulikke privileegeeritud seisust — vaimulikud, aadlikud, jõukad linnakodanikud. Viimaste hulgas rändas jõukaid käsitöölisi kolonisatsiooni algperioodil Liivimaale sisse suhteliselt vähe. Käsitööliste sisseränd suurenes alles kolonisatsiooni hilisematel aastatel. Saksa talupoeg Baltimaade koloniseerimisest osa ei võtnud.

Kuni XIII sajandi keskpaigani elasid saksa kolonisaatorid peamiselt vaid linnades ja alevites ordu ja piiskopi losside kaitse all.⁴ Ent juba XIII sajandi teisest poolest peale, kui rööv-
vallutajad olid jõudnud oma võimu enam-vähem kindlustada, hakkasid saksa feodaalid suunduma ka maale, asutades siin iseseisvaid majapidamisi — mõisaid. Eestis arenes XIII sajandil ja XIV sajandi esimestel aastakümnetel feodaalide mõisate asutamine kõige kiiremas tempos Harjumaal, eriti Tallinna ümbruses.⁵ Mõisaid rajati ka mujal tihedamalt asustatud punktide lähikonnas. Saksa kolonisatsiooni levikut, seega ka kolonisaatorite keele levikut pidurdas enam kui pooleks aastasajaks eestlaste võimas relvastatud väljaastumine — Jüriöö ülestõus a. 1343—1345, mille käigus enamik mõisaid purustati ülestõusnute poolt.⁶ Alles XV sajandist peale, mil saksa feodaalid olid jõudnud sellest hoobist toibuda, levis saksa kolonisatsioon ka maal üha kiiremas tempos.

* * *

Kuna rõhuv enamik röövvallutajaist pärines Põhja-Saksamaalt, s. o. alamsaksa keelega aladelt, kujunes baltisakslaste kõne- ja kirjakeeleks alamsaksa keel.

Alamsaksa keele arengutingimused Baltimail olid tunduvalt erinevamad kui emamaal. Kui Põhja-Saksamaal rääkisid alamsaksa keelt rahva kõik kihid, siis Vana-Liivimaal oli ta ainult kitsa valitseva ladviku kõnekeeleks, mis ei tuginenud laiematele rahvahulkadele. Nii näiteks ei olnud sisseränd Tallinna kunagi nii suur, et ka alamad rahvakihid oleksid võinud olla sakslased. Otse vastupidi, iga lihtmees, kes Saksamaalt rändas Liivi-

⁴ L. Arbusow, Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. — Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, Bd. III, Leipzig 1921, lk. 16.

⁵ S. Vahtre, Eesti talurahvasõja (Jüriöö ülestõusu) lähtekohast. — ENSV TA Toimetised, Uhiskonnateaduste seeria, 1956, nr. 1, lk. 68.

⁶ Sealsamas, lk. 71 jj.

maale, tõusis automaatselt oma seisuses.⁷ Balti-saksa krooniku Balthasar Russowi järgi muutus Liivimaal iga saksa soost mõisasulane või käsitöeline härraks, kellele ei loetud seisusekohaseks pidada mõnd alamat, s. o. raskemat, vähe tulutoovat ametit.⁸ Selletõttu oli vaeste sakslaste kiht Liivimaa linnades arvuliselt täiesti tühine ega võinud oluliselt mõjutada alamsaksa keele arengut Baltimail. Saksa emakeelega talupoegkond aga puudus siin täielikult. Alamsaksa keele arengut Baltimail mõjutasid kahtlematult ka järgmised asjaolud: kohaliku rahva orjastamise läbi saavutatud majanduslik ja poliitiline eelisseisund võimaldas baltisakslastel osa saada kultuuri kõigist hüvedest; sakslaste eelisseisund meelitas üha uusi siirdlasi Saksamaalt Baltimaale sisse rändama, mis pidevalt põhjustas vanade keeletraditsioonide nõrgenemist; pidev kokkupuude alistatud ja põgus kokkupuude valitsevate rahvastega ei mänginud väikest osa alamsaksa keele arengus. Kuid need asjaolud pole siiski ainsaks teguriks, mis määrasid alamsaksa keele arengutendentsid Baltimail. Otsustavat osa võis etendada siin ka murre, mida rääkis enamik sisserändajaid ja mis seetõttu võis saada aluseks Baltikumis kõneldud alamsaksa keelele. Eriti tähtis on siinjuures esimene kolonisatsiooniperiood (XIII—XIV sajand), mil Baltimaade asustamine põhjasakslastega oli kõige intensiivsem.⁹ Sel perioodil pandi alus alamsaksa keele levikule Baltimail, tekkis uus keeleline kollektiiv, mille hilisemad sisserändajad juba enam-vähem väljakujunenuna eest leidsid ja millesse nad paari põlvkonna jooksul assimileerusid.

Kaua aega peeti traditsiooniliselt baltlaste algmurdeks vestfaali murret, Baltimaid aga nimetati «Vestfaaliks Läänemere ääres». Selle vaate kummutas 1923. aastal saksa keelteadlane W. Mitzka, kes näitas, et Vestfaal ei olnud baltlaste ainukeseks või peamiseks algkoduks, kuna väljarändamine toimus kogu Põhja-Saksamaalt.⁸ Balti ajaloolaste hilisemad uurimused on baltlaste päritolu küsimust tunduvalt täpsustanud, rõhutades sealjuures Vestfaali ja Alam-Saksimaa, osaliselt ka Ostfaali alade suurt osatähtsust Balti asustuse ajaloos.¹¹

Sisseränd toimus põhiliselt seisuste kaupa, s. t. linnakodanik-kond tõmbas Liivimaale seisusekaaslasi oma kodukohast, aadli-

⁷ P. Johansen, *Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen Reval*. — *Volksforschung*, B. 3. H. 1, 1939, lk. 44.

⁸ Balthasar Russow's *Chronica der Prouintz Lyfflandt*, Riga 1857, lk. 10, 11.

⁹ P. Johansen, *Die Estlandliste des Liber Censur Danicae*, Kopenhagen-Reval 1933, lk. 273; W. Mitzka, *Studien zum baltischen Deutsch*, Marburg 1920, lk. 91 jj.

¹⁰ W. Mitzka, *Studien zum baltischen Deutsch*, lk. 91 jj.

¹¹ L. Arbusow (jun.), *Die deutsche Einwanderung im 13. Jahrhundert*. — *Baltische Lande*, I. B. Ostbaltische Frühzeit, Leipzig 1939, lk. 383; R. Wittram, *Geschichte der baltischen Deutschen Grundzüge und Durchblicke*, Stuttgart u. Berlin 1939, lk. 20 jj.

kud aadlikke jne. Seetõttu on eri seisuste päritolu Liivimaal erinev. L. Arbusowi (jun.) järgi põlvnes XIII—XIV sajandil Baltimaal vaimulikud peamiselt nn. kitsamast Alam-Saksist (Emsi, Haasi ja Elbe jõe vahelistest maadest), selle kõrval ka Vest- ja Ostfaalist. Balti aadel pärines algul samuti põhiliselt Alam-Saksimaalt. Alates XIV sajandist suurenes aga tugevasti sisseränd Vestfaalist. Eriti ühtlane oli XIII—XIV sajandil oma päritolult baltisaksa linnakodanikkond, kes põlvnes oma valdavas enamikus Vestfaalist.¹²

Kuna saksa asustuse rajajaiks Baltimaal olid just linnakodanikud, siis vaadeldes lähemalt Baltimaade kahe suurema linna — Riia ja Tallinna kodanike päritolu. Olgu märgitud, et juba tol ajal ei moodustanud linnakodanikkond ühtset tervikut. Tuleb vahet teha kaupmeeste ja käsitööliste seisuse vahel. Kolonisatsiooni algperioodil sisserännanud väheste balti-saksa käsitööliste päritolu kohta teated peaaegu puuduvad, kuna nende madala sotsiaalse seisundi tõttu neist ürikutes tavaliselt ei räägitud.¹³ P. Johanseni andmeil põlvnesid XIV sajandil Tallinna käsitöölised arvatavasti Pommerist, Mecklenburgist ja Ida-Preisimaalt.¹⁴ Ligikaudu samad päritolusuhted näivad olevat kehtinud ka XV—XVII sajandil Riia käsitööliste juures. Enamik neist põlvnes ilmselt Saksamaa kirdeosast, eriti Preisimaalt, aga ka Pommerist, Mecklenburgist, Tüüringist.¹⁵ Seoses käsitööliste enamusel põlvnemisega peamiselt Põhja-Saksamaalt, seega alam-saksa keelega aladelt olid balti-saksa käsitöölistel tihedad ametialased sidemed Põhja-Saksa linnadega. Näiteks töid Tallinna tiserid 1513. aastal oma tsunfti põhimäärustiku — šraagi Lüübekist, 1536. aastal hakkas sama šraag kehtima ka Riias. 1959. aastal koostasid Hamburgi, Möllni, Rostocki, Wismari ja Stettini kübarseppmeistrid Riias oma balti ametivendadele tsunfti põhimääruse, mis hiljem oli maksev ka Tartus.¹⁶

Kui balti-saksa käsitöölised põlvnesid peamiselt Põhja-Saksamaa idapoolsetest rajoonidest, tuues seega kaasa mecklenburgi ja brandenburgi murrete elemente, siis Balti linnade jõukama kihi — kaupmeeste algkodu tuleb otsida hoopiski lääne poolt. Kasutades Riia võlgaderaamatute materjale¹⁷ näitab P. Johansen, et lisanimedega järgi otsustades pidi XIII—XIV sajandil Riia kaupmeestest põlvnema 23% Alam-Saksimaalt, 14% Põhja-Saksamaa

¹² L. Arbusow, Die deutsche Einwanderung im 13. Jahrhundert, lk. 383.

¹³ Sealsamas, lk. 380.

¹⁴ P. Johansen, Libri de diversis articulis 1333—1374. — Publikationen aus dem Stadtarchiv Tallinn Nr. 8, Tallinn 1935, lk. XLI.

¹⁵ Seesama, Westfälische Wesenszüge in der Geschichte und Kultur Altlivlands. Der Raum Westfalen, B. IV, Westfalen 1958, lk. 270.

¹⁶ H. Diewerge, Vom niederdeutschen Handwerker in Livland, Niederdeutsche Welt, H. 1, Januar 1936, lk. 14.

¹⁷ H. Hildebrand, Das Rigasche Schuldbuch 1286—1352, St. Petersburg 1872.

idapoolsetest rajoonidest ja tervelt 30% Vestfaalist, millele lisandub veel 5% selle otsest naabrusest, Reini rajooni paremast kaldast.¹⁸ Seega on Riia jõuka linnakodanluse algkoduna esiplaanil ilmselt Vestfaal. Kuid juba XIV sajandi lõpul, koos Hansaliidu võimsuse kasvuga kerkisid väljarändamiskeskustena esile Põhja- ja Läänemere ääres asuvad hansalinnad.¹⁹ Siinjuures tuleb eraldi mainida Lüübekit, mis andis eriti suure hulga väljarändajaid Balti linnadesse. Sellele osutavad muuseas ka arvukad sugulussidemed Riia ja Lüübeki kodanike vahel juba XIII—XIV sajandil.²⁰ Põhja-Saksamaa idaalad kerkivad kaupmeeste väljarändamiskeskustena silmatorkavalt esile alles XV sajandil.

Eesti linnade, sealhulgas ka Tallinna, saksa elanikkonna päritolu kohta kolonisatsiooni esimesel perioodil on andmeid väga napilt, kusjuures needki puudutavad enamasti vaid raeperekondi, mitte laiemaid linnakodanike hulki. E. Nottbecki geneoloogiline uurimus näitab, et umbes pooled teadaolevaist, kuni a. 1400 sisserännanud Tallinna raeperekondadest põlvnesid Vestfaalist, ülejäänud osa aga Reinimaalt, Alam-Saksist ja muudest Põhja-Saksamaa rannikupiirkondadest.²¹ Et Tallinnal olid tihedad kaubasuhted mitmete Vestfaali linnadega, nagu näiteks Münsteri, Dortmundi ja Soestiga²², samuti teiste Põhja-Saksa hansalinnadega (Wismar, Rostock, Stralsund, Stettin), eriti aga Lüübekiga²³, siis võib oletada, et saksa lihtkodanike päritolusuhted võisid Tallinnas olla umbes samad, mis raeliikmetelgi. Tallinna ülemkihi põhiliselt Vestfaali, selle kõrval ka Alam-Saksi (alates XIV sajandist eriti Lüübeki) päritolu kinnitavad ka balti ajaloolaste hilisemad uurimused.²⁴ Alles kolonisatsiooni hilisemal perioodil kerkivad väljarändamiskeskustena rohkem esile Holstein ja idapoolsed rajoonid Mecklenburg ning Pommer. Tähtsal kohal püsib aga endiselt Lüübek ja selle ümbrus.²⁵

Ent kuigi Balti linnakodanlus põlvnes kolonisatsiooni esimestel sajanditel suurelt osalt vestfaali murdealalt, ei saanud see

¹⁸ P. Johansen, Westfälische Wesenzüge in der Geschichte und Kultur Altivlands, lk. 270 jj.

¹⁹ G. Schmidt, Das Eindringen der hochdeutschen Schriftsprache in der Rigaschen Ratskanzlei. — Mitteilungen aus der baltischen Geschichte I. B. I. H., lk. 3.

²⁰ L. Arbusow, Die deutsche Einwanderung im 13. Jahrhundert, lk. 378.

²¹ E. Nottbeck, Die älteren Rathsfamilien Revels, Reval 1875, lk. 10 jj.

²² E. Nottbeck, Die älteren Rathsfamilien Revels, lk. 10.

²³ W. Koppe, Revels Schiffverkehr und Seehandel in den Jahren 1378/84. — Hansische Geschichtsblätter, 64. Jhrg., Weimar 1940, lk. 137, 147.

²⁴ P. Johansen, Libri de diversis articulis 1333—1374, lk. XLI; H. von zur Mühlen, Studien zur älteren Geschichte Revels, Zeulenroda 1937, lk. 30 jj.

²⁵ G. Adelheim, Das Revaler Bürgerbuch 1624—1690. — Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv Nr. 7, lk. IX; E. Nottbeck, Die älteren Rathsfamilien Revels, lk. 12; P. Johansen, Die Estlandliste des Liber Census Daniae, lk. 742.

üksinda määrata uue tekkiva koloniaalmurde olemust, sest vaa-
deldaval perioodil olid koondunud linnadesse ka saksa asustuse
teised kihid — vaimulikud ja aadel. Viimased olid aga tol ajal
sisse rännanud peamiselt alamsaksi, vähemal määral ka ost-
faali ja vestfaali murde aladelt.²⁶

Seega näeme, et Balti alamsaksa keele kandjad, saksa asu-
kad Baltimail pärinesid väga mitmetelt alamsaksa murdealadelt,
tuues niiviisi kaasa erisuguseid keelelisi traditsioone. Siirdlaste
kirju päritolu tõttu ei saa juttu olla mingist täielikult valitse-
vast murdest, mis oleks allutanud endale teised ja saanud aluseks
uuele koloniaalmurdele. G. Schmidt'i väide, nagu oleks XIII—XIV
sajandil olnud Riias kõnekeeleks vestfaali murre²⁷, ei ole küllalt
põhjendatud, kuna pole arvestatud asjaolu, et tol ajal ei elanud
linnas mitte ainult peamiselt vestfaali päritoluga kaupmehed,
vaid ka teised seisused, kes põlvnesid hoopis teistelt murdealadelt.

Üldse on Balti alamsaksa kõnekeele kohta raske midagi kind-
lat otsustada. Kuni XIII sajandi keskpaigani (a. 1255)²⁸ puudu-
vad alamsaksakeelsed keelemälestised. Hiljem kohtame üksikuid
alamsaksakeelseid sissekandeid ladinakeelsetes tekstides. Alles
XIV sajandi 60-ndail aastail toimus kirjalikus suhtlemises lõpuks
täielik üleminek alamsaksa keelele.²⁹ Kuid ka kirjalikes ürikutes
peegeldub baltisakslaste tolaegne keelepruuk vaid kaudselt.
Baltisaksa tekstide analüüsimisel tuleb arvestada näiteks valitse-
vat kantseleitraditsiooni, teiste kantseleide mõju, olemasolevaid
kirjalikke eeskujusid ning eriti kantseleikirjutaja päritolu. Kir-
jutajad polnud tavaliselt kohalikud elanikud, vaid mitmesugustest
hansalinnadest sisserännanud isikud. Nii näiteks asus esimene
Tallinnas sündinud linnasekretär ametisse alles 1571. aastal.³⁰
Riiast on teada küll kaks kohaliku päritoluga linnakirjutajat
(a. 1405—1411 ja 1454—1481)³¹, kuid ka need olid vaid erandid
ja kohandasid oma keele teiste hansakantseleide keelepruugiga.
Seni kui olemasolevaid Balti alamsaksa keelemälestisi pole süs-
temaatselt läbi töötatud, võib baltisakslaste suulise keelepruugi
kohta teha vaid kõige üldisemaid oletusi.

Almsaksa keele arengu suhtes Baltimail võib arvata, et esi-

²⁶ P. Johansen, Siedlungsgeschichte der Deutschen. — Handwörter-
buch des Grenz- und Auslandsdeutschtums, B. II, 1936, lk. 175; L. Arbusow,
Die deutsche Einwanderung im 13. Jahrhundert, lk. 383.

²⁷ G. Schmidt, Das Eindringen der hochdeutschen Schriftsprache
in der Rigaschen Ratskanzlei, lk. 26.

²⁸ Sealsamas, lk. 15.

²⁹ I. Wachler, Die niederdeutsche Zeit in der Sprachgeschichte der
altlivländischen Städte Riga und Reval. — Niederdeutsche Welt, Januar 1936,
Heft 1, lk. 17 jj.; G. Schmidt, Das Eindringen der hochdeutschen Schrift-
sprache in der Rigaschen Ratskanzlei, lk. 20.

³⁰ P. Johansen, Westfälische Wesenszüge in der Geschichte und
Kultur Altlivlands, lk. 285.

³¹ G. Schmidt, Das Eindringen der hochdeutschen Schriftsprache in
der Rigaschen Ratskanzlei, lk. 10, 12.

algu rääkis kogu kirju sisserännanud elanikkond igaüks oma murdes³², püüdes vastastikuse arusaamise saavutamiseks vältida vaid kõige eredamaid murdelisi iseärasusi. Seda oletust toetab ka asjaolu, et nooremate koloniaalmurrete väljakujunemisel, nagu näiteks saksa kolooniates Volga ääres XVIII sajandil ja mujal on täheldatud sama seaduspärasust — kokkupuutel teiste murretega ja kirjakeelega kaotavad vanalt kodumaalt kaasatoodud murded kõige silmatorkavamad, kõige iseloomulikumad murdeerisused, nn. primaarsed tunnused ja säilitavad kõige kauem kõige vähem silmatorkavad tunnused, nn. sekundaarsed tunnused.³³ Kõige järsemate murdeerisuste tasandumist Balti alamsaksa keeles soodustas ka see asjaolu, et uus keeleline kollektiiv kujunes välja linnas. Teatavasti olid saksa asustuse nurgakiviks Baltimail just linnad. Kuni XIV sajandi alguseni elas linnades valdav enamus kogu sisserännanud saksa rahvastikust — kaupmehed, käsitöölised, vaimulikud, ordurüütliid ja ka vasallid, kes värisedes kohaliku rahvastiku üha uuesti puhkevate ülestõusude ees, ei julgenud rohkearvulisemalt oma läänidesse elama asuda. Nii kujunesid linnad alamsaksa keele esimesteks kollektiks Baltimail, kus rahvastiku tihe omavaheline suhtlemine pidi kaasa tooma primaarsete murdetunnuste järkjärgulise kadumise. V. Schirmunski uurimused noorte koloniaalmurrete kohta Venemaal³⁴ näitavad, et koloniaalmurded arenevad edasi kas saksa kirjakeele või enam-vähem ühtlustatud koloniaalse suhtlemiskeele (Verkehrssprache) suunas. Sama tendents näib kehtivat ka Baltimail. Baltimail kõneldud alamsaksa murretes toimus selline ühtlustumine ilmsest keskalamsaksa kirjakeele suunas.

XIV sajandi keskel, kui Lüübek oli tõusnud Hansa juhtivaks linnaks, kujunes Lüübeki ja selle ümbruse, s. o. põhjaalamsaksi idamurde (das östliche Nordniedersächsische) baasil välja kesk-alamsaksa kirjakeel³⁵, mida Hansa Liidus kasutati ametliku suhtlemiskeelena. Terminit «keskalamsaksa kirjakeel» ei tule muidugi mõista kaasaegses tähenduses kui rangelt normeeritud, murdeerisustest puhastatud kirjakeelt. XIV sajandil tekkis alam-

³² H. Tümpel, *Niederdeutsche Studien*, Bielefeld u. Leipzig, 1898, lk. 8.

³³ V. Schirmunski, *Sprachgeschichte und Siedlungsmundarten I*, — *Germanisch-romanische Monatsschrift*, 18. Jhrg. Heidelberg 1930, lk. 113; H. Teuchert, *Grundsätzliches über die Untersuchung der Siedlungsmundarten*. — *Zeitschrift für deutsche Mundarten*, 4. Heft, Berlin 1915, lk. 409—415.

³⁴ V. Schirmunski, *Die nordbairische Mundart von Jamburg am Dniepr (Ukraine)*. — *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, B. 55, Halle (Saale) 1931, lk. 243; see sama, *Sprachgeschichte und Siedlungsmundarten II*, lk. 172. Vrd. ka E. Schwarz, *Probleme alter Sprachinselmundarten*. — *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 58. B., Halle (Saale) 1934, lk. 323 jj.

³⁵ A. Lasch, *Vom Werden und Wesen des Mittelniederdeutschen*. — *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung*, 51, 1925, lk. 64.

saksa, nagu varem ülemsaksa keeleski³⁶, mitu kirjakeele kohalikku varianti, mis hoolimata ilmsest püüdlusest ühtse ideaalvormi poole, sisaldasid ka vastava kohaliku murde elemente.³⁷

Keskalamsaksa kirjakeel hakkas baltisakslaste keeletarvitusele mõju avaldama XIV sajandi teisest poolest alates, mil Baltimail ametlikus asjaajamises toimus üleminek ladina keelelt alam-saksa keelele. G. Schmidt'i järgi hakkas Riia kantseleiraamatuis juba XIV sajandil sisse tungima Hansa juhi Lüübeki keele eeskujule tuginev «üldkehtiv ja kõigile arusaadav keelenorm» (eine allgemeingültige und allgemeinverständliche Sprachnorm nach dem Muster der Sprache Lübecks, des Hauptes der Hanse).³⁸ XV sajandi teisel veerandil oli aga keskalamsaksa kirjakeel võitnud ka kodanike erakirjades, mistõttu võib arvata, et kirjakeel oli tunginud juba ka riialaste suulisse keelepruuki.³⁹

Baltisakslaste keeletarvituse ühtlustumist keskalamsaksa kirjakeele suunas soodustasid mitmed asjaolud, nagu näiteks Balti linnade tihe side Lüübekiga, kus kasutati suhteliselt kõige puhtamat kirjakeelt. Esmajoones tihenesid tol ajal perekondlikud sugulussidemed Balti linnade ja Lüübeki kodanike vahel. Nii hakkas XIV sajandi teisest poolest alates tunduvalt suurenema sisseränd Lüübekist Riiga.⁴⁰ XVI—XVIII sajandi kohta on teada, et Riia kaupmeeskond ei pärinenud oma valdavas enamuses enam Västfaalist, vaid Lüübekist.⁴¹ Eriti palju lüübeklasi rändas aga välja või viibis pikemat aega Tallinnas, kuna Tallinn oli muutunud tähtsaimaks toetuspunktiks Lüübeki ja Novgorodi vahelises kauplemises.⁴² Tihedad ärisidemed Balti linnade ja Lüübeki vahel kestsid mitu sajandit. G. Mickwitzi arhiivimaterjalidele tuginevast teosest võime näha, et Tallinna ja Tartu kaupmehed või nende «poisid», s. o. kaubasellid tegid sageli reise Lüübeki, et kaupa müüa ja ärisidemeid sõlmida. Samuti võis Lüübeki kaupmehi kohata Balti linnades. Näiteks reisis XVI sajandil Lüübeki kaupmees Kordt Kappenberg sageli Lüübeki ja Tallinna vahel.⁴³

³⁶ M. M. Гухман, О соотношении немецкого литературного языка и диалектов. — Вопросы языкознания, nr. 1, Москва, 1956, lk. 31 jj.

³⁷ A. Lasch, Aus alten niederdeutschen Stadtbüchern. Ein mittelniederdeutsches Lesebuch. — Hamburgische Texte und Untersuchungen zur deutschen Philologie, Reihe I: Texte, Dortmund 1925, lk. V jj.

³⁸ G. Schmidt, Das Eindringen der hochdeutschen Schriftsprache in der Rigaschen Ratskanzlei, lk. 25.

³⁹ Sealsamas, lk. 32.

⁴⁰ Sealsamas, lk. 31.

⁴¹ Sealsamas, lk. 3.

⁴² E. Daenell, Die Blütezeit der deutschen Hanse. — Hansische Geschichte von der zweiten Hälfte des XIV. bis zum letzten Viertel des XV. Jahrhunderts, B. I, Berlin 1905, lk. 101.

⁴³ G. Mickwitz, Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostsee-handels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. — Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum IX, 8, Helsingfors 1938, lk. 12 jj.

Üldse oli lüübeklastel Liivimaal teiste külaliskaupmeeste hulgas rida põliseid, juba XIII sajandist pärinevaid privileege. Näiteks oli neil õigus kaubelda mitte üksnes Liivimaa linnades, vaid ka maal mõisates.⁴⁴

Ärisidemete kõrval sidus Tallinna Lüübekiga ka ühine linnaõigus,⁴⁵ sest keerulisematel juhtudel pöörduti tavaliselt juriidilise nõu saamiseks õigusandja linna poole (die Recht erteilende Stadt).⁴⁶ Juriidilist laadi sidemed Lüübekiga aitasid kahtlematult kaasa kirjakeele levikule Tallinnas. Teiselt poolt soodustas aga Lüübeki õiguse kasutamine Balti linnade juriidilises terminoloogias mõningate vestfaali väljendite ja vormide levikut, sest Lüübek ise oli oma õiguse saanud Soestist.⁴⁷

Kirjakeele mõju tugevnemist Vana-Liivimaal kõneldud alam-saksa murretele soodustas kahtlematult ka Liivimaa linnade elav osavõtt Hansa Liidu tegevusest. Näiteks Riia oli 1280. ja Tallinn 1284. aastast alates Hansa Liidu liige.⁴⁸ Liivimaa linnad võtsid aktiivselt osa kõigist Hansa ettevõtetest⁴⁹, olid teiste hansalinnadega tihedas kirjavahetuses, samuti saatsid nad järjekindlalt oma esindajad Hansapäevadele.⁵⁰ Kuna nii kirjalik kui ka suuline suhtlemine Hansa Liiduga toimus keskalamsaksa kirjakeeles, siis võisid Liivimaal just jõukas kaupmeeskond ja raeliikmed, kelle sidemed hansalinnadega olid kõige tihedamad, esimestena loobuda oma endisest kodumurdest keskalamsaksa kirjakeele kasuks. Kaupmeeste ärireiside ja muude ärisidemete kaudu sise-maaga⁵¹ võis kirjakeel suurematest keskustest, nagu Riia ja Tallinn levida aja jooksul ka väikelinnadesse, alevitesse ja mõisatessegi. Näiteks Tallinna kaupmeestel näivad olevat olnud ärisidemed aadliga kogu Eestimaal.⁵²

Keskalamsaksa kirjakeelel baseeruva suhtlemiskeele väljakujunemist Baltimail soodustas ka siirdlaste sotsiaalne päritolu ja hilisem ühiskondlik positsioon. Kolonisatsiooni algperioodil rändasid Baltimaale välja vabad, enam-vähem varakad kihid — väi-

⁴⁴ V. Niitemaa, Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter. — Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia, Sarja B, Nide 76, 2, Helsinki 1952, lk. 316.

⁴⁵ Lüübeki linnaõigus kehtestati Tallinnas 1248. aastal. C. Mettig, Baltische Städte. Skizzen aus der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, Riga 1905, lk. 199.

⁴⁶ A. Lasch, Mittelniederdeutsche Grammatik, Halle a. S. 1914, § 9, 1.

⁴⁷ Sealsamas, § 9, 1.

⁴⁸ G. Schmidt, Das Eindringen der hochdeutschen Schriftsprache in der Rigaschen Ratskanzlei, lk. 4; C. Mettig, Baltische Städte, lk. 201.

⁴⁹ C. Mettig, Baltische Städte, lk. 202; G. Schmidt, Das Eindringen der hochdeutschen Schriftsprache in der Rigaschen Ratskanzlei, lk. 21.

⁵⁰ W. Greifenhagen, Reval als Glied der Hansa, [sine anno], lk. 392 jj.

⁵¹ V. Niitemaa, Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter, lk. 50, 322.

⁵² G. Mickwitz, Aus Revaler Handelsbüchern, lk. 30.

keaad, jõukad linnakodanikud, kelle jõukus koloonias valitseva röövmajanduse tõttu suurenes kiiresti mitmekordseks. Seetõttu olid baltlastel eriti soodsad võimalused hariduse, eestkätt kirjaoskuse omandamiseks. Selleks seisid nende käsutuses vaimulikud ja ilmalikud kodukooliõpetajad, kiriku- ja ilmalikud koolid nii kohapeal (Tallinnas, Riias), kui ka Saksamaal. Juba XV sajandi algul oli kirjaoskus baltlaste hulgas laialt levinud, eriti linnades.⁵³ Samal ajal levis ka ülikooliharidus. Kui juba XIV sajandil õppis üksikuid baltisakslasi Saksamaa ülikoolides, siis XV sajandil oli neid juba mitusada.⁵⁴ On iseenesest mõistetav, et kirja-keelt hakati kõigepealt kasutama kirjutamisel ja lugemisel. Järelikult võis levida keskalamsaksa kirjakeel jõukate ja haridust saanud baltlaste hulgas isegi kiiremini kui Saksamaa vaesema ja kirjaoskamatu elanikkonna hulgas.

Hariduse levides tugevnes kirjakeele mõju mitte ainult kirjaliikus, vaid ka suulises keeletarvituses. Kaasatoodud kirjus murrete segus oli üksteise mõistmiseks tarvis leida ühist keelt, mis oleks kõigile arusaadav. Selleks saigi XIV sajandi teisest poolest alates keskalamsaksa kirjakeel. Alamsaksa kirjakeele levikut Baltimail soodustas kahtlematult ka saksa keelega talupoegkonna ja vaeste linnarahvahulkade puudumine, kes oleksid kõige visamalt kaasatoodud murretest kinni pidanud. Murde eriti kiiret taganemist kirjakeele eest, juhul kui eri murdeid rääkiv rahvastik satub segamini elama, näeme muide ka tänapäeval Põhja-Saksamaal, kus kirju päritoluga ümberasustatute sisserändamise tõttu alamsaksa murded üha rohkem ja kiiremini tõrjutakse välja kõigile arusaadava ülemsaksa kirjakeele poolt.⁵⁵ Baltimail taganesid samadel tingimustel alamsaksa murded keskalamsaksa kirjakeele ees. Et baltisakslaste haritud ringkondades kasutati võrdlemisi puhtast kirjakeelt, näeme Balti alamsaksa ühe tähtsama kirjaliku mälestusmärgi, Tallinna pastori Balthasar Russowi «Liivimaa kroonika»⁵⁶ keelest, mis kõiges põhilises vastab keskalamsaksa kirjakeele normidele, omades vaid väheseid murdelisi erijooni.

Nagu eespool mainitud, esines Põhja-Saksamaal reformatioonieelsel perioodil mitu keskalamsaksa kirjakeele varianti. Kuna baltisakslaste keelel puudus ühine algmurre, siis ei saanud Baltimail mõjule pääseda ükski Põhja-Saksamaal tarvitusel olevaist keskalamsaksa kirjakeele variantidest, milledest igauks

⁵³ F. Redlich, *Sitte und Brauch des livländischen Kaufmanns*. — Veröffentlichungen der volkswissenschaftlichen Forschungsstelle am Herderinstitut zu Riga, B. III, Riga 1935, lk. 18.

⁵⁴ L. Arbusow (sen.), *Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert*, III. Nachtrag, Separatabdruck aus dem Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, Mittau 1913, lk. 366.

⁵⁵ H. Kloss, *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1950*, München 1952, lk. 76.

⁵⁶ *Chronica Der Prouintz Lyfflandt ... Korth vnde loffwerdich beschreuen Dorch Balthasar Russouwen Reualiensem*, Rostock... Anno M. D. LXXXVIII.

sisaldas erijooni põhiliselt vaid ühest murdest, näiteks ostfaali, vestfaali, põhja-alamsaksi murdest. Nagu näitavad Balti alam-saksa keelemälestised (näiteks Russowi kroonika, Tallinna ja Riia kantseleiraamatud) sisaldas alamsaksa kirjakeele Balti variant, nagu võis oodatagi, arvestades siirdlaste kirjut päritolu, mitte ainult ühe, vaid mitme Põhja-Saksa murde elemente.

G. Schmidt'i järgi tekkis Riias XIV sajandil omapärane kantseleitraditsioon, mida võiks nimetada (kui mitte arvestada üksikuid elemente ka teistest murretest) vestfaali-põhjaalamsaksi segakeeleks (die als westfälisch-nordniedersächsische Mischsprache zu bezeichnen wäre).⁵⁷ Aga juba ajavahemikul XIV sajandi viimasest veerandist kuni XV sajandi teise veerandini loobuti sellest kantseleitraditsioonist keskalamsaksa kirjakeele kasuks,⁵⁸ milles siiski esines ka murdelisi elemente, põhiliselt vestfaali ja põhjaalamsaksi murretest. Seega oli Riias tekkinud keskalamsaksa kirjakeele uus variant, mis baseerus põhiliselt kahel murdel, kuid milles võis kahtlematult esineda teisigi murdesugemeid. Nii näiteks leidub linnakirjutaja Borchard Wesendali (XIV sajandi lõpp) sissekannetes ka brandenburgi murde elemente.⁵⁹

Ka Tallinna kantseleiraamatuis tungib juba XIV sajandil sisse keskalamsaksa kirjakeel.

Kirjakeelele omastest vormidest, mis Tallinna alamsaksa keeles olid ülekaalus või valitsesid täielikult, toome siinkohal ära mõned silmatorkavamad:

1) oleviku mitmuse lõpp *-en* (Lasch, Mnd. Gr. § 8): *wy hebben* 1363 (Kb, lk. 8), *wi bekennen und betüghen* 1392 (Rb, lk. 416), *wi . . . wunschen* 1397 (Rb, lk. 407), *sullen twe radmanne* 1393 (Rb, lk. 396), *se . . . beuelen* 1418 (Rb, lk. 405), *scholen de vormunder* 1418 (Rb, lk. 405), *de . . . hebben* 1448 (Rb, lk. 253), *wy wunschen* (R, lk. 127^b), *gy werden* (R, lk. 200^b). Murdepärane mitmuse lõpp *-et* esines Tallinnas vaid üksikutel erandjuhtudel, näit. *wi hebbet* 1373 (Kb, lk. 58);

2) eesliide *ge-* II partitsiibis (Lasch, Mnd. Gr. § 8): *wy hebben gheantwordet* 1363 (Kb, lk. 8), *so hebbe wi . . . ghehangen* 1392 (Rb, lk. 416), *so hebben kemerers ghegheuen* 1369 (Kb, lk. 11). Tallinna kantseleiraamatuis kasutati juba XIV sajandil enamasti eesliitega vorme (Lesthal, lk. 121). Hiljem näivad eesliiteta vormid olevat täielikult käibelt kadunud. Näiteks Russow ei kasuta neid kordagi;

3) abiverbi *wesen*, *sin* prees. pl. *sint*, *sin*, II part. *gewesen* (Lasch, Mnd. Gr. § 449): *so sint wi* 1390 (Rb, lk. 417), *we . . . sin* 1397 (Rb, lk. 418), *gelegen synd* 1428 (Rb, lk. 194), Russowil

⁵⁷ G. Schmidt, Das Eindringen der hochdeutschen Schriftsprache in der Rigaschen Ratskanzlei, lk. 26.

⁵⁸ Sealsamas, lk. 37 jj.

⁵⁹ Sealsamas, lk. 30.

ainult *sind*, näit. *sint* ... *geflogen* (lk. 35^b); *ghewesen* 1382 (Eb,² lk. 117), 1396 (Rb, lk. 15), *geweßen* 1505 (Rb, lk. 358), *gewesenn* 1537 (Gb, lk. 74). Ka Russowil ülekaalus *gewesen* (lk. XI, 1, 1^b, 2, 3, 9, 13, 125 jne.), harva *gewest* (lk. 123^b, 193);

4) *i* asesõnades *ick*, *mi*, *mik*, *sick*, *wy*, *gy* (Lasch, Mnd. Gr. § 403): *wy hebben* 1363 (Kb, lk. 8) *sint wi* 1390 (Rb, lk. 417), *ick* ... *sal* 1414 (Eb³, lk. 144), *ick* ... *hebbe* 1414 (Eb³, lk. 144), *were ick* (R, lk. 34, 200^b), *my* (R, lk. 187), *my* 1446 (Wb, 1), *my* 1490 (Rb, 321), *sik* 1369 (Kb, 12), *met syk* 1435 (Wb, 2), *sick* 1524, 1537 (Gb, lk. 26, 75), *sick* (R, lk. XII), *gy werden* (R, lk. 200^b);

5) *n* säilimine *s* ees sõnades *uns*, *unser* (Lasch, Mnd. Gr. § 403, Anm. 6): *twisschen vns* 1375 (Rb, lk. 418), *unser* 1376 (Eb², lk. 87), *unses* 1393 (Eb³, lk. 63), *vnseme* 1412 (Rb, lk. 124), *vor vns* 1412, (Rb, lk. 124), *vnse borger* 1509 (Rb, lk. 373), *vnses rades* 1513 (Rb, lk. 378), *vnser* 1568 (Gb, lk. 233), *vnser* (R, lk. 1), *vnser* (R, lk. 2006) *uns* (R, lk. 60). *uns*, *unser* oli Tallinnas valitsevaks vormiks juba XIV sajandist alates;

6) prepositsioonid *up(pe)*, *van* (Lasch, Mnd. Gr. § 184, 38₂): *up* 1390 (Rb, lk. 421), *uppe* 1445 (Eb³, lk. 289), *up* 1445 (Eb³, lk. 289); *van* 1377 (Eb², lk. 89), *van* 1414 (Eb³, lk. 145), *van* 1404 (Rb, lk. 106), *van* 1505 (Rb, lk. 361). Russowil vaid *up(pe)* ja *van*. Kirjakeele omased *up(pe)* ja *van* valitsesid Tallinnas juba XIV sajandil (Lesthal, lk. 12, 3). Murdepärast *oppe* koh-tame vaid üksikjuhtudel (Lesthal, lk. 3). *von* tungis ülemsaksa keele mõjul sisse alles XVI sajandil.

Ülalkäsitletud ja paljude teiste keskalamsaksa kirjakeelele omaste tunnuste kõrval kohtame aga XIV—XVI sajandi Tallinna alamsaksakeelsetes ürikutes (nagu võis oodatagi, arvestades siirdlaste kirjut päritolu) ka mitmesuguste keskalamsaksa mur-rete elemente.

Vestfaali murdele on iseloomulikud näiteks 1) *a* säili-mine *ld*, *lt* ees (Lasch, Mnd. Gr. § 93, Grimme, lk. 41): *behalten* 1388 (Eb³, lk. 165), *alden* 1374 (Kb, lk. 65). Tallinnas esines *a*-vorme kirjakeelele omase *-olt-*, *-old-* kõrval vaid üksikjuhtudel (Lesthal, lk. 3). Russowil on *a* säilinud vaid sõnades *balde* (lk. 77) ja *gewalt* (lk. 2^b, 12^b, 13, 43), samuti tuletistes *gewaldich* (lk. 66) *vorwalder* (lk. II), kus *a* esinemine on seletatav ülem-saksa mõjuga (Lasch, Mnd. Gr. § 93);

2) *sal*, *solen* (kirjakeeles *schal*, *schollen*, Lasch, Mnd. Gr. § 443, Tümpel, lk. 110): *solen* 1375 (Rb, lk. 419), *sal* 1433 (Rb, lk. 226), *sal* 1499 (Rb, lk. 330), *sole wy* 1413 (Rb, lk. 127). Kuni XIV sajandi lõpuni oli *sal* Tallinnas veel ilmses ülekaalus (Lesthal, lk. 80). Hiljem hakkas sisse tungima kirjakeelne *schal*: *schol(l)en*., *scholen* 1400 (Rb, lk. 393), *schollen* 1418 (Rb, lk. 405), *schall* 1536, 1537 (Gb, lk. 68, 76). Russowil ainult: *schal*, *scholen*.

Tallinna kantseleiraamatuis kohtab vestfaalipäraseid *sölen*, *sal* ka veel XV—XVI sajandil, näit. *sall* 1449 (Eb³, lk. 299), *solden* 1505 (Rb, lk. 358), *sal* 1449 (Eb³, lk. 299), *sollen* 1524 (Gb, lk. 26), *sal* 1530 (Gb, lk. 43).

3) *heuēt* kirjakeelele omase *hefft* kõrval (Tümpel, lk. 106): *heuēt* 1374 (Kb, lk. 86, 87), *heuēt* 1439, 1446, 1447 (Rb, lk. 235, 251, 252), *heuet* 1449 (Eb³, lk. 299). XV sajandi teisel poolel näib saavutavat ülekaalu *hefft*, näit.: *hefft* 1483, 1485, 1504, 1505 (Rb, lk. 303, 304, 358, 359). Russowil järjekindlalt vaid *hefft*.

4) *ft* > *cht* lühikese vokaali järel (Lasch, Mnd. Gr. § 296): *stichtes* 1389 (Rb, lk. 45), *achter* 1388 (Eb³, lk. 153), *in de hechte* (in der Haft) 1516 (Rb, lk. 391), *lucht* (R, lk. 182), *gerüchte* (R, lk. 6). *cht* < *ft* esines XIV sajandil Tallinna kantseleiuurikutes siiski vaid üksikjuhtudel, kuna tavaliselt *ft* jäi muutumata (Lesthal, lk. 67). Sama kehtib ka XV ja XVI sajandi ürikute kohta. Selline pilt *cht* ja *ft* esinemise kohta Tallinnas räägib vastu pikka aega püsinud arvamisele, nagu oleks vestfaali murre olnud Balti alamsaksa keele peamiseks lähtemurdeks, sest niisugusel juhul oleks vestfaali murdele omane *cht* < *ft* pidanud rohkem levima ka Tallinna keelepruugis;

5) *vrent*, *vrende* (*e* < *ê* < *eo*, *io*) (Lasch, Mnd. Gr. § 101_{2b}): *vrende* 1389 (Eb³, lk. 191), *vrentschop* 1382 (Rb, lk. 4). Vestfaalipärane *vrent* oli Tallinnas XIV sajandil ainuvalitsev (Lesthal, lk. 37). XV sajandil võitis kirjakeelele omane *vrünt*, *vrundliken* 1428 (Rb, lk. 194), *fruntliken* 1466 (Rb, lk. 301), *frunde* 1466 (Rb, lk. 301), *frunde* 1537, 1576 (Gb, lk. 77, 259). Russowil ainult *fründ*, *fründe*.

6) prepositsioon *op(pe)* kirjakeelse *up(pe)* kõrval (Lasch, Mnd. Gr. § 184): *oppe* 1372 (Kb, lk. 29, 35, 48), *op* 1372 (Kb, lk. 48).

7) genitiivivorm *des stades* (Lasch, Mnd. Gr. § 381): *des stades* 1390 (Eb³, lk. 45), *des stades* 1413 (Rb, lk. 127), *des stades* 1458 (Eb³, lk. 321), *des stades* 1500 (Rb, lk. 334). Vestfaali murdele iseloomulik genitiivi kuju *des stades* oli Tallinnas XIV sajandil ilmses ülekaalus (Lesthal, lk. 120) ja esines sporaadiliselt ka hiljem, peamiselt genitiivilise atribuudina substantiivi ees, näit.: *des stades bock* 1500 (Rb, lk. 334).

Ostfaali murdele on iseloomulik:

1) *ō* (< ms. *o*) säilimine rõhulises lahtises silbis, kus alates XV sajandist toimus üldiselt üleminek *ō* > *ā* (Lasch, Mnd. Gr. § 89). Tallinnas esines *o* valitseva *a* kõrval küllaltki sageli, näit.: *inwonlike* 1412 (Rb, lk. 125), *wonet* 1413 (Rb, lk. 127), *ghenomen* 1413 (Rb, lk. 127), *des vogedes* 1502 (Rb, lk. 347), *fullenkomenen* 1500 (Rb, lk. 333), *wonnige* 1511 (Rb, lk. 376), *inwoner* 1496 (Wb, lk. 35). Erandjuhtudel ka Russowi kroonikas, näit.: *Bote* (lk. 176), *vorgenomen* (lk. 8^b), *Voget* (lk. 27);

2) $i > \ddot{u}$ sõnades *sülĳ*, *düsse* (Lasch, Mnd. Gr. § 137, 169^d, 173, 407). Tallinnas esinesid mainitud sõnakujud võrdlemisi harva, näit.: *dusse* 1372 (Kb, lk. 55), 1414 (Rb, lk. 133) (Eb³, lk. 114), *düsse* 1414 (Rb, lk. 134), *düssen* 1414 (Rb, lk. 134), 1500 (Rb, lk. 335), *solve* 1390 (Eb³, lk. 42), *suluen* 1394 (Rb, lk. 399), *solven* 1414 (Eb³, lk. 114), *süluest* (R, lk. 1), *sülĳf* (R, lk. 48);

3) $u < o$ sufiks *-schup* (Lasch, Mnd. Gr. § 213) XIV sajandil valitses Tallinnas *-schop* (Lesthal, lk. 39). Hiljem võib kohata sporaadiliselt ka ostfaalipärast kuju *-schup*, näit.: *broderschup* 1511 (Rb, lk. 376);

4) u (\ddot{u}) modaalverbis *schullen*, *schüllen* (Lasch, Mnd. Gr. § 443, Lasch, Sth., lk. 144) esines Tallinnas peamiselt XIV sajandil, näit.: *se sullen* 1375 (Rb, lk. 419), *sulle wy* 1375 (Rb, lk. 419), 1379 (Rb, lk. 17), *sullen* 1375 (Eb², lk. 78), 1377 (Eb², lk. 89), 1394 (Eb³, lk. 65), *men ... sulle* 1458 (Eb³, lk. 321);

5) e isikulises asesõnas *we* 'wir', kirjakeeles *wi* (Lasch, Mnd. Gr. § 403, Anm. 5); \ddot{o} (o) omastavas asesõnas *öre* (*ore*) 'ihre', kirjakeeles *ere* (Lasch, Mnd. Gr. § 14, 175). Mainitud sõnakujud esinesid Tallinnas vaid üksikujuhtudel, näit.: *we ... sin* 1397 (Rb, lk. 418), *ores* 1466 (Rb, lk. 301), *ore* 1473 (Rb, lk. 302), *ohren* 1500 (Rb, lk. 335).

Põhjalamsaksi murdele on iseloomulik:

1) $a > o$ *ld*, *lt* ees mitte üksnes kirja-, vaid ka kõnekeeles. XV sajandil kujunes *-old-*, *-olt-* kirjakeelseks vormiks peaaegu kogu keskjalamsaksa keele alal (Lasch, Mnd. Gr. § 93). Tallinna ürikutes on o -vormid juba vähemalt XIV sajandist alates täielikus ülekaalus (Lesthal, lk. 3). Näiteks kirjutatakse järjekindlalt: *olden* 1375 (Eb², lk. 78), *beholden* 1378 (Eb², lk. 98), *holden* 1384 (Eb³, lk. 11), *solt* 'Saltz' 1372 (Kb, lk. 36), *holdene* 1386 (Rb, lk. 23), *olderen* 1387 (Rb, lk. 32), *beholden* 1446, 1452 (Eb³, lk. 293, 301) *last soltes* 1505 (Br, lk. 363). Russowi kroonikas peale mõne üksiku erandi vaid o : *beholden* (lk. 86), *vel-foldiger* (lk. 16), *koldtsinnich* (lk. VI), *Molt* (lk. 4), *oldt* (lk. XIII).

2) ($ir >$) $er > ar$ konsonandi ees (Lasch, Mnd. Gr. § 76). Tallinnas esineb $er > ar$ XIV sajandil (Lesthal, lk. 5), aga ka hiljem vaid erandjuhtudel, näit.: *bolewark* 1372 (Kb, lk. 38), *van der karken* 1536 (Gb, lk. 66), *thor warltt* 1536 (Gb, lk. 66), *Wesenbarge*, *Bartolt* 1536 (Gb, lk. 64). Russowil üks kord: *vormarckeden* (lk. 85);

3) II partitsiibi moodustamine eesliiteta *ge-* (Lasch, Mnd. Gr. § 221 VI). Tallinnas esines XIV sajandil eesliiteta vorme eriti sageli linna vanimais arveraamatuis (Lesthal, lk. 121) näit.: *hebbe wy antwortet* 1363 (Kb, lk. 9), *koft hadde* 1372 (Kb, lk. 44), *drunken ward* 1370 (Kb, lk. 14), *vtgheven hadden* 1369 (Kb, lk. 14), *komen sint* 1388 (Eb³, lk. 165). Russow kasutab vaid kirjakeelepäraseid eesliiteta vorme.

Brandenburgi (s. o. lõuna-brandenburgi ja zerbsti) murdele on iseloomulik:

1) *i* ja *e* vaheldumine ss ees (Lasch, Mnd. Gr. § 17, 136): *messinkmeker* 1383 (Eb³, lk. 2), *missingmeker* 1389 (Rb, lk. 43), *lichtmessen* 1379 (Rb, lk. 17), *lichtmissen* 1396 (Rb, lk. 15).

2) *ie* isikulises asesõnas *he 'er'*. *hie* oli iseloomulik zerbsti murdele, kuid levis osaliselt ka ostfaali murdes (elbostfälisch) (Lasch, Mnd. Gr. § 403 Anm. 5). Tallinnas esines *hie* kirjakeelse *he* kõrval XVI sajandil. Näiteks «Tallinna turberaamatus» on 1536—1546 aastani *hie* ülekaalus, vrd. *hie* Gb, lk. 68, 69, 70, 71 jne;

3) *i* rõhuta *e* asemel tuletus- ja muutelõppudes (Lasch, Mnd. Gr. § 212 Anm., Tümpel, lk. 64). Sõnakujusid nagu *kremirs*, *andirs*, *allis*, *vinstirs*, *watirs*, *dusint*, *ordin*, *meistirs* jne. kohtame Tallinna kanteseiraamatutes juba XIV sajandil (Lesthal, lk. 38), aga ka hiljem, näit.: *welkin* 1403 (Rb, lk. 105), *markin* 1403 (Rb, lk. 105), *tuschin* 1403 (Rb, lk. 105), *allir* 1443, 1445 (Eb³, lk. 288, 289), *weddir* 1457 (Eb³, lk. 320), *oldisten* 1483 (Rb, lk. 302), *des negisten* 1490, 1502 (Rb, lk. 321, 346), *darnegist* 1503 (Rb, lk. 352). Kuna *i* esineb rõhuta lõppudes juba nii varakult, siis saab siin vaevalt eeldada ülemsaksa mõju, mis tuleks Tallinnas arvesse alles XVI sajandil;

4) abiverbi *sin*, *wesen* II partitsiip *gewest* (Lasch, Mnd. Gr. § 449 Anm.). Tallinnas esines *gewest* kõrvuti kirjakeelepärase vormiga *gewesen*, näit. *gewest* 1466 (Rb, lk. 301), 1550 Bb, lk. 61), *gewesth* 1536 (Gb, lk. 66), *gewest* (R, lk. 68^b, 123^b, 186, 193 jne.); *geweßen* 1505 (Rb, lk. 358), *gewesenn* 1537 (Gb, lk. 74), *gewesen* (B, lk. I, II, V, VII, 42^b jne.).

Kokkupuutest mecklenburgi murdega räägib eesliide *bo-* (kirjakeeles *be-*) (Lübben, Mnd. Gr., lk. 23). Tavaliseks vormiks Tallinnas oli XIV sajandil *be-* (Lesthal, lk. 40). *bo-* esines XIV—XV sajandil vaid üksikjuhtudel ja kerkis *be-* kõrval silmatorkavamalt esile alles XVI sajandi tekstides: *bositten* 1396 (Rb, lk. 15), *boleghen* 1389 (Rb, lk. 44), *bowechlik* 1484 (Rb, lk. 304), *boclagede* 1496 (Wb, lk. 35), *boscheden* 1514 (Rb, lk. 382), *bofordering* 1524 (Kb, lk. 26), *vorbonompten* 1525 (Bb; lk. 46), *bogangen* 1537 (Gb, lk. 73), *boclagenden* 1550 (Bb, lk. 61).

* * *

Baltisakslaste kirjakeel ei erinenud keskalamsaksa kirjalikust suhtlemiskeelest mitte üksnes oma mitmekesiste murdeerisuste tõttu, vaid ka oma suurema konservatiivsuse poolest: enamik muutusi, nii grammatilisi kui ka häälikulisi, näib olevat toimunud siin mõnevõrra aeglasemalt kui Saksamaal, kust uued voolud lähtusid.

Toome mõningaid näiteid.

1. Balti alamsaksa keeles säilis peaaegu muutumatult flektiivne genitiiv, mis Saksamaal juba keskalamsaksa kõige varasemast perioodist alates hakkas asenduma analüütiliste vormidega (Lasch, Mnd. Gr. § 361). Näiteks tarvitati keskalamsaksa tekstides flektiivse genitiivi kõrval sageli analüütilisi vorme, nagu «dem manne syne dochter» või «eine summa van geld». Enamikus uusalamsaksa murretest on flektiivne genitiiv täiesti välja tõrjutud (Grimme, lk. 52).

Russowi kroonikas, kuigi see on kirjutatud peaaegu uus-alamsaksa künnisel, on flektiivne genitiiv veel täiesti elujõuline. Russow kirjutab näiteks järjekindlalt *dat peerd des Weerdes* 'das Pferd des Wirtes' (lk. 101), *eine Summa Geldes* (lk. 86^b), *(de) gassen der stadt* (lk. 121) jne.

Ainult partitiivne genitiiv asendub mõnel üksikjuhul analüütilise konstruktsiooniga *von* + daat., vrd. *eine van den hogesten gauen* «eine von den höchsten Gaben» (lk. I), *etlike van synen Haueluden* 'etliche von seinen Höflingen' (lk. 97^b).

Ka Tallinna kantseleiraamatuis on flektiivne genitiiv säilinud. Mõnikord esineb siin siiski üleminekuvorm flektiivselt genitiivilt selle täielikule asendumisele analüütiliste vormidega, nimelt omapärane kahekordne konstruktsioon, kus possessiivset genitiivi tugevdatakse possessiivpronoomeni lisamisega, näit. *des vagedes van Wesenberge syn dener* 1536 (Gb, lk. 64), *des gemelten Jaspers sien perdth* 1537 (Gb, lk. 74), *desz hern cumpters von Reuall sienem bueren* 1541 (Gb, lk. 96).

Põhja-Saksamaal hakkas aga juba keskalamsaksa perioodil possessiivse genitiivi funktsioon üle kanduma juurdelisatud pronoomenile, mistõttu genitiiv võis asendada daativiga: Niisiis «des vaders syn hus» asemel hakati ütleva «dem vader syn hus». Balti alamsaksa kirjalikus keelepruugis aga areng nii kaugele ei jõudnud.

Siiski tuleb arvata, et baltisakslaste kõnekeeles oli flektiivne genitiiv XVI sajandil (vähemalt Eesti aladel) kadumas. Muidu pole seletatav see tõik, et eesti keele vanimais kirjamälestustes, näiteks Wanradt-Kõlli katekismuses, kasutatakse konstruktsiooni *sze alck sesth palvest* või *se Sacrament sest Rystmast* (H. Weiss, P. Johansen, 400-aastane Eesti raamat, Tallinn 1935, lk. 57, 67). Niisuguse konstruktsiooni eeskujuks peab olema olnud alamsaksa «de anfangen van deme gebede, de sacrament van deme döpe.»

2. Alates XIV sajandi keskpaigast levis keskalamsaksa keeles laialt nimisõnade s-lõpuline mitmus. Lõpuga -s moodustasid mitmuse enamik -er-, -en-, -el-lõpulisi meessoost sõnu, samuti enamik selliseid kesk- ja naissoost sõnu, mille mitmus küllaldaselt ei erinenud ainsusest (Sarauw II, lk. 62). Balti alamsaksas oli s-mitmuse levikusfäär palju kitsam kui Põhja-Saksamaal. Veel XVI sajandi keskpaiku ja ka hiljem, kuni balti alamsaksa asen-

dumiseni ülemsaksa keelega esines balti alamasaksa ürikutes *s*-mitmus vaid üksikjuhtudel ja ainult *er*-lõpulistel meessoost nimisõnadel. Nii näiteks kasutas Russow oma kroonikas mõnikord *de anfengers* (lk. 44^b), *anforers* (lk. 80), *deners* (lk. 110^b), *vorwalders* (lk. II). Tävalisteks mitmusevormideks jäid aga ka siin: *de anfenger*, *anforer*, *dener*, *vorwalder*. Ka hilisemas balti ülemsaksa keeles on *s*-mitmus vähe levinud, esinedes vaid mõnes üksikus sõnas, näit. *Jungens* ja *Kerls* (Sallmann, N. Btr., lk. 142).

XIV sajandil toimus kogu keskalamsaksa keelealal labiaalide ees või järel (kinnises silbis) *i* labialiseerumine *ü*-ks (Lasch, Mnd. Gr. § 169, Sarauw I, lk. 303). Balti alamasaksa keeles toimus see häälikumuutus tunduvalt aeglasemalt. XIV sajandi Tallinna kanteseiraamatuis esinevad vaid mõned üksikud näited *i* labialiseerumisest *ü*-ks: näit. *süster* < *swister*, *sülver* < *silver*, *tüschen* < *zwischen* (Lesthal, lk. 58 jj.). XV sajandist võib tuua mõnevõrra rohkem näiteid ja alles XVI sajandil Russowi kroonika keelest näeme, et labialiseerunud vormid on ka balti alamasaksa keeles võitnud. Vrd. Russow: *süluer* «Silber» (lk. 46^b, 66), *süluest* «selbst» (lk. 1), *datsülüige* «dasselbe» (lk. VII), *dersülüigen* «derselben» (lk. 5^b), *süster* «Schwester» (lk. 120), *nümmen* «nimmen» (lk. 75), *yümmen* «immer» (lk. 68^b).

4. *e* > *a* *r*-ühendi ees algas XIII—XIV sajandil põhjalamasaksi ja ostfaali murdes ja oli juba XV sajandil levinud kogu keskalamsaksa keelealal (Lasch, Mnd. Gr., § 76). Tallinna kantseleiraamatud ja Russowi kroonika näitavad, et balti alamsaksasse see häälikumuutus ei jõudnudki, kui mitte arvestada paari täiesti erandlikku juhtu Russowi kroonikas või Tallinna kantseleiraamatuis (vrd. käesolev töö, lk. 97).

Alamsaksa laenuid eesti keeles, vrd. *märk*, *märkama*, *värksteede*, *antvärk* (Ariste, Georg Müller, lk. 16, 32, 50) ja läti keeles, vrd. *merkēt* «zielen», *merķis* «Ziel» (Schwers, lk. 154), viitavad sellele, et balti alamsaksas *r*-ühendi ees *e* ei muutunud *a*-ks, vaid ta hääldus muutus lahtisemaks, millekski eesti *ä* taoliseks, kuigi kirja pildis säilis endiselt *e*, vrd. Russow: *vormercket* (lk. 19), *werck* (lk. 202), *Bolwerck* (lk. 174). *är* lavasaksa *er* asemel oli muide omane ka hilisemale Balti ülemsaksa keelele (vrd. *värkstuba*, *märķn* jne.).

Baltisakslaste kõnekeel oli nii sõnavaraliselt kui ka häälikuisinduse suhtes kahtlematult veelgi kirjum mitmesugustele murretele omastest erijoontest kui Balti alamsaksa kirjalike ürikute keel. Sellele viitab ka A. W. Hupel, kes märgib XVIII sajandi lõpu kohta, et Baltimail kuuldakse nii mõneski majas veel alamsaksa sõnu, ka selliseid, mida näiteks ainult brandenburglane oma kodumaal kasutab.⁶⁰

⁶⁰ A. W. Hupel, Idiotikon der deutschen Sprache in Liv- und Ehstland, Riga 1795, lk. VII.

Kuigi Baltimail keskalamasaksa kirjakeel, mida üksteise paremaks mõistmiseks püüti rääkida, tõrjus välja silmatorkavamaid murdeerisusi, ei saanud siin täiesti ühtne alamsaksa kirjakeele variant välja kujuneda, sest uued sisserändajad tõid pidevalt juurde uusi murdelisi vorme, mida nad kasutasid ise, kuid mis võisid levida, ja kahtlematult levisidki ka laiemalt, nii et pilt jäi endiselt kirjuks. Balti alamsaksa keele täielikku ühtlustumist takistas ka asjaolu, et siirdlased ei jäänud alati püsivalt, s. o. mitmeks põlvkonnaks Baltimaile, vaid lahkusid sageli juba mõningate aastate järel.⁶¹ Baltisaksa rahvastiku voolavus tingis, et keskalamasaksa kirjakeel pääses mõjule vaid üldjoontes, ilma et oleks ühtlustunud isegi sajandeid kestnud eraldi eksisteerimise vältel.

Alamsaksa keele Balti variant ei erinenud keskalamasaksa kirjakeelest mitte üksnes oma ebaühtlase murdebaasi poolest, vaid ka terve rea spetsiifiliste sõnade ja väljendite (nn. provintssialismide) poolest, millest suur hulk pärines kohalikest või naaberkeeltest. Arvesse tuleb siin eelkõige eesti, läti, ja vene keele, Tallinnas, kus elas suhteliselt palju rootslasi, peale nende veel rootsi keele⁶² mõju. Baltisakslaste hulgas levinud šovinistlik seisukoht, nagu oleks Baltimail ainult saksa keel avaldanud mõju temaga kokkupuutuvatele keeltele, kusjuures ta ise säilis «erakordselt puhtana»,⁶³ ei ole kooskõlas faktidega. Enamik baltlasi valdas oma emakeele kõrval veel kohalikku, s. o. eesti või läti keelt. Mõningal määral levis ka vene keele oskus. Nii näiteks lasksid Tallinna suurkaupmehed ja raehärrad oma poegadel lugemise ja kirjutamise kõrval tavaliselt õppida ka vene keelt,⁶⁴ kuna see oli vajalik kaubanduslikus ja diplomaatilises suhtlemises Venemaaga. Teisest küljest levis kohaliku rahva⁶⁵ hulgas ja Balti linnades küllaltki arvukalt esindatud vene kaupmeeste ringkondades saksa keele oskus.⁶⁶ Seega olid eeldused vastastikuks keeleliseks mõjustamiseks olemas. Nagu teisedki koloniaalmurded, ei saanud Balti alamsaksa keel end muukeelse ümbruse eest hermeetiliselt sulgeda. Kohalike ja naaberkeelte mõju hakkas ilmnema eelkõige baltlaste sõnavaras. Juba balti alamsaksa perioodil tungis baltlaste keelde rida eesti (resp. läti), vene ja

⁶¹ P. Johansen, Die Estlandliste des Liber Censur Daniae, lk. 735; L. Arbusow, Die deutsche Einwanderung im 13. Jahrhundert, lk. 376.

⁶² P. Johansen, Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland, — Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Del 74, Stockholm 1951, lk. 24 j.

⁶³ W. Gutzeit, Wörterschatz der deutschen Sprache Livlands, B. I, Riga 1859, lk. IV.

⁶⁴ L. Tiik, Vana Tallinn. — Kandidaadidissertatsioon, Tartu 1957, lk. 453.

⁶⁵ V. Kiparsky, Fremdes im Baltendeutsch, Mémoires de la Société Néo-Philologique de Helsingfors XI, Helsinki 1936, lk. 23.

⁶⁶ V. Niitemaa, Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter, lk. 324—326.

rootsi laene, mis tähistasid tavaliselt uusi asju ja nähtusi, millega sakslastel tuli Baltimail kokku puutuda.

Eesti aladel oli Balti alamsaksa keeles kasutusel näiteks sellised, tol ajal eluliselt tähtsaid mõisteid väljendavad eesti laenud, nagu **moyse** < e. *mōis*, **kubbias** < e. *kubjas*, **wacke** < e. *vakk*, gen. *vaku*, **wardy** < e. *vardja*, **uxjalck** < e. *üksjalg* 'kehvtalupoeg, kes tegi mõisale tegu jalapäevades, algul üks, hiljem kolm päeva nädalas', **wabbenick** < e. *vabadik*, murd. ka *vabadik*, **perremes** < e. *peremees*, **poisz** < e. *poiss*, **vychette** < e. *vikat*, gen. *vikati*, **karietz** < e. *karjane*, gen. *karjase*, **pusep** < e. *puusepp*, **loke** < e. *look*, **kulmet** < e. *külimit*, **kesent** < e. *kesa*, varem: *kesänd*, **korde** < e. *kord* 'korrategu', **leppeke** < e. *lepik*, **ias** < e. *iias*, **kallie** < e. *kali*, gen. *kalja*, **hallige** < e. *halg*, **kudersen** < e. *kudrused* jt.⁶⁷

Eesti laenud ei jäänud Balti alamsaksa keeles mingiks võõrkehaks, nagu väitsid mõned baltlased. Oma sageli sajandeid kestva eksisteerimise vältel baltlaste keeletarvituses assimileerusid nad nii foneetiliselt kui ka morfoloogiliselt. Rida eesti laene, näit. *wacke*, *riege*, *külimit* jt., kodunes alamsaksa keeles nii täielikult, et baltlased isegi unustasid nende võõra päritolu ning kasutasid neid pidevalt vastavate alamsaksakeelsete sõnade asemel.

Vene laenudest oli kasutusel rida kaubandusega ja tol ajal Vene aladel valitsenud ühiskondliku korraga seoses olevaid sõnu. Vene päritolu on näiteks: **Denge** 'russische Kupfermünzen' < vn. *денги* (R, lk. 147^b), **Schube** 'Pelz' < vn. *шуба* (R, lk. 162), **troinisse** '3 Felle' < vanvn. *тройница* (Kiparsky, lk. 152) Stieda, lk. 628), **doinisse** 'zusammengestücktes Pelzwerk' < vanvn. **двойница* (Kiparsky, lk. 152), **schevenisse** 'Eichhörnchen' < vn. *шевня* 'teatud hulk kokkuõmmeldud oravanahku' (Stieda, lk. 631), **Wymeteken** 'schlechte Sorte Pelzwerk' < vn. *выметка* (Stieda, lk. 624), **dolge** 'russische Münze' < vanvn. *долгая* (Kiparsky, lk. 152), **besemer** 'Handschnellwage' < vn. *безмен* (Kb, lk. 32, 33, 76), **Lodje** 'kleines Schiff auf dem Embach' < vanv. *лодья* + e. *lodi*, gen. *lodja* (Mickwitz, lk. 34), **trosze** 'russisches Fahrzeug' < vn. *дрожки* 'troska' (Gb, lk. 308); **Boyar, boiare** 'russischer Edelmann' + vn. *боярин* (R, lk. 187; Gb, lk. 262), **knesz, knese** 'russischer Fürst' < vn. *князь* (Gb, lk. 284; R, lk. 55, 179), **Streltze** 'russischer Hackenschütze, Landsknecht im XVI. und XVII. Jahrhundert' < vn. *стрелец* (R, lk. 179), **Woywode, Weywode** 'russischer Heerführer' < vn. *воевода* (R, lk. 71^b), **Opristnick** 'Leibwächter des Zaren Iwan IV' < vn. *опричник* (R, lk. 130^b) jt. Kuna baltisakslaste kokkupuuted venelastega polnud nii pidevad kui eestlastega, sõdade ajal

⁶⁷ Eesti laene on käesoleva artikli autor käsitlenud lähemalt artiklis «Eesti laenudest Balti alamsaksa keeles». — Tartu Riikliku Ülikooli Toimeited, vihik nr. 131, Tõid germaani filoloogia alalt, Tartu 1963, lk. 35–55.

(näiteks Liivi sõja ajal) aga katkesid peaaegu täielikult, siis tungis vene laene eesti laenudega võrreldes Balti alamsaksa keelde tunduvalt vähem. Tihti võib ka näha, kuidas mõni juba XIII—XIV sajandist tuntud vene päritoluga sõna XVI sajandil Balti alamsaksa keelest kaob, et alles XVIII sajandil Balti ülemsaksa keeles, sageli muutunud kujul, taas ilmuda.⁶⁸

Kuigi vene laenude esinemissagedus Balti alamsaksa keeles polnud suur, osutavad nad siiski mõningat kohanemist alamsaksa keele fonetilise ja morfoloogilise süsteemiga. Nii näiteks on sõnalõpuline vene *-a* balti alamsaksa keeles muutunud *e*-ks, vrd. *schube* < vn. *шуба*, *woywode* < vn. *воевода*. Teinekord on vene tüvele lisatud alamsaksa sufiks *-e*, vrd. *knese* < vn. *князь* või vene sufiks asendatud alamsaksa omaga, vrd. *streltze* < vn. *стрелец*, *boyare* < vn. *боярин*. Käänamisel lisandub alamsaksa nõrk lõpp *-en*, näiteks gen. sg. *des Woywoden* (R, lk. 158), *des suluigen Boyaren* (R, lk. 1876); ak. sg. *einen Boyaren* (R, lk. 125^b); nom. pl. *ere Schubten* (R, lk. 162), *Knesen vnde Woywoden* (R, lk. 179), *de streltzen* (R, lk. 177); daat. pl. *sampt velen Dengen* (R, lk. 1476), *tho Knesen* (R, lk. 118^b). Tugev mitmuse lõpp *-e* esineb sõnas *Opristnicke* (R, lk. 130^b), vrd. vn. *опричники*. Vene laenude assimileerumine (tõsi küll — aeglane assimileerumine) ja nende püsivus alamsaksa keeles (näit. *boyare*, *denge*, *knese* olid Balti alamsaksas tuntud juba XIV—XV sajandil)⁶⁹ osutavad vene laenude orgaanilisele kuulumisele Balti alamsaksa keele sõnavara koosseisu, kuigi puristlikult meelesstatud baltlased seda ise ei tahtnud tunnistada.⁷⁰ Hiljem, Balti ülemsaksa perioodil suurenes vene keele mõju veelgi — kirjas on fikseeritud üle 300 vene laensõna ja tõlkelaenu, samuti kaks vene päritoluga sufiksit *-aien* (< vn. *-ать*) ja *-inka* (< vn. *-инка*, *-енька*).⁷¹ Baltisakslaste kõnekeelde aal tungis vene keelest nii suur hulk sõnu, et see mõnedel elualadel, näiteks kohtulikus asjaajamises kippus muutuma mingiks raskesti mõistetavaks saksa-vene segakeeleks. Kasutati näiteks selliseid sõnu, nagu *Sjesd*, *Wypiss*, *Swidetelstwo*, *Proschenije*, *Poloshenije*, *Predstawlenije*, *Rasreschenije*, *Ispolnitelnyj list* jt.⁷²

Rootsi keele mõju Balti alamsaksa keelele tuleb arvesse peamiselt vaid Eesti aladel. Sakslaste kokkupuuted rootslastega Baltimail algasid koos maa vallutamiselega, sest rootsi talupoegi ja kalureid elas Eesti loode- ja põhjarannikul juba enne sakslaste tulekut. Seoses tihedate kaubasidemetega Eesti ja Rootsi vahel asus XIV sajandist alates üha rohkem rootsi käsitöölisi, aga ka väikekaupmehi elama ka Eesti linnadesse, eriti Tallinna ja Haap-

⁶⁸ V. Kiparsky, *Fremdes im Baltendeutsch*, lk. 143, 176, 182.

⁶⁹ V. Kiparsky, *Fremdes im Baltendeutsch*, lk. 147, 151, 161.

⁷⁰ Sealsamas, lk. 13.

⁷¹ Sealsamas, lk. 196.

⁷² Guido Eckart, *Wie man in Riga spricht*, Riga 1911, lk. 38.

sallu.⁷³ Nii varased baltisaksa-rootsi suhted peegelduvad ka baltlaste sõnavaras, kus juba XIII—XIV sajandil leidub rootsi laene.⁷⁴ V. Kiparsky teoses leiavad käsitlemist umbes 40 rootsi laensõna, millest aga ainult vähesed olid tuntud juba XIII—XVI sajandil; s. o. Balti alamsaksa perioodil. Sellised oleksid näiteks **attunge**, **attunge** 'ein Landmaß' < vanrts. *attunger*, *ottingh* 'kaheksandik (teatud maa-alast)'; **Gräne** 'Fichte' < vanrts. *græn*, **härädsting** 'Bezirksgericht, Sitzungstag desselben' < rts. *härädsting*; **lehn** 'Gebiet, Provinz' < rts. *län*; **lehn(s)mann** 'Vorstand eines Gebietes, einer Provinz' < rts. *länsmann* 'politseiprefekt'; **ö, öö** 'Insel' < rts. *ö* (vrd. ka **öölude** 'Inselaner', Kb, lk. 28, 83, 84); **or, ore, öre** 'kleine schwedische Münze' < vanrts. *öre*. Sõna ei tulnud esmakordselt kasutusele Riias 1402. a. (vrd. Kiparsky, lk. 132), vaid juba XIV sajandi teisel poolel Tallinnas (Kb, lk. 12, 13, 76, 77, 84); **sokinge, sukinge** 'Gebiet, Bezirk' < vanrts. *sokn* (vrd. Kiparsky, lk. 127, 128, 129, 131, 132, 134).

Enamik V. Kiparsky poolt käsitletud rootsi laene on aga nooremad, pärinedes rootslaste otsese valitsemise ajast Baltimail (peamiselt XVII sajandist), mil baltlastel vähemalt kirjalik keelepruuk oli juba ülemsaksakeelne. V. Kiparsky järgi polnud rootsi mõju haritud baltlaste keeletarvituses kuigi tugev ega kestev — see piirdus peamiselt vaid administratiivalaga ja kadus rootslaste võimu kukutamise järel peaaegu täielikult.⁷⁵ Tallinna alamkihi, nn. «poolsakslaste» kõnekeeles, kellest P. Johanseni andmeil XVI sajandil ligi kolmandiku moodustasid rootslased, oli seevastu rootsi keele mõju väga tugev ja püsiv. Tallinnas tekkinud omapärast saksa-rootsi-estli segakeelt olevat Eestis võinud mõnikord kuulda isegi veel XX sajandil, kuni viimaste baltisakslaste lahkumiseni Eestist.⁷⁶

Peale mitmesuguste laenude kohalikest ja naaberkeeltest iseloomustas alamsaksa keele Balti varianti terve rida uusi, balti olustikule spetsiifilisi sõnu ja väljendeid, näiteks: *bed(d)eldage* 'bittende Arbeit' (Wb, lk. 36, 73) — talgud; *envotlink* 'Einfüßling' (Wb, lk. 6, 22), vrd. e. *üksjalg* 'kehvtalupoeg, kes tegi mõisale tegu ühe jalapäeva nädalas'; *landtfrye* 'Landfreie' (R. III, lk. 39) — kohaliku või mitteaadliku saksa päritoluga maaomanik; *modtgeuersche* 'Mutgeberin' (R, III, lk. 39) — balti alamsaksa keeles XVI sajandil üldkasutatud eufemism mõiste «armuke» tähistamiseks; *krützküssinge* 'Kreuzküssing' (R. III, lk. 52) — vene kombele vastav lepingu kinnitamine ristisuudlemise teel, ka

⁷³ V. Niitemaa, Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter, lk. 341; Eesti ajalugu II. Toim. H. Kruus, Tartu 1937, lk. 103.

⁷⁴ V. Kiparsky, Fremdes im Baltendeutsch, lk. 125.

⁷⁵ V. Kiparsky, Fremdes im Baltendeutsch, lk. 127.

⁷⁶ P. Johansen, Nordische Mission, Revels Gründung und die Schwedensiedlung in Estland, lk. 25.

leping ise. (Vrd. Schiller-Lübben II, lk. 588); kasutusel oli ka vastav verb *bekrützküssen* (R. III, lk. 52), *vpsegeln* 'aufsegeln' (R, lk. 4^b) — purjelaeval sõites mingile maale jõudma, mingit maad avastama. Sõna on kirjas esmakordselt kasutatud Russowi kroonikas 1578. aastal.

Rea sõnade tähendus on Baltimaade tingimustes muutunud, näiteks: *lossdryuer* (R. III, lk. 101) — Saksamaal: der sich herum treibt, Vagant (Schiller-Lübben II, lk. 725). Baltimail: talupoeg, kes pole seotud mõisamaaga; *landschümer* (R. III, lk. 102). — Saksamaal: Landstreicher, Nichtsnutz (Schiller-Lübben IV, lk. 151), Baltimail: Liivi sõjast alates — marodöör, riisuja; *landtsate* (R. III, lk. 76) — Saksamaal: 1) Landeseingesessener, 2) freier Einwohner eines Landes, aber ohne eigenen Grundbesitz, der Pächter eines fremden Grundstücks, 3) Untertan, der dem Herrn zu Diensten verpflichtet ist, auch höheren Standes... in Holstein u. Schleswig die Inhaber von Bauerlehngütern, dem Lehnherren zu Lehndiensten verpflichtet (Schiller-Lübben II, lk. 625). Baltimaade erioludes, kus mõisnikeks olid peamiselt vaid aadlikud: aadliseisusest maa- või mõisaomanik; *meyersche* (R. III, lk. 39). Saksamaal: 1) Haushälterin, 2) Beischläferin (Schiller-Lübben III, lk. 580). Kuna kõrvaltähendus «Beischläferin' Schiller-Lübbeni sõnaraamatus tugineb Liivimaa ürikule, võib arvata, et ka selle sõna tähenduse muutumine sai alguse kombelõtvade baltisakslaste hulgas. Russowi järgi oli Baltimail *meyersche* selle uues tähenduses üldiselt kasutusel, vrd. *Vnde alle ere Schandtsecke sint nicht Horen, besundrer Meyerschen vnde Modtgeuerschen van yederman genömet worden* (R. III, lk. 39).

* * *

XVI sajandil pärast luterlikku reformatsiooni hakkas Saksamaal ülemsaksa murrete baasil välja kujunema saksa rahvuskeel, mis järk-järgult (XVI sajandi vältel) vallutas ka Põhja-Saksamaa alamsaksa keelega alad.⁷⁷ Baltimaade tihedate sidemetete tõttu Saksamaaga pidi see keeleline protsess paratamatult kajastuma ka baltlaste keeles. Baltimail võttis aga ülemineku alamsaksa keelelt ülemsaksa keelele mõnevõrra rohkem aega kui Saksamaal.

Kirjalikust tarvitamisest tõrjuti alamsaksa keel välja juba XVI sajandi viimaseil⁷⁸ või XVII sajandi esimestel⁷⁹ aastatel —

⁷⁷ A. Lasch, Berlinisch. Eine berlinische Sprachgeschichte. — Berlinische Forschungen. Texte und Untersuchungen, 2. B., Berlin [sine dato], lk. 64 jj.

⁷⁸ K. Sallmann, Neue Beiträge zur deutschen Mundart in Estland, Reval 1880, lk. 6.

⁷⁹ W. Mitzka, Studien zum baltischen Deutsch, lk. 49.

täpset piirjoont on siin raske tõmmata. Tallinnas toimus ametialases kirjalikus asjaajamises üleminek ülemsaksa keelele XVII sajandi algul. Tallinna linnaarhiivis säilinud erakirjad ja kodanike poolt raele saadetud palved näitavad aga, et kodanike seas elas alamsaksa keele kirjalik tarvitamine veel edasi mõne aja pärast sedagi, kui linna ametlikuks keeleks oli saanud ülemsaksa keel. Alles pärast 1620. aastat jäi Tallinnas alamsaksa keele kirjalik tarvitamine haruldasemaks.⁸⁰ Kõnekeelena püsis alamsaksa keel eriti sadamalinnades ja maal mõisais elavana kuni XVIII sajandi keskpaigani. Nii kirjutab Hupel 1774 aastal baltisakslaste keeleolude kohta: «Die plattdeutsche ist zwar seit 20 Jahren sehr aus der Mode gekommen, doch wird sie noch in den Seestädten häufig, auch auf dem Lande in vielen Häusern gesprochen. Wer mit seinem Bekannten recht vertraut reden will, pflegt sich derselben nicht selten zu bedienen. Bey dem auswärtigen Handel ist sie unentbehrlich.»⁸¹ Kuid ka veel XVIII sajandi teisel poolel võis alamsaksa keelt eriti naiste suust kuulda paljude baltisakslaste majades.⁸²

W. Mitzka, käsitletud sama küsimust, jõuab otsusele, et alamsaksa keel suri välja ka kõnekeelena XVIII sajandi teisel poolel.⁸³ P. Ariste andmeil räägiti Tallinnas alamsaksa keelt siiski teatud määral ka veel XIX sajandi esimesel poolel. Tuginedes mitmesugustele kirjalikele allikaile näitab P. Ariste, et alamsaksa keelt kasutati tol ajal veel mitmes perekonnas. Tallinnas, Tartus ja mujalgi. Seega tuleb alamsaksa keele täielikku väljasuremist Baltimail dateerida alles XIX sajandi esimese poolega.⁸⁴

Mis oli alamsaksa keele väljasuremise põhjuseks Baltimail? Põhjusi oli mitu. Üheks selliseks oli Baltimaade elavnev kauplemine Lõuna-Saksa linnadega. Alates XV sajandi keskpaigast, mil Hansa Liidus algas lagunemine, hakkasid Lõuna-Saksa kaupmehed järk-järgult tungima Hansa mõjusfääridesse.⁸⁵ Peagi ilmusid nad ka Liivimaale, kus arendasid aktiivset tegevust, mitte üksnes linnades, vaid tegid kaubareise isegi sisemaale mõisatesse.⁸⁶ XVI sajandil olid lõunasakslastel loodud Baltimaa-

⁸⁰ P. Ariste, Georg Mülleri saksa laensõnad, Tartu 1940, lk. 36.

⁸¹ A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Riga 1774, lk. 147.

⁸² E. Kruse, Wahrhaftiger Gegenbericht auf die Anno 1578 ausgegangene Liefeländische Chronica Balthasar Russow's, Riga 1861, lk. 11.

⁸³ W. Mitzka, Studien zum baltischen Deutsch, lk. 52.

⁸⁴ P. Ariste, Ein Beitrag zur Frage des Absterbens der niederdeutschen Sprache in Estland. — Rakstu krājums. Veltijums akadēmikim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam vina 85 dzīves un 65 dārba gadu atcerei, Riga 1959, lk. 42.

⁸⁵ E. Daenell, Die Blütezeit der deutschen Hanse. II. B., Berlin 1906, lk. 276.

⁸⁶ V. Niitemaa, Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter, lk. 313 jj.

dega juba reeglipärased kaubasuhted.⁸⁷ Kaubeldes Lõuna-Saksa linnadega ei saanud baltlased enam kasutada alamsaksa keelt, neil tuli ümber õppida ja üle minna ülemsaksa keelele.

Ülemsaksa keele levikut baltlaste hulgas soodustas, kuigi mitte otseselt, ka luterlik reformatsioon, kuna see tõstis evangelistlike vaimulike väljaõppe keskustena esile ülemsaksa keelega ülikoolid (Wittenberg, Leipzig, Königsberg jt.).⁸⁸ Eriti tihenesid Baltimaade sidemed Wittenbergi ülikooliga. Reformatsioon algas Saksamaal 1517. aastal. Tiheda suhtlemise tõttu Saksamaaga levis evangelistlik liikumine kiiresti ka Baltimaale. Riias võib reformatsiooni alguseks lugeda a. 1521, Tallinnas a. 1523, Tartus a. 1524.⁸⁹ Peagi tekkisid aga usutülid uue õpetuse kuulujuttude vahel. Tallinna raad pidas nende põhjuseks evangelistlike pastorite puudulikkust väljaõpet. Kuna Wittenberg oli varsti pärast Lutheri teeside väljakuulutamist 1517. aastal muutunud luterliku reformatsiooni keskpunktiks, siis hakkas siia voolama üha suuremal hulgal teolooge ja ka mitteteolooge kogu Saksa riigist.⁹⁰ Ka Tallinna raad hakkas igati soodustama tulevaste vaimulike väljaõpet Wittenbergis.⁹¹ Sama kehtis ka teiste Balti linnade kohta. Kui varasematel aastatel õppis Wittenbergis vaid üksikuid baltisakslasi, siis aastatel 1540—1550 oli neid juba umbes 25. Wittenbergi ülikooli matriklites leiame terve rea Liivimaal tuntud nimesid, hilisemaid pastoreid, raehärrasid, nimekaid aadlikke. Ka rida riigisakslasi rändas pärast õpinguid Wittenbergis Liivimaale, kus tõusid mõjukatele kohtadele.⁹²

Wittenbergi mõju Liivimaa linnadele kasvas aasta-aastalt. Pärast Wolmari Maapäeva 1533. aastal, mil Riia, Tallinna ja Tartu magistraadid võtsid vastu ühise evangelistliku kirikliku programmi, allutati Liivimaal evangelistlik kirik ja ka koolid Wittenbergi ülemvalitsusele. Nüüdsest peale võeti Liivimaal kirikuametisse vaid Lutheri või teiste Wittenbergi reformaatorite õpilasi, nende poolt soovitatud isikuid, kooliametisse pääsesid aga põhiliselt vaid need, kelle luterlik reformistlik meelsus oli tuntud.⁹³

⁸⁷ G. Schmidt, *Das Eindringen der hochdeutschen Schriftsprache in der Rigaschen Ratskanzlei*, lk. 47.

⁸⁸ L. Arbusow, *Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert*, lk. 366.

⁸⁹ R. Wittram, *Die Reformation in Livland. — Baltische Kirchengeschichte*, Göttingen 1956, lk. 37.; R. Ruhtenberg, *Die Beziehungen Luthers und anderer Wittenberger Reformatoren zu Livland. — Baltische Kirchengeschichte*, Göttingen 1956, lk. 62—63.

⁹⁰ R. Ruhtenberg, *Die Beziehungen Luthers und anderer Wittenberger Reformatoren zu Livland*, lk. 56.

⁹¹ Sealsamas, lk. 71.

⁹² P. Johansen, *Die Legende von der Aufseglung Livlands durch Bremer Kaufleute. — Sonderdruck aus «Europa und Übersee», Festschrift für Egmont Zechlin, Hamburg (sine dato)*, lk. 50.

⁹³ R. Ruhtenberg, *Die Beziehungen Luthers und anderer Wittenberger Reformatoren zu Livland*, lk. 75.

Keeleliste mõjustuste seisukohalt on tähtis ära märkida, et reformatsioon ei tunginud Baltimaile mitte Põhja-Saksa hansalinnadest, mis kiriklikus mõttes oli konservatiivsemad kui Balti linnad (näiteks Riia võttis uue usu vastu varem kui Lüübek, Hamburg, Danzig ja Königsberg),⁹⁴ vaid Kesk-Saksa ülemsaksa keelega evangelistlikest keskustest, eriti Wittenbergist.

Reformatsioon ei kutsunud aga Baltimail keelevahetust esile otseselt. Vastupidi — evangelistide üheks põhinõudeks oli jumalateenistuste pidamine rahva emakeeles, Baltimail seega alamsaksa keeles. Kuid reformatsioonist tingitud sidemete tugevdamine ülemsaksa ülikoolidega avaldas oma mõju Balti linnade haritud ringkondadele. Pidev kokkupuude ülemsaksa ülikoolidega pidi kahtlematult selleks kaasa aitama, et Balti linnade haritud kihtides levis ülemsaksa keele oskus, eriti kui arvesse võtta, et suur osa näiteks Wittenbergis immatrikuleeritud noori baltlasj või seal õppinud riigisakslasi tõusid hiljem Baltimail mõjukatele kohtadele raehärradena, vaimulikena, koolitegelastena.⁹⁵

Lõpuks kiirendas alamsaksa keele väljasuremist Baltimail ka üha suurenev sisseränd ülemsaksa aladelt. W. Mitzka andmeil rändas XVII sajandil Baltimaile sisse sakslasi kõigist võimalikest maakohtadest. Arvukad ülem- ja kesksaksa keelega siirdlased Austriast, Tüüringist, Sileesiast, Ülem-Saksimaalt jne. aitasid kahtlematult kaasa alamsaksa keele kiiremale asendumisele ülemsaksa keelega.⁹⁶

Eespool toodud põhjustele võib igal konkreetsel juhul lisada veel teisi. Nii näiteks nimetab P. Ariste ühe keelevahetuse põhjusena Tallinnas õigusega suurt katkuhäda XVII sajandi esimestel aastatel, mis tappis väga palju põliseid tallinlasi, muuhulgas ka linnaametnikke. Nende asemele tulid Saksamaalt uued ametnikud, kes viisid ametliku asjaajamise üle ülemsaksa keelele.⁹⁷

Suulises tarvituses püsis alamsaksa keel Tallinnas elavana veel XVII—XVIII sajandilgi, kuigi hilisemad korduvad katkud, nagu näiteks katk a. 1656/57, eriti aga a. 1710 tõid kaasa ka suuliste keeletraditsioonide tugeva nõrgenemise.

Kõigist eespool toodud põhjustest poleks siiski piisanud, et alamsaksa keelt ka suuliselt tarvitusest täielikult välja tõrjuda, kui Baltimail poleks puudunud alamsaksa keelt kõnelev saksa talupoegkond, kes on alamsaksa murrete peamiseks kandjaks tänapäevani. Kuna aga selline talupoegkond Baltimail puudus, nii et alamsaksa keelt kõneles vaid saksa rahvastiku ladvik, siis

⁹⁴ R. Wittram, Die Reformation in Livland, lk. 37.

⁹⁵ G. Schmidt, Das Eindringen der hochdeutschen Schriftsprache in der Rigaschen Ratskanzlei, lk. 46.

⁹⁶ W. Mitzka, Studien zum baltischen Deutsch, lk. 101.

⁹⁷ P. Ariste, Georg Mülleri saksa laensõnad, lk. 36.

oli alamsaksa keel Baltimaade tingimustes otsekui juurteta puu, mis pidi paratamatult varem või hiljem kuivama.

* * *

Eespool toodud küllaltki lünklikke andmeid alamsaksa keele kohta Baltimail kokku võttes, võime öelda järgmist:

Tingituna Baltimaade tihedatest majanduslikkudest ja kultuurilistest sidemetest Hansa Liidu linnadega, kus suhtlemise keeleks oli keskalamaksa kirjakeel, pääses ka Baltimail XIV—XV sajandil kirjalikus keeletarvituses mõjule keskalamaksa kirjakeel. Kuna baltlaste päritolu oli ebaühtlane ja kuna pidevalt toimus sisseränd mitmesugustest Põhja-Saksamaa rajoonidest, siis ei sisaldanud Baltimail tekkinud alamsaksa kirjakeele uus variant häälikulisi ja grammatilisi erijooni mitte ainult ühest, vaid mitmest murdest.

Alamsaksa keele Balti varianti iseloomustasid peale kirju murdeesinduse veel teatud arhailisus, küllaltki suur hulk laene kohalikest ja naaberkeeltest, samuti rida kohalikest oludest tingitud spetsiifilisi sõnu ja semantilisi nihkeid.

Seoses baltlaste endisel kodumaal toimuva üleminekuga ülemsaksa kirjakeelele, tõrjuti XVI—XVII sajandi vahetusel alamsaksa keel ka Baltimail kirjalikust tarvitamisest välja. Kõnekeelena kadus alamsaksa keel lõplikult käibelt alles XIX sajandi esimesel poolel. Baltimail kõneldud alamsaksa keele täieliku väljasuremise üheks peamiseks põhjuseks oli saksa talupoegkonna puudumine Baltimail.

KIRJANDUS JA KASUTATUD LÜHENDID

- Ariste, Georg Müller — Ariste, P., Georg Mülleri saksa laensõnad, Tartu 1940.
- Grimme — Grimme, H., Plattdeutsche Mundarten, Berlin-Leipzig 1922.
- Johansen, Mission — Johansen, P., Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. — Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Del 74, Stockholm 1951.
- Kiparsky — Kiparsky, V., Fremdes im Baltendeutsch. — Mémoires de la Société Néo-Philologique de Helsingfors XI, Helsinki 1936.
- Lasch, Mnd. Gr. — Lasch, A., Mittelniederdeutsche Grammatik, Halle a. S. 1914.
- Lasch, Stb. — Lasch, A., Aus alten Niederdeutschen Stadtbüchern. Ein mittelniederdeutsches Lesebuch. — Hamburgische Texte und Untersuchungen zur deutschen Philologie. Reihe I: Texte, Dortmund 1925.
- Lesthal — Lesthal, R., Die Revaler Kanzleisprache im XIV. Jahrhundert. Diss. Tartu 1931.
- Lübben, Mnd. Gr. — Lübben, A., Mittelniederdeutsche Grammatik, Leipzig 1882.

- Mickwitz — Mickwitz, G., Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. — Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum IX, 8, Helsingfors 1938.
- Sallmann, N. Btr. — Sallmann, K., Neue Beiträge zur deutschen Mundart in Estland, Reval 1880.
- Sarauw I, II — Sarauw, Chr., Niederdeutsche Forschungen I, II. — Det Kl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser VI, XI, København 1921—1924.
- Schiller-Lübben I—VI — Schiller, K. — Lübben, A., Mittelniederdeutsches Wörterbuch, B. I—VI, Bremen 1875—1881.
- Schwerts — Schwerts, J., Die deutschen Lehnwörter im Lettischen, Zürich (sine dato).
- Stieda — Stieda L., Ueber die Namen der Pelzthiere und die Bezeichnungen der Pelzwerkstoffen zur Hansa-Zeit. — Aus der Altpreussischen Monatsschrift Bd. XXIV. 1887, Hft. 7/8.
- Tümpel — Tümpel, H., Niederdeutsche Studien, Bielefeld-Leipzig 1898.
- Bb — Das Revaler Bürgerbuch 1409—1624. Hrsg. v. O. Greiffenhagen. — Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv Nr. 6, Reval 1932.
- Eb² — Das zweitälteste Erbebuch der Stadt Reval (1360—1383). Hrsg. v. E. Nottbeck. — Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands, III Folge, II. Bd., Reval 1890.
- Eb³ — Das drittälteste Erbebuch der Stadt Reval (1383—1458). Hrsg. v. E. Nottbeck. — Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands, III. Folge, III. Bd., Revaler Stadtbücher III, Reval 1892.
- Gb — Das Revaler Geleitsbuch 1515—1616 I. Teil. Hrsg. v. N. Essen, P. Johansen. — Publikationen aus dem Stadtarchiv Tallinn Nr. 9.
- Kb — Die ältesten Kämmererbücher der Stadt Reval 1363—1374. Hrsg. v. O. Greiffenhagen. — Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv Nr. 3.
- Libri — Libri de diversis articulis 1333—1374. Hrsg. v. P. Johansen. — Publikationen aus dem Stadtarchiv Tallinn Nr. 8, Tallinn 1935.
- Rb — Das Revaler Pergament Rentebuch 1382—1518. Hrsg. v. A. Plaesterer. — Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv Nr. 5.
- R — Chronica Der Prouintz Lyfflandt... Korth vnde loffwerdich beschreuen Dorch Balthasar Russowen Reualiensem, Rostock... Anno M.D.L. XXVIII.
- R III — Balthasar Russow's Chronica der Prouintz Lyfflandt in erneuertem Wiederabdrucke, mit Wörterbuch und Namenregister versehen, Riga 1857.
- Wb — Das älteste Wackenbuch des Revaler St. Johannis-Siechenhauses 1435—1507. Hrsg. v. P. Johansen. — Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv IV. Folge, Bd. 2, Reval 1925.

Muud lühendid

- e. — eesti
 kask. — keskalamsaksa
 rts. — rootsi
 vanrts. — vana-rootsi
 vanvn. — vana-vene
 vn. — vene

О НИЖНЕ-НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ В ПРИБАЛТИКЕ XIII—XVI ВЕКОВ.

Л. Отсмаа

Резюме

В конце XII и в начале XIII века Прибалтика была покорена немецкими рыцарями. Так как большинство захватчиков происходило из различных областей северной Германии, то прибалтийские немцы говорили на различных ниже-немецких диалектах.

В результате тесных экономических и культурных связей с ганзейскими городами северной Германии, где с начала II половины XIV века языком общения был средне-нижне-немецкий литературный язык, а также из-за сравнительно высокого уровня образования прибалтийских немцев в XIV—XV вв. и в Прибалтике в качестве литературного языка стал употребляться средне-нижне-немецкий литературный язык. Но происхождение остзейцев было весьма пестрое, кроме того, немецкое население в Прибалтике постоянно пополнялось новыми колонистами из различных областей северной Германии. Поэтому прибалтийский вариант средне-нижне-немецкого литературного языка включал звуковые и грамматические особенности не только одного диалекта, а нескольких. Кроме того, прибалтийскому ниже-немецкому языку были присущи некоторые архаические черты. Но ниже-немецкий язык в Прибалтике получил специфический прибалтийский вид благодаря заимствованиям из местных и соседних языков, а также благодаря зависящему от местных условий образованию новых слов из ниже-немецких основ и переосмыслению некоторых слов ниже-немецкого языка.

В связи с тем, что в Северной Германии литературным языком стал верхне-немецкий, ниже-немецкий язык вышел из письменного употребления в конце XVI в. и в начале XVII в. также в Прибалтике. Ниже-немецкий язык как разговорный окончательно вымер в Прибалтике только в первой половине XIX в. Главной причиной полного вымирания в Прибалтике ниже-немецкого языка было отсутствие здесь немецкого крестьянства — основного носителя этого языка.

VOM BALTISCHEN NIEDERDEUTSCHEN IM 13.—16. JAHRHUNDERT

L. Otsmaa

Zusammenfassung

Ende des 12. und Anfang des 13. Jahrhunderts wurde das Territorium der heutigen Estnischen und Lettischen SSR von deutschen Raubrittern erobert. Da die meisten Eindringlinge aus verschiedenen Teilen Norddeutschlands stammten, benutzten die Deutschen im Baltikum zuerst verschiedene niederdeutsche Dialekte. Infolge enger wirtschaftlicher und kultureller Beziehungen zu norddeutschen Hansestädten, wo seit der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts die mittelniederdeutsche Schriftsprache als offizielle Verkehrssprache herrschte, ebenso wegen des verhältnismäßig hohen Bildungsniveaus der Deutschbalten ging man im 14.—15. Jahrhundert auch im Baltikum im schriftlichen Sprachgebrauch zur mittelniederdeutschen Schriftsprache über. Die Herkunft der Deutschbalten war von Anfang an recht bunt, außerdem ergänzte sich die deutsche Bevölkerung im Baltikum fortwährend durch neue Umsiedler aus verschiedenen Gebieten Norddeutschlands. Daher enthielt die baltische Spielart der mittelniederdeutschen Schriftsprache lautliche und grammatische Sonderzüge nicht nur aus einer Mundart wie es in den Varianten der mittelniederdeutschen Schriftsprache Norddeutschlands der Fall war, sondern aus mehreren Mundarten. Außerdem charakterisierte das Niederdeutsche in Livland eine gewisse Altertümlichkeit. Das spezifische livländische Gepräge erhielt das baltische Niederdeutsch aber 1) durch die Entlehnungen aus örtlichen und Nachbarsprachen; 2) durch eine Anzahl (durch örtliche Verhältnisse bedingte) Neubildungen aus niederdeutschen Stämmen; 3) durch nur dem baltischen Niederdeutschen eigentümliche neue Bedeutungen einiger alter niederdeutscher Wörter.

Im Zusammenhang mit dem Übergang zur hochdeutschen Schriftsprache in der alten Heimat, wurde das Niederdeutsch Ende des 16., Anfang des 17. Jahrhunderts auch im Baltikum aus dem schriftlichen Sprachgebrauch verdrängt. Als Umgangssprache ist das Niederdeutsche im Baltikum aber erst in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts endgültig ausgestorben. Der Hauptgrund des vollständigen Aussterbens der im Baltikum gesprochenen niederdeutschen Sprache war das Fehlen der deutschen Bauernschaft im Baltikum.

ÜHENDID EESSÕNADEGA INTO JA TO EESTI KOHASUHEID MÄRKIVA ILLATIIVI VASTETENA KAASAEGSES INGLISE KEELES

H. Pulk

Inglise keele kateeder

Et eesti ja inglise keel kuuluvad erinevaise keelkondadesse ning neil on põhiliselt erinevad väljendusvahendid lauseliikmetevaheliste suhete tähistamiseks, siis tekib eestlastel inglise keele õppimisel paratamatu vajadus vastavate grammatiliste nähtuste kõrvutamiseks kummaski keeles.

Käesolevas artiklis käsitletakse ühte osa laiaulatuslikust probleemist eesti ja inglise keele kõrvutava grammatika valdkonnas — nimelt kohasuhteid osutava illatiivi väljendusvõimalusi kaasaegses inglise keeles.

Teatavasti on illatiivil eesti keeles vägagi mitmesuguseid tähendusfunktsioone. Juba I. J. Wiedemann oma eesti keele teaduslikus grammatikas on näidanud mõningaid neist, nagu kohta ja olukorda väljendav illatiiv.¹ Wiedemanni grammatika ilmumisest saadik on aga illatiivi funktsioonide esitamine muutunud palju täpsemaks ja detailsemaks. Põhiline on aga kahtlemata kohasuhete väljendamine ning see ongi üks põhjustest, miks käesoleva kirjutise teema on valitud just kohasuhete alalt.² Teiseks oluliseks põhjuseks on raskused, mis tekivad eestlasel just eessõnadega *into* ja *to* seostuvate ühendite kasutamisel eesti illatiivile vastavate kohasuhete väljendamisel inglise keeles.

Et meil puudub kaasaegne eesti keele teaduslik grammatika, siis on antud artiklis käände tähendusfunktsioonide eristamisel lähtunud: 1) prof. A. Kase poolt esitatud vastavast klassifikat-

¹ I. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, St. Pétersbourg 1875, lk. 327.

² Eesti keele osas on arvestatud ainult neid kohasuhteid, mis väljenduvad illatiivse käände enese abil. Kõrvale on jäetud kõik analüütilised juhud, mis vastavad illatiivi funktsioonidele, nagu näiteks «maa sisse», «aia äärde».

sioonist eesti keele ajaloo loengutes; 2) TRU eesti keele eriharude üliõpilaste diplomi- ja kursusetöödest antud küsimuse kohta; 3) K. Kure eesti keele grammatikast. Arvesse on võetud ka soome keele vastava käände funktsioone.³

Järgnev kõrvutatav käsitlus eeldab näitematerjali osas lähtumist eesti keelest ja leitud näidetele vastete leidmist ingliskeelseis tõlkeis. Kahjuks puuduvad meil eestikeelsete teoste tõlked inglise keelde. Seepärast on näidete osas aluseks olnud peamiselt ingliskeelsed ilukirjanduslikud teosed ja nende tõlked eesti keelde. Väheimal määral on kasutatud ka ingliskeelset ajakirjandust. Vaatamata ümberpöördu olukorrale, on võimalik saada siiski objektiivne ülevaade mõlemas keeles eksisteerivaist võimalustest, sest tõlkimisel kasutatakse ju enam-vähem kõiki keeles eksisteerivaid võimalusi, mis aitavad lahti mõtestada originaalteoste keelt. Kasutatud on ametlikke ilukirjanduslikke tõlkeid. Ajakirjandusest võetud näidete ja mõningate ilukirjanduslike teoste puhul, kus ametlik tõlge puudub, on allakirjutanu andnud omapoolse tõlke.⁵

Tänapäeval on paljudes indo-euroopa keeltes, kaasa arvatud ka inglise keel, mis on kaotanud enamiku oma varem eksisteerinud käändest, muutunud eessõnad kõige tähtsamaks vahendiks nimisõnade ja teiste sõnade vaheliste suhete väljendamisel lauses⁶. Et eessõna kuulub abisõnade liiki, siis on tema iseseisva tähenduse üle väga palju vaieldud. On lingviste, kes ei tunnusta eessõna mingit iseseisvat tähendust, nagu O. Jespersen. Tuleb aga nõustuda nendega, kes vaatamata eessõna abisõnalisele kuuluvusele omistavad talle oma tähenduse,⁷ millele vastavalt ta põhiliselt aitabki väljendada väga mitmesuguseid suhteid lauses. Et eessõna on lauseliikmetevaheliste suhete tähistaja lauses, mitte aga mingi konkreetse eseme, tegevuse, tunnuse jne. väljendaja,⁸ siis on tal peamiselt ühendav (s. t. grammatiline) funktsioon. Eesti käändevormide vastetena tulevad kaasaegses inglise keeles vaatluse alla järelikult mitte eessõnad üksinda, vaid e e s s õ n a l i s e d ü h e n d i d, s. o. eessõna ja sellele järgnev nimisõna või selle ekvivalent. Muidugi ei ole eessõnalised ühendid ainukesed vahendid eesti käändevormide edasiandmiseks (nad võivad väljenduda ka kas ainult

³ K. Kure, Eesti keele grammatika, Tallinn 1948, lk. 75.

⁴ A. Penttilä, Suomen kielioppi, Porvoo + Helsinki 1957, lk. 403—412.

⁵ Artikli autori poolsete tõlgete järel on initsiaalid H. P.

⁶ В. Н. Жигадло, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик, Современный английский язык. Теоретический курс грамматики, Москва 1956, lk. 200.

⁷ H. Sweet, A New English Grammar, Oxford 1925, lk. 199; В. Н. Ярцева, Предложение и словосочетание, Вопросы грамматического строя, Москва 1955, lk. 440; Б. Л. Ильин, Современный английский язык, Москва 1948, lk. 243; А. И. Смирницкий, Морфология английского языка, Москва 1959, lk. 367.

⁸ В. Н. Жигадло *jt. op. cit.* lk. 197.

tegu- või määrsõnaga, nimisõnaga või selle ekvivalendiga otse-sihitisena jt.). Et nad on aga kõige olulisemad, siis käesoleva artikli raames kõneldakse ainult neist.

Milliseid eessõnalisi ühendeid kasutada kaasaegses inglise keeles eesti illatiivi kohasuhete vastetena, oleneb suurel määral sellest, millist tähenduslikku nüansi on vaja edasi anda. Sageli sõltub see ka veel sellest, millise tegusõnaga seostub üks või teine eessõnaline ühend inglise keeles.

Et illatiiv on nn. sisekohakääne, siis väljendab ta esma-joones mingit piiratud kohta, eset või isikut, mille resp. kelle sisemusse või kogusse on suunatud liikumine või mingisugune muu tegevus.

Kuigi sisekoht eeldab, mingit piiratud kohta, siis pole see midagi absoluutset. Piiratus võib olla täielik või osaline, võib olla selgemalt või ähmasemalt tajutav. Arvestades neid erivarjundeid ja neile vastavaid tarvitamisjuhte inglise keeles, ongi alljärgnevalt eristatud alajaotused ühenditega, mis moodustuvad eessõnade *into* ja *to* abil.

Vastavalt inglise allikaile ja seda küsimust uurinud nõukogude lingvistide seisukohtadele, on eessõnade *into* ja *to* funktsioonides kohasuhete tähistamisel teatud erinevus.

Into aitab väljendada liikumist väljastpoolt teatud ruumi või eseme sisemusse.⁹ Või nagu väljendab B. Aksenenko «*Into* põhiliseks tähenduseks on sisenev liikumine, mis läbib konkreetse piiratud ruumi või ala välise piiri.»¹⁰

“1. Marcus went into the house.

2. The ball fell into the river.

3. The soldiers came into my garden.” jt.¹¹

To väljendab liikumist, mis on suunatud mingile kohale, esemele või isikule, kusjuures jõudmine selleni võib, kuid ei tarvitse olla kaasa arvatud.¹²

“... was walking over to Bath,
on his way to the station,
fled to Rome jt.”¹³

Seega ühendid eessõnadega *into* rõhutavad just liikumist sisse, kuna *to*-ühendid võivad, kuid ei tarvitse seda teha.

Kuivõrd need erinevused kajastuvad tegelikus kirjanduses ning kuidas kasutada neid eessõnalisi ühendeid eesti illatiivi kohasuhete vastetena, sellest alljärgnevalt.

⁹ A New English Dictionary on Historical Principles. Edited by James A. H. Murray, Vol. V, Part 1, Oxford 1901, lk. 429.

¹⁰ Б. А. Аксёненко, Предлоги английского языка, Москва, 1956, lk. 170.

¹¹ Ibid., lk. 171.

¹² The Concise Oxford Dictionary of Current English. Edited by H. W. Fowler and F. G. Fowler, Fourth Edition, Oxford University Press 1956, lk. 1739.

¹³ Ibid.

1. Illatiiv tähistab kindlalt piiratud sisekohta

Selle all mõeldakse ruume või esemeid, millel on konkreet-
sed, käegakatsutavad piirid ja millede sisse on võimalik minna
või sattuda. Et eessõna *into* põhitähendusele vastabki liikumise
tähistamine niisugusesse ruumi, siis on ühendid eessõnaga *into*
siin peamisteks illatiivi vasteteks. Seda rõhutavad ka meil käibel
olevad praktilised inglise keele grammatikad¹⁴ ning selle illust-
reerimiseks võib leida näiteid igast ingliskeelsest teosest.

Näiteks: 1) Peale õhtusööki tuli Mary poiste *tuppa*. G. G.
75 (H. P.).

After supper Mary came *into the boys' room*.
G. G. 75.

2) Minge ükskõik millisesse üürikorterite *blokki*
Londonis... D. W. 21 (H. P.).

Go *into any tenement block* in London;...
D. W. 21.

3) ...ja nad kuulsid, *kuidas* seltskond läks läbi
halli *söögituppa*. K. M. 54 (H. P.).

...and they heard the party cross over the hall
into the dining-room. K. M. 54.

4) Ta...ronis oma sõidukisse,... J. G. 141.

He...clambered *into his brougham*... J. G. 107.

Tuleb muidugi nõustuda, et eessõna *into* on põhiliseks vahendi-
diks selle tähendusliku rühma väljendamisel. Ei saa aga mööda
minna eessõnast *to*, mida kasaegses kirjanduses leiame kasuta-
tuna samas funktsioonis.

Vrd. 1) Ta vahetas riided ja läks *salongi*. J. G. 213.

After changing to Park clothes he went *into the
drawing-room*. J. G. 210

ja

Soames läks mõne aja pärast *elutuppa*... J. G. 104.

Soames went *to the drawing-room* presently,...
J. G. 79.

2) ...võtsin pintsaku seljast, krae kaelast ja läksin
vannituppa,... J. Br. 11.

I took off my jacket and collar and went *into the
bathroom*... J. Br. 24

ja

Läksin tagasi oma *tuppa*,... J. Br. 12.

I went back *to my room*... J. Br. 25.

3) ...ta läks mehaaniliselt oma *tuppa*... G. G. 92
(H. P.).

¹⁴ Т. М. Новицкая, Н. Д. Кучин, Практическая грамматика ан-
глийского языка, Москва 1961, lk. 137; К. Н. Качалова, Е. Е. Израе-
левич, Практическая грамматика английского языка, Москва 1960, lk. 454;
Т. П. Фролова, Грамматика английского языка, Москва 1961, lk. 183 jj.

... she walked mechanically *into* he room ... G. G. 92
ja

Kell helises ja nad ruttasid tagasi oma *klassidesse*.
G. G. 89 (H. P.).

The bell rang and they hurried back *to* their class-
rooms. G. G. 89.

Peamiseks põhjuseks, miks sama suhte puhul kasutame kord üht, kord teist eessõna, näib olevat distantssi küsimus. Lähemal asuvasse ruumi minekut tähistame eessõnaga *into*, kaugemasse minnes on tendents kasutada *to*. Alati ei ole aga alust selliseks reegliks. Kui toodud näidetest võrrelda teise näite kumbagi varianti, siis siin on juttu täpselt samast distantssist, kuna kõne all on minek ja tagasitulek samadesse tubadesse. Nii-guseid näiteid võib leida teisigi.

2. Illatiiv tähistab mõisteliselt piiritletud sisekohta, mille piire tajutakse

Siia rühma kuuluvad sellised nimisõnad, nagu *aed*, *park*, *tänav*, *õu* jne., mis tähistavad enam-vähem konkreetsete piiridega kohti.

Kuna see rühm on lähedane esimesele alajaotusele just oma konkreetse piiratuse tõttu, on täiesti arusaadav, et eessõna *into* juba oma tähenduse poolest sobib inglise keeles vastavate ühendite moodustamiseks.

- 1) Ta jooksis järgmisse *tänavasse*. St. H. 463.
He came *into* the next street. St. H. 542.
- 2) Ma lasksin ta puurist välja ja ta lendas meie nõrgisesse *tagahoovi*; J. Br. 153.
I let it out of its cage and it flew *into* the grimy back-yard; J. Br. 175.
- 3) ... talle oli rõõmuks joosta *aeda* peale vihmahoogu... K. M. 84 (H. P.).
... it was his delight to run *into* the garden after a shower of rain... K. M. 84.
- 4) ... igivanad puuplangud oigasid iga kord, kui mõni ameerika raske veoauto ... Château Vallè-res'i *õue* sõitis. St. H. 5.
... its aged wooden planks groaned each time one of the heavy American trucks drove ... *into* the courtyard of Château Vallères. St. H. 15.

Kui esineb *to*-kombinatsioon, siis enamikel juhtudel on see tingitud kaugemast distantssist,¹⁵ nagu varem juba mainitud.

1) Pärast läheme *parki*.» J. G. 284.

«After that we'll go *to* the Park.» J. G. 210.

¹⁵ Vt. eespool punkt 1.

- 2) Tol öösel läks ta veel kord värviliste *surnuaeda*.
G. G. 127 (H. P.).
That night he went again *to the Coloured Cemetery*. G. G. 127.

3. Illatiiv tähistab mõisteliselt piiritletud sisekohta, mille piire ei tajuta.

Selles rühmas tulevad arvesse niisugused geograafilised mõisted, nagu kontinendid, riigid, maad, linnad¹⁶, mäed, orud jne. Kuna antud juhul pole tegu mingi suletud ruumiga, vaid piiratud kohaga, mille piirid pole käegakatsutavad, siis kasutatakse siin põhiliselt ühendeid eessõnaga *to*. Kui räägitakse minekust neisse kohtadesse, peetakse peamiselt silmas seda, kas sinna jõutakse või mitte. Ei rõhutata eriliselt sissemineku momenti. Selline tarvitusviis on kooskõlas eessõna *to* põhitähendusega, nagu eespool nägime.

- Näiteks: 1) ... ja noor Jim läks sõjaväe koosseisus *Indiasse*, ... K. M. 77 (H. P.).
... and young Jim went *to India* with the army, ... K. M. 77.
- 2) ... ta oli läinud *Johannesburgi*. G. G. 169 (H. P.)
... she had gone *to Johannesburg*, ... G. G. 169.
- 3) ... miks meie *Euroopasse* tulime. St. H. 645.
... why we came *to Europe*. St. H. 743.
- 4) ... ta rändas *metsasalka*, kus kevad ikka veel pidutses. J. G. 184.
... wandering down *to that copse* where the spring was still in riot, ... J. G. 138.

Kui aga rõhutatakse liikumist neisse paikadesse sügavuti nagu B. Aksenenko¹⁷ seda nimetab, siis esineb eessõna *into*.

- Näiteks: 1) Ta sõitis Ren'iga *mägedesse* ... G. G. 169 (H. P.).
He drove with her up *into the mountain* ... G. G. 169.
- 2) ... nad laskusid *orgu*, lastes jalgratastel libiseda vabal käigul ... G. G. 106 (H. P.).
... they freewheeled on their bicycles down *into the valley*, ... G. G. 106.
- 3) Kui jõudsime *Cumleysse*, oli vihmasadu lõppenud. J. Br. 188.

¹⁶ Kui eesti keeles kasutame mõnede maade, riikide, linnade jne. puhul allatiivi, nagu *Inglismaale*, *Saksamaale*, *Tapale* jt., siis on see tingitud traditsioonilisest kasutamiseviisist. Kahel esimesel juhul mõjutab seda neis pärisnimedes ühe komponendina esinev sõna *maa*. Viimane tähistab harilikult välispinda, mis on väliskoha tunnuseks. Sisuliselt on siin tegu samasuguse sisekoha suhtega kui ütlesime *Rumeeniasse*, *Itaaliasse* jne. Sellistel juhtudel ei mõjuta erinevad eesti käändelõpud inglise keele väljendusvahendeid.

¹⁷ B. Аксeнeнкo *op. cit.*, lk. 171.

When we came *into Cumley*, the rain had stopped. J. Br. 211.

- 4) ... milleks on ameerika rahvas oma sõjaväed *Euroopasse* saatnud. St. H. 559.
... for what the American people had sent its armies *into Europe*. St. H. 649.

Näib aga, et väga sageli pole tegu rõhutamisega, nagu toimuks liikumine sügavuti, vaid eessõna *into* on kasutatud päris tavalises, eessõna *to* funktsioonis. Seejuures on huvitav tähele panna, et sama autor väljendab täpselt samu semantilisi erivaryundeid, kasutades läbisegi eessõnu *to* ja *into* seotuna täpselt samade tegu- ja nimisõnadega.

Vrd. 1) Ta läks otse *City'sse*. J. G. 283.

He went straight *to the city*. J. G. 210

ja

Ta mõtles nende suud kinni toppida, ... ja läks *City'sse* ... J. G. 423.

He would stop their mouths ... and he went *into the City* ... J. G. 310.

- 2) 'Susan sõitis ju täna hommikul *Londonisse* pulmaleiti tellima.» J. Br. 231.

«She went *to London* for a wedding dress this morning.» J. Br. 257

ja

'Ma sõitsin *Manchesteri*, kui tuli tahtmine mõnd lõbusat etendust näha.» J. Br. 14.

«I used to go *into Manchester* if I wanted to see a show.» J. Br. 27.

- 3) ... armas vana Mrs. Hay läks tagasi *linna* ... K. M. 112 (H. P.).

... dear old Mrs. Hay *went back to town* ... K. M. 112

ja

... tema ja vanaema sõitsid *linna* kinnises sõidukis. K. M. 145 (H. P.).

... she and grandmother drove *into town* in a closed carriage. K. M. 145.

- 4) USA saadab veel mehi ... *Taisse*.

DW. 21 (H. P.).

U. S. sends more men ... *to Thailand*. DW. 21

ja

Ta ütles, et oli saanud kinnitust ka USA valitsuselt, et USA vägesid Taist ei saadeta *Laosesse*. DW. 21 (H. P.).

He said he had also received assurance from the U. S. government that U. S. troops in Thailand would not be sent *into Laos*. DW. 21.

Eessõna *into* viimati toodud kasutamiseviisi kohta võib leida

näiteid ka suuremaist inglise keele seletavaist sõnaraamatuist.

Näiteks: «a journey into Spain; foreign import into America»¹⁸

või

“I wrote to my Lord of Buckingham into Spain; Establishing special tariffs for the sole benefit of German exports into Russia”¹⁹ jt.

Seega eessõna *into* võib esineda samaväärse kaaslasena eessõnale *to* ka ühendeis, mis vastavad mõisteliselt piiritletud sisekohale, mille piire ei tajuta.

4. Illatiiv tähistab kindlalt piiratud sisekohta, kuhu minnakse teatud eesmärgil.

Järgnevasse rühma kuuluvad sellised nimisõnad, nagu kool, kino, teater, tserkvis, haigla, kohus jt., mis tähistavad kohti, kus toimub mingi kindel tegevus. Neil juhtudel, kui illatiiv väljendab neisse kohtadesse minekut teatud eesmärgil, s. t. et vaadata etendust, õppida, ravida jne., siis kasutatakse inglise keeles ühendeid eessõnaga *to*. Ilmselt on siis olulisem vastavas ruumis või paigas toimuv tegevus, mille pärast sinna minnakse, kui koht ise, kus see tegevus toimub. Et eessõna *to* on üldisem kui *into* ja seostub vähem ruumiga selle sõna otseses mõttes, siis on *to*-ühendid siin täiesti arusaadavad.

Näiteks: 1) Ühel õhtul läks ta *teatrisse*, ... J. L. 57.

One night he went *to the theatre*, ... J. L. 67.

2) Roger läks *vesiravilasse*, — J. G. 117.

Roger went *to a hydropathic*, ... J. G. 89.

3) ... väike Florrie ... läks nüüd korrapäraselt igal hommikul *kooli* — A. C. 279.

... little Florrie — now departing regularly ... *to ... School* ... A. C. 249.

4) «Ainult umbes üks viiendik ebasobivaist abielujuhtudest satuvad tegelikult *kohtusse*.» G. G. 181 (H. P.).

“Only about one-fifth of the cases of unsuited couples, ... actually come *to court*.” G. G. 181.

5) «Miks ei peaks ma minema *kohvikusse* «Madridi?»» K. M. 49 (H. P.).

“Why shouldn't I go *to the Café de Madrid*?” K. M. 49.

¹⁸ Webster's New International Dictionary of the English Language, Second Edition, London 1953, lk. 1301.

¹⁹ A New English Dictionary ... , lk. 429—430.

- 6) Pärast õhtusööki ei pöördunud nad korterisse tagasi, vaid läksid *kinno*, ... M. W. 446.
 After dinner they did not return to the apartment, but went *to a movie* ... M. W. 425
 jt.

Toodud näitelauseis on võimalik alati juurde mõelda teatava infinitiivi abil väljendatud tegevuse — teatrisse (näidendit vaatama), vesiravilasse (end ravima), kooli (õppima) jne.

Eeltoodud juhtude väljendamiseks võib leida näiteid ka sees eessõnaga *into*.

- 1) ... läksin naabruses asuvasse *kinno*, Gr. 121.
 I ... went *into the cinema* next door, ... Gr. 191.
- 2) Siis läksin kõrval asuvasse *kinno*. Gr. 13.
 Then I went *into the cinema* next door. Gr. 31.
- 3) ... läksin ... esimesse ettejuhtuvasse *kõrtsi*.
 J. Br. 217.
 ... I went *into the first pub* that I saw. J. Br. 242.

Nagu selgub juba näidetest enestest, on see võimalik ainult siis, kui minnakse lähedal asuvasse *kinno*, teatrisse jne.²⁰ Sama on kehtiv ka siis, kui tähistatakse lihtsalt minekut vastavasse kohta sisse kui sisekohta ja seal toimuv tegevus pole kas oluline või ei huvita isikut, kes sinna läheb.

- Näiteks: 1) Patricia läks lähedal asuvasse *kinno*, ja veetis peaaegu terve tunni pimedas ... D. C. 135.
 Patricia went *into* a nearby *movie* and spent nearly an hour sitting in the darkness. D. C. 155.
- 2) Ta tõusis püsti ja läks kangelt *kohvikusse*.
 St. H. 133.
 He got up and walked *into the cafe*. St. H. 166.

Arvestades kõike eespooltoodud eessõnade *into* ja *to* kohta, võib öelda, et ühendid eessõnaga *into* moodustavad peamiselt vasteid eesti illatiivile kohasuhetes, mis tähistavad 1) kindlalt piiratud sisekohta ja 2) mõisteliselt piiratud sisekohta, mille piire tajutakse. Eessõna *to* aitab väljendada kohasuhteid, mida eesti keeles väljendab illatiiv, tähistades 1) mõisteliselt piiritletud sisekohta, mille piire ei tajuta ja 2) piiratud sisekohta, mille piire küll tajutakse, kuid kuhu minnakse teatud eesmärgil.

Kui kahel viimasel juhul esineb ka eessõna *into*, siis mõisteliselt piiritletud sisekoha puhul tähistab see harilikult erilist rõhutamist, minekut sisse (... *into Cumley*, ... *into Europe*), teatud eesmärgiga seotud piiratud sisekoha puhul aga lähedast distantssi (... *into the cinema* next door.).

Eessõna *to* kasutamine kahel esimesena mainitud juhul, kus *into* on tavaliselt tüüpiline, on tingitud samuti distantssist, see-

²⁰ Vt. eespool punkt 1.

kord aga kaugest distantist (... to their *classroom*, ... to the *Park*).

Siinjuures tuleb aga märkida kindlat tendentsi kasutada mõlemaid eessõnu tähenduslikult kattuvalt kindlalt piiritletud sisekoha ja mittetajutavate piiridega mõisteliselt piiritletud sisekoha väljendamisel (...into the *drawing-room* ehk ...to the *drawing-room*; ... to the *city* ehk ...into the *city*). Ilmselt on seda soodustanud kummagi eessõna mõnevõrra läbipõimunud põhitähendused.

KIRJANDUS JA KASUTATUD LÜHENDID

1. A. C. — A. J. Cronin, Tsitadell, Tallinn 1948. The Citadel, Boston 1938.
2. D. C. — Dyson Carter, Tulevik on meiega, Tallinn 1956. Tomorrow Is With Us, Moscow 1953.
3. D. W. 2 — The Daily Worker, London, May 21, 1962.
4. G. G. — Gerald Gordon, Let the Day Perish, Moscow 1961.
5. Gr. — Graham Greene, Vaikne ameeriklane, Loomingu raamatukogu, Tallinn 1958. The Quiet American, Moscow 1959.
6. J. Br. — John Braine, Tee ülesmäge, Loomingu raamatukogu, Tallinn 1962. Room at the Top, Moscow 1961.
7. J. G. — John Galsworthy, Forsytide saaga I, Tartu 1936. The Forsyte Saga, Moscow 1956.
8. J. L. — Jack London, Martin Eden, Tartu 1928. Martin Eden, Moscow 1954.
9. K. M. — Katherine Mansfield, Selected Stories, Moscow 1957.
10. M. W. — Mitchell Wilson, Elu täis äikest, Tallinn 1960. Live With Lightning, Moscow 1957.
11. St. H. — Stefan Heym, Ristirüütlid, Tallinn 1954. The Crusaders, Moscow 1951.

ПРЕДЛОЖНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ С *INTO* И *TO* В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ СООТВЕТСТВИЯ В ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКЕ, ВЫРАЖЕННЫЕ ВНУТРИМЕСТНЫМ ЗНАЧЕНИЕМ ИЛЛАТИВА

Х. Пулк

Резюме

В современном английском языке предлоги являются важнейшим средством выражения различных взаимоотношений между теми или иными членами предложения, причем установление их наиболее точных соответствий в эстонском языке представляет собою задачу весьма нелегкую. В настоящей статье рассмотрены предложные словосочетания с *into* и *to*, которым в эстонском языке соответствуют надежные формы иллатива, имеющего внутриместное значение.

Выбор первого или второго (*into* или *to*) словосочетания зависит от особенностей значения самого употребленного с предлогом слова. Если оно обозначает определенное, конкретное место действия (комната, дом и т. д.), а также место, которое может быть хотя бы мысленно ограничено какими-то пределами (напр. сад, парк, двор и т. д.), то обычно в английском языке употребляется предложное словосочетание с *into*. Вместе с тем, иногда и в таком случае возможны сочетания с *to*, причем преимущественно при направленности действия в более отдаленное место. Значительно реже подобные сочетания с *to* имеют оттенка дальности расстояния.

При обозначении также определенного места действия, но не поддающегося мысленно точной конкретизации (континенты, государства, земли, города, горы и т. д.), обычно употребляется сочетание с *to*. Если при этом указывается на направленность вглубь местности, то возможно и словосочетание с *into*, которое довольно часто употребляется параллельно с *to*, даже и без указанного выше особого оттенка значения.

Таким образом, эстонскому иллативу, имеющему определенное, конкретное внутриместное значение, т. е. обозначающему то место, куда направляются с определенной целью (в школу, в кино, больницу и т. д.), чтобы чему-то поучиться, посмотреть и т. д., соответствует обычно английское сочетание с предлогом *to*. В данной функции предлог *into* возможен лишь в том случае, если место находится в непосредственном соседстве и близости, или идет речь просто о направленности действия без указания, упора на его осуществление в данном конкретном месте.

Следует отметить, что необходимо учитывать также тенден-

цию различения конкретного, ограниченного пределами места действия, когда преимущественно употребляется предлог *into* и реже *to*, и значение не в полной мере определенного, конкретного, точного места действия, выражаемого обычно словосочетанием с предлогом *to* и значительно реже с предлогом *into*. Такому параллельному употреблению двух предлогов способствует, по-видимому, то обстоятельство, что в свое время оба предлога до известной степени были сходны по своему основному, исходному значению.

PRESENT-DAY ENGLISH PREPOSITIONAL GROUPS CONTAINING THE PREPOSITIONS *INTO* AND *TO* EQUIVALENT TO THE ESTONIAN ILLATIVE CASE EXPRESSING LOCAL RELATIONS.

H. Pulk

Summary

In present-day English where prepositions have become the most important means of expressing the relations between different parts of a sentence, Estonians experience considerable difficulties in choosing the correct prepositional combinations corresponding to the Estonian Cases. The present paper deals with the English equivalents of the Estonian Illative Case expressing local relations.

Which prepositional groups are to be used depends to a great extent on the shade of meaning it is intended to convey.

To express a definitely restricted space (e. g. a room, house, etc.), and a notionally delimited place with perceptible bounds (e. g. a garden, park, yard, etc.) combinations with the preposition *into* are typical. But the groups with the preposition *to* can also be found and mainly in order to express movement to a place lying at some distance. The *to*-combinations corresponding simply to those with *into* without any reference to distance occur but rarely.

The notionally delimited places with imperceptible bounds (e. g. continents, states, countries, towns, mountains, valleys, etc.) are usually expressed by groups with the preposition *to*. When emphasizing going deeply into them, the preposition *into* occurs. The latter can, however, serve also as an equivalent of the prepositional combination with *to*, without any reference to depth.

If the Estonian Illative Case denotes a concrete delimited space where one goes for a definite purpose (a school, cinema,

hospital, etc.), e. g. to study, to see a performance, etc., combinations with *to* are used. The groups with the preposition *into* in the same function can be found only when the given space is near at hand. The same is true if one expresses simply going into the corresponding space without any interest in the activity going on there.

We cannot, however, overlook the tendency to use both prepositions with the same meaning when expressing a concrete restricted space (...*into the drawing-room* or ... *to the drawing room*) and a notionally restricted place with imperceptible bounds ... *to the city* or ... *into the city*). This tendency has apparently been encouraged by the somewhat overlapping basic meanings of the two prepositions.

THE LATE OR DETACHED POSITION OF THE PREPOSITION IN MODERN ENGLISH

L. Võsamäe

Chair of English

Introduction

Owing to the analytic nature of present-day English, which has lost almost all its case inflections, prepositions are widely used to express all kinds of notional relations between the different parts of the sentence. Thus the study of the use of prepositions is a problem of prime importance for the student of English. Many Soviet as well as foreign linguists have investigated the various functions and meanings of English prepositions and have come to different conclusions. As a result of this variety of opinions there remain a number of questions that await more detailed analysis.

The object of the present paper is to discuss those cases where the preposition is used at the end of a sentence, clause or phrase. This peculiar phenomenon, which is widespread in current present-day English,¹ is unknown in most languages where prepositions are used. However, the end-position of the preposition is by no means rare in Old Norse and the modern Scandinavian languages, and according to C. T. Onions "probably owes its existence in English to Old Norse influence."¹

The study of the end-position of the preposition is not only of theoretical interest but also of great practical value. Since this phenomenon is unknown in the Estonian language — at least in such cases as we find in English — it has to be specially explained to and practised by Estonian students of English. Many grammarians have referred to or discussed some of the most typical cases. But, as far as the author is aware, only

¹ C. T. Onions, *An Advanced English Syntax*, Aberdeen 1929, p. 104.

M. Bertens Charnley² and Daniel Müller³ have gone into the question in any detail. Noting that the construction under consideration is by no means easy to apply in practice, though reading usually presents little difficulty, M. Bertens Charnley concludes that it is possibly the last collocation to be used by foreigners learning English.⁴ On the other hand, since it is so common in present-day English it should obviously be mastered as early as possible. Indeed, O. Akhmanova includes some cases of the detached use of the preposition in the grammatical minimum every Soviet student of English is expected to assimilate during the very first phase of study.⁵ On the whole it is a fact to be welcomed that the practical English grammars published in the Soviet Union have of late tended to pay increasing attention to this problem. Thus while M. Ganshina and N. Vasilevskaya⁶ mention only two cases of the end-position of the preposition, E. Izrailevich and K. Kachalova⁷ point out four, L. Barkhudarov and D. Shteling⁸ five, and M. Belyayeva⁹ as many as six cases where the preposition may stand at the end of a sentence, clause or phrase.

Differentiation between Preposition and Adverb

In modern English many adverbs and prepositions are homonymic. This is due to the fact that, as a general rule, the prepositions have developed out of adverbs. All grammarians are agreed on this point.

As proof of the adverbial origin of prepositions C. T. Onions points to the fact that "most of the simple prepositions... are still used as adverbs also — all of them, indeed, except *till* and *with*; for *fro* in *to and fro* is historically identical with *from*, and *off* is merely a differentiated spelling of *of*. As adverbs, then, these words were originally connected with a verb and not with a noun."¹⁰

² M. Bertens Charnley, *The Syntax of Deferred Prepositions. Readings in Applied English Linguistics*, New York 1958, pp. 275—285.

³ Daniel Müller, *Studies in Modern English Syntax — Two Aspects of Synthesis. Part Two. Deferment of the Preposition, A Phenomenon of Condensation*, Winterthur 1957.

⁴ M. Bertens Charnley, *op. cit.*, p. 277.

⁵ О. С. Ахманова, *Английский язык*, Москва 1954, изд-во МГУ, р. 5.

⁶ M. Ganshina and N. Vasilevskaya, *English Grammar*, Moscow 1951, p. 251.

⁷ Е. Е. Израйлевич и К. Н. Качалова, *Практическая грамматика английского языка*, Москва 1953, pp. 316—317.

⁸ Л. С. Бархударов, Д. А. Штелинг, *Грамматика английского языка*, Москва 1960, pp. 260—261.

⁹ М. А. Беляева, *Грамматика английского языка*, Москва 1959, pp. 209—211.

¹⁰ C. T. Onions, *op. cit.*, p. 102.

This may be illustrated by an example from an Anglo-Saxon text:

*Bigstandað me stränge geneatas (Cædmon) 'strong vassals stand by me, i.e. support me.'*¹¹

The preposition was often, however, accompanied by "a noun standing in an oblique case showing sufficiently clearly its relation to the verb without the addition of the adverb, which was in reality superfluous. Thus we should have something like 'He is the town *in*,' 'the town' being in a case which indicated 'rest at a place', the adverb is simply emphasizing the idea. But, in course of time, the adverb lost its close connection with the verb and became linked to the noun, ultimately taking its position before it."¹² This brings us to the modern form: 'He is *in* the town.'

By the 'levelling' of the oblique cases which took place in Middle English certain shades of meaning conveyed by the use of prepositions with certain cases were lost, but on the other hand the role of the preposition was immensely increased, the result being that what seems to have been originally a more or less superfluous addition to an adverbial phrase has become a necessary connecting link between two nouns, or a verb and a noun.¹³

This identity of form at once raises the question as to when the word under consideration is to be treated as a preposition and when it may be regarded as retaining the function of an adverb.

The Soviet linguists V. Zhigadlo, I. Ivanova and L. Yofik submit the following criteria:

1. An adverb differs from a preposition in that it is a full notional word and as such fulfils the function of a member of the sentence, whereas a preposition cannot function as a member of the sentence.

2. An adverb can never show the relation of any member of the sentence to a noun. Consequently it can never be followed by a noun or noun-equivalent by way of object. This constitutes the main difference between an adverb and a preposition.¹⁴ A typical example will make the point clear.

"Holly's *in* — if you could put up with a female relation, she'd show you round. You'll find her *in* the hall if you go through the curtains. . . ." (Galsw Ch 46).

In this example the first *in* is an adverb of place and the

¹¹ Quoted after M. A. Беляева, Предложные предложения в английском языке. Канд. диссертация. Ленинград 1947, p. 13.

¹² C. T. Onions, *op. cit.*, p. 102.

¹³ Cf. C. T. Onions, *op. cit.*, p. 103.

¹⁴ В. Н. Жигалдо, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик, Современный английский язык, Москва 1956, p. 201.

second *in* is a preposition introducing a prepositional phrase indicating place.

However, it should be added that A. Smirnitsky considers it wrong to regard the adverb *in* and the preposition *in* as homonyms. He points out that in both functions the basic meaning of the word remains the same. Moreover it is not a case of the accidental phonetic similarity of two separate words, for in actual fact they constitute originally one and the same word. This, he asserts, is a regular and wide-spread phenomenon in Modern English.¹⁵

Thus, according to A. Smirnitsky, the English preposition is in reality a weakened adverb which is used in the function of a connective. It would be more correct to call it a 'prepositional adverb.' In short, he prefers to regard such particles as the prepositional *in* and the adverbial *in* as, basically speaking, one and the same type of word, or one and the same part of speech, which may perform different functions according to the way in which it is used.¹⁶

It will naturally be borne in mind that any such particle is to be regarded as possessing the function of a preposition; not an adverb, when its object is understood, i.e. supplied in some preceding or following part of the sentence:

What a pleasant sight was that, the contrast they presented: to see each loved and loving one sympathising *with*, and devoted *to*, and leaning *on*, and yet correcting and counterchecking, and as it were antidoting, the other (Dick Ch 12).

Mr. Bailey was good enough to ... entertain him, as they went, with easy conversation on various sporting topics; especially on the comparative merits, as a general principle, of horses *with* white stockings, and horses *without* (Dick Ch 406).

A preposition which thus stands without its object (as in the second example) is said by H. Poutsma to be used absolutely.¹⁷ The absolute use of prepositions is comparatively rare when the object is to be supplied from a preceding part of the sentence. The fact is that the object in this case is mostly repeated in the form of a personal pronoun.¹⁸

The wind blew — not *up* the road or *down* it, though that's bad enough, but sheer *across* it, ... (Dick Pickwick 212).

¹⁵ А. И. Смирницкий, Морфология английского языка, Москва 1959, p. 374.

¹⁶ А. И. Смирницкий, Синтаксис английского языка, Москва 1957, p. 92.

¹⁷ H. Poutsma, A Grammar of Late Modern English II. The Parts of Speech, Groningen 1916, p. 807.

¹⁸ *Ibid.*

He was *out of* the room before she was *in* it (Galsw MW 335).

In the following example, however, the object — if the construction really is elliptic — has been omitted altogether. It might be 'these things' or simply 'them':

A thing called 'one's honor' which included money and women and something *beyond* (Newspaper).¹⁹

On the other hand the particle is to be apprehended as fulfilling the function of an adverb when there is no noun or pronoun in the preceding part of the sentence that may be understood as its object, even though the context may suggest such a noun or pronoun.²⁰

The Mayor beckoned to him gravely, and, tumbling down his books, Pen went *across* (Thackeray Pen I Ch II 28).²¹

How indistinct the line of demarcation between preposition and adverb really is appears most forcibly in the case of such words as *over, round, about, through*:

... Mr. Pecksniff had been a successful rascal all his life *through*,... (Dick Ch 714).

"Inspectors are the same bloody bastards the world *over*," Ardwick said (Sax GM 72).

C. T. Onions suggests that these constructions are to be explained as consisting of an "adverbial accusative followed by an adverb," but that they seem to have resulted "from an inversion of the word-order and a consequent conversion of a preposition into an adverb:"²² e.g. 'all his life *through*' instead of '*through* all his life.'

L. Tatarskaya agrees with C. T. Onions that this construction may be the result of an inversion of the word-order, but considers that he is wrong in speaking of an accusative case.²³

The German linguist G. Dietrich discusses the same question and also admits that it is difficult to decide whether in 'to sleep the whole night *through*' *through* is a preposition in end-position (i.e. a 'postposition') or an adverb. But on the whole he, too, seems to favour the former explanation.²⁴

¹⁹ Example taken from M. Bertens Charnley, who regards *beyond* here as being half-adverbial (op. cit., p. 285).

^{20 21} H. Poutsma, op. cit., p. 807.

²² C. T. Onions, op. cit., pp. 102—103.

²³ Л. В. Татарская, Английские предлоги «to» и «for». Диссертация, Москва 1947, p. 27. The author admits that most Western grammarians share this erroneous view. However she insists that, as has been made abundantly clear by Soviet research, in actual fact no real accusative case exists in Modern English. There are only two cases — the common case and the possessive case — for nouns, though some pronouns (the personal pronouns and the interrogative pronoun *who*) have three cases: the nominative, the possessive and the objective case.

²⁴ Gerhard Dietrich, Adverb oder Präposition? Halle (Saale) 1960, p. 124. See also p. 133.

The term 'postposition' has also been used by a number of Soviet philologists, though in a different application. Thus the particles that serve to form such composite verbs as *go on*, *get up*, *look on*, etc. and are directly connected only with the key verbs to which they are added have been called 'postpositions',²⁵ not 'adverbs', as most Western linguists prefer to name them.

Such postpositions carry an independent stress and are included in the intonation-group of the verb with which they form a lexical unit:²⁶

Eddie *straightened it out* and *kept on* going (Saxton).

On the other hand the preposition, as distinct from the 'postposition', is unstressed and belongs to the intonation-group of the following noun or noun-equivalent:²⁷

She was drowned | *in* Big Bittern | *on* Thursday | *in* a boat. | It overturned (Dr AmTr II 26).

Moreover, in cases where the sentence contains a series of parallel objects the preposition may be repeated in front of each of them, while the true postposition is never repeated:

I set my friend hunting *for* booksellers, *for* atlases (Dickens).²⁸

B. Ilyish, however, stresses that it is often difficult to draw a clear line of demarcation between prepositions and postpositions. In end-position the preposition tends to become a sort of postposition, since it is detached from the noun it governs and is tacked on to the verb:

e.g. he was *laughed at*
he had no friends *to play with*
the goods this shop *deals in*.

On the other hand its function differs considerably from that of the true postposition in a composite verb.²⁹

Nevertheless it should be added that this viewpoint has by no means been universally adopted and A. Smirnitsky, for his part, regards the preposition in end-position as a pure adverb.³⁰

End-position of the Preposition

The normal position of the preposition in the sentence is before the word it modifies. This word may stand directly after the preposition or be separated from it by some determinative (article, pronoun, etc.). The object of a preposition is usually

²⁵ Б. А. Ильиш, Современный английский язык, Москва 1948, p. 244.
В. Н. Жигadlo *et al.*, *op. cit.*, p. 201.

²⁶ В. Н. Жигadlo *et al.*, *op. cit.*, p. 201.

²⁷ В. Н. Жигadlo *et al.*, *op. cit.*, p. 201.

²⁸ *Ibid.*, pp. 201—202.

²⁹ Б. А. Ильиш, *op. cit.*, p. 245 and 208.

³⁰ А. И. Смирницкий, Синтаксис английского языка, pp. 92—93; *idem*, Морфология английского языка, p. 273.

a noun or a pronoun, but any other part of speech may be governed by a preposition. In this case they may be regarded as equivalents to nouns. A preposition may modify any member of the sentence except the subject, the direct object and the simple and compound predicate.

After dinner I sat and waited for Pyle in my room over the rue Catinat: he had said, "I'll be with you at latest by ten,"... (Greene QA 23).

Whole clauses may also serve as objects to prepositions, especially subordinate questions, attributive clauses and adverbial clauses of place and time.

...he came to where Hilary was standing (Galsw MW 242).

One of the peculiarities of the English language is that the preposition may, in certain cases, stand at the end of the sentence or clause, apart from its object. H. Sweet calls such prepositions 'detached prepositions'³¹ and M. Bertens Charnley refers to them as 'deferred' or 'stragglings' prepositions.³² Although detached prepositions approach very near to adverbs, yet they cannot be regarded as full adverbs for the simple reason that prepositions which are otherwise never used as adverbs, such as *of*, can be detached with perfect freedom.³³ As we have already seen, B. Ilyish and a number of other Soviet philologists call such prepositions 'postpositions', whereas A. Smirnitsky treats them as adverbs.³⁴

Examples of this phenomenon can be found already in Old English:

Me lihtede candelas to æten bi = 'people lighted candles to eat by', i.e. for eating by (them) (Anglo-Saxon Chronicle).³⁵

In Modern English the preposition may be transferred to a position immediately after the verb in interrogative and exclamatory sentences, in various kinds of subordinate clauses, in passive constructions, infinitive phrases and cases of emphatic inversion.

This usage, which has been objected to by many conservative grammarians, has nevertheless constantly gained ground and is highly current in present-day colloquial English. H. W. Fowler remarks in this connection that it is a cherished superstition that prepositions must, in spite of the incurable English instinct for

³¹ Henry Sweet, *A New English Grammar Logical and Historical*, Part I, Oxford 1925, p. 139.

³² M. Bertens Charnley, *op. cit.*, p. 278.

³³ Henry Sweet, *op. cit.*, p. 139.

³⁴ Б. А. Ильиш, *op. cit.*, p. 208 and 245; А. И. Смирницкий, *Синтаксис английского языка*, pp. 92–93 и *Морфология английского языка*, p. 273.

³⁵ Quoted after C. T. Onions, *op. cit.*, p. 105.

putting them late, be kept true to their name and placed before the word they govern. The belief that it is inelegant to finish a sentence with a preposition seems to have been originally due to the influence of Latin. Thus for example Dryden, an acknowledged master of English prose, is said to have undertaken the thankless task of revising the prefaces of his earlier editions with the object of removing all the final prepositions. He would often stop to consider whether what he was writing was idiomatic or not, but he always cleared his doubts by translating his English into Latin. Gibbon went still further. Noting that prepositions and adverbs are not always to be easily distinguished, he kept on the safe side by carefully avoiding such words as *on*, *over*, *under*, or the like, at the end of his sentences, even when they would have been unmistakable adverbs. H. W. Fowler stresses that the remarkable freedom enjoyed by English in putting its prepositions late and omitting its relatives is an important element in the flexibility of the language. This valuable idiomatic resource has been used freely by all the great English writers from the very earliest times. Fowler's advice is not to follow any arbitrary rule, but to make a conscious choice between the various possible arrangements. If, as he says, the final preposition sounds comfortable, or if among awkward possibilities it is the least awkward, it should be kept.³⁶

In cases where both front-position and end-position are possible the former is often felt to be stilted and artificial, whereas the latter seems more natural and unaffected. Writers often use this distinction to indicate character, social status, etc., as may be illustrated by the following extract from Bernard Shaw's "Widowers' Houses":

Cockane (with dignity). Do you know *to* whom you are speaking, my good man?

Lickcheese (recklessly). I know well enough who I'm speaking *to* (p. 62).

Here the first speaker is a "gentleman, with affected manners" (p. 31), whereas the second is a "shabby, needy man" (p. 54) who is in a state of considerable excitement. The direct, spontaneous language of the latter is deliberately contrasted with the formal, pompous style of the former. In other words the difference between the two constructions is clearly that between bookish or snobbish speech, and normal everyday spoken English.

In enumerating certain typical peculiarities of present-day English, the German philologist Philippine Schick draws the attention of her students to the fact that the old school rule "never end a sentence with a preposition" has now been finally

³⁶ H. W. Fowler, *A Dictionary of Modern English Usage*, Oxford 1934, pp. 457-459.

jettisoned and illustrates her point by quoting a humorous remark of Winston Churchill's: "This is a kind of nonsense up with which I will not put."³⁷

M. Bertens Charnley also stresses the idiomatic and colloquial character of the deferred preposition³⁸ and finds that practice is right in defying the rule that prepositions should always be preposed. English has thereby overcome to a considerable degree the disadvantages derived from its rigid word-order, in some respects attaining remarkable brevity and vividness. Thus, for instance, one relative may govern two or more co-ordinate relative clauses in spite of the fact that they are introduced by different prepositions:

I looked now upon the world as a thing remote, which I had nothing to do *with*, no expectation *from*, and, indeed, no desires *about* (De Foe).³⁹
In most other languages the relative has to be repeated every time. The Estonian translation of the above-quoted example would be:

Nüüd vaatasin ma maailmale kui millelegi kaugele, millega mul polnud midagi tegemist, millelt mul polnud midagi loota ja mille suhtes mul tõepoolest puudusid igasugused soovid.

Moreover, the deferred preposition serves as an effective means for expressing contrast:

He was very sorry that Dr. Channing — a man to whom he looked *up* — no, to say that he looked *up* to him would be to speak falsely; but a man whom he looked *at* with so much interest — should embrace such views (Emerson).⁴⁰
In many cases serious cacophony is avoided by the device, as in

Desperately tired of the babies he seemed to think she alone was responsible *for* (Newspaper).

M. Bertens Charnley points out that this order is vastly superior to the cumbrous 'the babies *for* which he seemed to think that she alone was responsible'.⁴¹

Interrogative Sentences

As a general rule it may be said that the use of an unstressed preposition followed by an interrogative pronoun or adverb at

³⁷ Philippine Schick, *Deutsch-englische Übersetzungsübungen*. Band I, München 1962, p. 12.

³⁸ See discussion of Motteux's translation of "Don Quixote" (*op. cit.*, p. 276).

³⁹ *Op. cit.*, p. 277.

⁴⁰ M. Bertens Charnley, *op. cit.*, p. 277.

⁴¹ *Op. cit.*, p. 276.

the beginning of a sentence or clause is usually avoided in current Modern English. In the vast majority of cases the preposition is carried to the end:

... "if you think everything worth having is ruined and finished, what on earth have chaps like me been fighting *for*?" (Pr TMNS 27).

Compare the somewhat more formal effect of

To what did it all amount? (Galsw MW 322).

Thus the preposition usually falls to the end of sentences which begin with the interrogative pronouns *what*, *which*, *whom*, or their reinforced forms *whatever*, *whichever*, *whomever*. In its grammatical function the interrogative pronoun introducing the question may be either a prepositional object

"What are you thinking *of*, old man?" (Galsw MW 277),

Whom can he go *to*? (Galsw MW 208),

"Fancy the Captain married, Miss Dinny, and that dreadful case against him an' all — whatever are they thinking *about*?..." (Galsw MW 204),

the attribute to a prepositional object

"Which one do you want to look *at* then?" said Tom (Dick Ch 597),

I said to Vigot, "What hours are you interested *in*?"

"Between six and ten" (Greene QA 31),

or an adverbial modifier of purpose

"What did you call me *for*?" he asked (Maltz SS 295).

It is interesting to note that, in colloquial speech the grammatically correct form *whom* is usually replaced by *who*:

"... Who d'ye come *from*, miss?" (Benn HL 28).

"... Who is it *from*, my good young man?" (Dick Ch 636).

Daniel Müller points out that such instances of case confusion are originally due to a lack of grammatical "far-sightedness" and may be taken to support Otto Jespersen's explanation for the origin of the deferred use of the preposition.⁴² In other words, it is owing to its "subject-like" position that the initial pronoun is used in the nominative instead of the objective case.⁴³

An interrogative sentence may also be introduced by the interrogative adverb *where* fulfilling the function of an adverbial modifier of place;

"... Dinny, where are you bound *for*?" "Oakley Street." (Galsw MW 199).

"Where are you going *to*?" (Benn HL 8).

"Pray, sir!" said Mrs. Hominy, "where do you hail *from*?" (Dick Ch 355).

⁴² Cf. note 52, p. 138.

⁴³ Daniel Müller, *op. cit.*, p. 78.

An interrogative sentence may consist only of an interrogative pronoun or adverb followed by a preposition:⁴⁴

“What *for*?” Blessy demanded (Maltz SS 64).

“What *about*?” (Benn HL 44).

“...I am off to-morrow morning.” “Off!” cried Mr. Pinch, “where *to*?” (Dick Ch 108).

Who *with*?⁴⁵

In colloquial speech we even occasionally find at the end of an interrogative sentence a preposition which is quite superfluous and would not make any sense if put before the interrogative pronoun:

Why wot's the man gone and been a-doin' *of* to himself? (Dick Ch 717).

Where are you staying *at*?⁴⁶

Exclamatory Sentences

In the same way the preposition may stand at the end of an exclamatory sentence, which is in many respects similar to the interrogative sentence, though normally without inversion of the verb. The pronoun introducing such sentences is usually *what* and it fulfils the function of an attribute to the subject:

She thought: “What a state I must be *in*!” (Benn HL 345).

“What a day it was! and what a passion you were *in*!...” (Dick Ch 700).

Relative (Attributive) Clauses

The preposition often stands at the end of a relative clause.

I have lost the pen I write *with*.

According to the American grammarian G. O. Curme this kind of sentence may be regarded as containing a primary type of relative clause in which there is no relative pronoun, and the subordination is indicated by simply placing the dependent clause alongside the principal proposition and suppressing the personal pronoun, thus indicating that the person or thing in question is to be supplied from the preceding proposition:

I have lost the pen: I write *with* [it].

In this old type of expression *the*, the weakened form of the demonstrative *that*, not only modifies *pen*, but also by virtue of its old demonstrative force serves as a determinative, pointing

⁴⁴ Daniel Müller points out that in such cases “pronoun and preposition enter a connection similar in closeness to that exhibited by such original groups as ‘whereby’, ‘wherein’, etc.” (*op. cit.* p. 78).

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Op. cit.*, p. 83.

to the following explanatory clause. In its original form there were often two determinatives, one before the governing noun and another after it, both of them having the function of pointing to the following explanatory clause. This has given rise to the familiar modern construction, which might therefore be explained as follows:

I have lost the pen (= that one:) I write with [it].

The suppression of the personal pronoun here causes us to look to what precedes for the connection and thus marks the clause as dependent.⁴⁷

The end-position of the preposition is frequent in *wh*-clauses. But here the general conviction that a preposition should stand before its object has been very strongly encouraged by the analogy of Latin and other languages. It must be remembered that the *wh*-pronouns owe their extensive use to translations more than to anything else. The reluctance of scholars to use anything that was not in Latin syntax has led to what Fowler aptly calls "the modern superstition against a preposition at the end", which is particularly powerful in the case of relative clauses.⁴⁸

Of the three possible forms

We were not allowed to walk in the streets

- (a) the procession was to march *through*
 - (b) *which* the procession was to march *through*
 - (c) *through* *which* the procession was to march,
- (a) is the ordinary colloquial form,
(b) is both colloquial and literary, and
(c) chiefly literary.⁴⁹

In Old English examples can already be found where the preposition does not precede the relative pronoun, but comes later in the sentence. This construction, however, differs from the modern use in that the preposition does not follow the verb, but precedes it:

bæt hūs þe hē *inne* wunode (= the house he lived in)⁵⁰

þæm Ælmihtigan tō lofe, þe hie *on* *ge-liefdon* (= to the praise of the Almighty *in* whom they believed).⁵¹

If we study the use of this construction in Modern English, we may distinguish the following possible cases:

1. We get a clause with the preposition at the end whenever we omit the relative pronouns *whom*, *that*, *which*:

⁴⁷ George O. Curme, *A Grammar of the English Language*. Syntax, New York 1931, pp. 566—567.

⁴⁸ Otto Jespersen, *A Modern English Grammar on Historical Principles*. Part III, Syntax, Heidelberg 1927, pp. 184—185.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Henry Sweet, *Anglo-Saxon Primer*, Oxford 1905, p. 52.

⁵¹ H. Sweet, *op. cit.*, p. 51.

But the men I was *with* were interested in the war all right (Pr TMNS 69) (= *with* whom I was).

Inside the chemist's she demanded the first thing she set eyes *on* — a tooth-brush (Benn HL 285) (= the first thing that she set eyes *on*).

But the cause they died *for* triumphed after their death (DW (Am.) June 21, 1949) (= the cause *for* which they died; the cause that they died *for*).

2. The preposition always comes last in a clause beginning with the relative pronoun *that*:

"...There are hundreds of people here that I must positively introduce you *to*." (Dick Pickwick 236).

It was a face that an ambitious girl could rely *on* (Benn HL 109).

3. The preposition often stands at the end of a clause beginning with the relative pronoun *whom*:

...here I saw this man, whom I had lost sight of for some time... (Dick Pickwick 54).

Sir, if there is a man on earth whom a gentleman would feel proud and honoured to be mistaken *for*, that man is my friend Slyme, (Dick Ch 44).

4. The preposition may also fall to the end of a clause beginning with the relative pronoun *which*:

There was a clock in the room, which the stranger often turned to look *at* (Dick Ch 71).

'You couldn't spare a cigarette, sir?' To his surprise he was given one, which he sniffed *at* and put behind his ear (Linds BS 236).

O. Jespersen remarks that sometimes in such cases the end-position is due to the fact that the speaker, when beginning the clause, may not have made up his mind which of two or three synonymous expressions to use (*to long for*, *to desire*, *to want*, etc.). If then he chooses a prepositional phrase, the result naturally is that the particle comes last.⁵²

5. Similarly the preposition stands at the end of a clause beginning with *as*, when it is used as a colloquial or vulgar substitute for *that* or *which*:

They put things into old gen'l'm'n's heads *as* they never dreamed of (Dick Pickwick 148).

'It's snakes,' he says 'as you'll object *to*...' (Dick Ch 331).

6. The end-position is invariably used in relative clauses introduced by the construction *such as*:

His activity was employed in observations *such as* no thinker would ever have engaged *in* (Buckle).⁵³

⁵² O. Jespersen, *op. cit.*, p. 186.

⁵³ M. Bertens Charnley, *op. cit.*, p. 280.

7. The preposition is placed at the end of a clause in which there is a negative relative connective:

...there is not a touch of Vandyck's pencil but he seems to have revelled *on* (Ruskin, Sel' 1.261).⁵⁴

To sum up, we may conclude that this construction is obligatory with the relative pronouns *that* and *as*, and predominant with *whom* and *which*, especially in colloquial contexts. Wherever there is any choice in the matter, the end-position is felt to be decidedly more vigorous and idiomatic, whereas the front-position seems formal and artificial by comparison. Moreover the end-position often leaves the speaker room for improvisation, since it enables him first to express his general idea (e.g. the verb *to look*) and only later to determine its exact relation to the object-pronoun (e.g. *at*, *over*, *through*, *for*, etc.). On the other hand this freedom is not without its dangers, and in colloquial and informal style we find many examples of slipshod, confused and ungrammatical language in which the wrong preposition has been used, or the preposition has been needlessly repeated. E.g.:

... a pamphlet *of* which he came into possession *of* in London.⁵⁵

There's nothin' in the house they shan't have *for* the asking' *for*, except a bill (Dick Ch 796).

"I may be a simpleton, but I'm not such a simpleton as he thinks *for*..." (Benn HL 48).

A few interesting specimens have been given by Otto Jespersen. Thus repetition with variation is found in:

...of him *to* whom he had most his trust *on* (Caxton R 87).⁵⁶

In the following examples the preposition has been wrongly omitted altogether:

... in the voyage he was now engaged (Defoe, R. 2.142).⁵⁷

This is a statement the truth of which I am convinced.⁵⁸

All of these sentences are clearly incorrect. Similar examples will be found elsewhere, when the use of the end-position is discussed in other connections.

O. Jespersen also considers those cases in which it is impossible to place the preposition after the verb. He points out that there are some prepositions which are always placed before the relative pronoun. This is particularly true of those prepositions which are still felt as formed from other parts of

⁵⁴ O. Jespersen, *op. cit.*, p. 180.

⁵⁵ O. Jespersen, *op. cit.*, p. 193.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ G. Ph. Krapp, *A Comprehensive Guide to Good English*, Chicago-New York 1928, p. 469.

speech, such as: *opposite, outside, except, during, considering, concerning*:

He turned to the door, *outside* which the two servants were hovering (Freeman).⁵⁹

Up and *down* are generally placed first:

A wall *up* which the leader must be hoisted on the shoulders of his companions (Mason R 283).⁶⁰

Still it is not uncommon in short clauses to hear:

The hill which he ran *down*.

The tree which he climbed *up*.⁶¹

Perhaps it should be added that in such examples the subordinate clauses may rather be felt as adverbial modifiers than as attributes.

The end-position is avoided whenever the combination of preposition and noun constitutes a genuine adverbial modifier:

Observe the dignity *with* which he rises.⁶²

In cases of a relative pronoun front-position is invariable with *than* (which always governs an object and must therefore be considered a preposition, at any rate in this combination).⁶³

... the apothecary *than* whom a better fellow never put a pipe in his mouth (Thack. P 1.233).⁶⁴

The preposition must generally be placed before *whose*:

... there is no person *for whose* judgment I have a more implicit deference (Sher 276).⁶⁵

Front-position is indispensable in clauses of the type which Jespersen calls 'continuative relative clauses':

Noggs shook his head and sighed: *upon* which Nicholas rose (Di N 39).⁶⁶

Postponement of the preposition does not normally occur in cases where the end-position is already occupied by another preposition:

I am not in the mood *in* which such problems could be paid attention *to*,
or when the parallelism with another prepositional phrase would be broken:

The friend who still believed in him, and *on* whom, as *on* a rock, he had hoped to build a house of refuge for man (Kruis § 2198).⁶⁷

D. Müller further points out that deferment is usually only

⁵⁹ O. Jespersen, *op. cit.*, p. 189.

⁶⁰ *Op. cit.*, p. 190.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Op. cit.*, p. 189.

⁶³ *Op. cit.*, p. 193.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ O. Jespersen, *op. cit.*, p. 191.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ Daniel Müller, *op. cit.*, p. 88.

possible when the preposition is used in the literal or most obvious, i. e. the "local" sense, but that it is avoided in figurative usage. Thus it is possible to say "This is the bench I left her *on*" and "It was a concert I was returning *from*", but hardly "This is the day I left her *on*" or "It was curiosity I was returning *from*". In the latter construction the preposition, which is thus separated from the noun at the head of the sentence, would automatically be understood as being used in the literal or most obvious (i. e. "local") sense.⁶⁸

As D. Müller remarks, exceptions to this rule are somewhat rare and may strike the hearer as unusual, if not unidiomatic. However, exceptions would seem to be rather more frequent in sentences containing the verb *to be*, used as a notional verb. This may be due to the weak semantic force of the verb *to be*, which is unfitted to bear end-position alone:

He told you of the difficulty he was *in*.

There was nobody thinking of him in the bustle which the house was *in*.⁶⁹

Object, Subject and Predicative Clauses

Although the vast majority of subordinate clauses containing a final preposition fulfil the function of a relative (attributive) clause, there are also instances where the subordinate clause may be an object or subject clause, or a predicative clause.

1. The preposition is very commonly placed late in object, subject and predicative clauses beginning with one of the conjunctive pronouns *who*, *which*, *what*, their emphatic forms *whoever*, *whichever*, *whatever*, or the conjunctive adverbs *where* and *how*.

1. Object clauses:

I say that I did not know where your money came *from* before (Shaw TUP 79).

"I wonder," said Dinny suddenly, "how little excitement one could do *with* in these days?..." (Galsw MW 220).

... she would ... want to rule whatever roost she was *in* (Galsw MW 88).

She could not imagine what he was driving *at* (Benn HL 277).

"... You'd hardly know who this was done *for*, perhaps?" (Dick Ch 128).

In the last example the use of *who* for *whom*, to which we have previously referred, should be noted.⁷⁰

If the verb in the main clause requires a prepositional object, deferment of the preposition in the object clause is unavoidable:

⁶⁸ *Op. cit.*, p. 85.

⁶⁹ *Op. cit.*, pp. 85—86.

⁷⁰ Cf. p. 135.

I'm sure no one else would stay and put up with what I have to put up *with* (Shaw TUP 85).

Yes, but it all depends on what you're used to (P II (2, 40)).⁷¹

The preposition is even sometimes to be found at the end of a sentence where the prepositional object is not expressed. This usually occurs when the sentence is an answer to a question in which the prepositional object implied in the answer has clearly been expressed:

Charteris. . . You're going to get married, aren't you? Paramore. Not that I am aware *of* (Shaw TUP 173).

"Queen Victoria won't shake in her royal shoes at all, when she hears tomorrow named," observed the stranger. "No." — "Not that I am aware *of*. Why should she?" (Dick Ch 333).

M. Bertens Charnley discusses a similar case:

'Anybody keep goats around here?' 'Not that I know *of*' (Jerome),

but regards it as a relative clause with an elliptic antecedent.⁷² In that case the full form would be:

Not anybody that I know *of*.

This explanation is perhaps acceptable, but it can hardly be applied to the two analogous examples quoted above. In our opinion it would be more correct to expand the elliptic answers as follows:

Not that I am aware *of* my going to get married.

Not that I am aware *of* Queen Victoria shaking in her royal shoes . . .

M. Bertens Charnley's example can be analysed in the same way:

Not that I know *of* anybody keeping goats around here.

2. Subject clauses occur far more rarely in modern colloquial English. Nevertheless they exhibit the same tendency, and the end-position of the preposition is particularly common when the subject clause is introduced by one of the emphatic forms of the relative pronouns (*whoever, whatever, etc.*):

Whatever they were up to was better than being up to nothing, like herself (Galsw MW 293).

3. The preposition invariably stands at the end in a predicative clause introduced by the conjunctive pronoun *what*:

A fighting response to the fight of our paper is what we're calling *for* (DW (Br.) June 17, 1949).

. . . I dislike feeling at home when I am abroad. It is not precisely what one goes to the expense *for* (Shaw WH 35).

⁷¹ D. Müller, *op. cit.*, Appendix.

⁷² M. Bertens Charnley, *op. cit.*, p. 279.

Adverbial Clauses

The preposition always comes late in an adverbial clause of comparison beginning with *than*:

Any American soldier could make more Chinese money than he had any use *for* (DW (Am.) June 21, 1949).

... she had been reared up in a sterner school than the minds of most young girls are formed *in* (Dick Ch 228).

In the same way the preposition may also be found at the end of an adverbial clause of comparison introduced by *as*:

"... it's as clear a case of money under false pretences as I've ever come *across*. ..." (Galsw MW 138).

Here, again, we find many cases of incorrect and slipshod speech. In the following example the final preposition is quite superfluous:

... she... looked rather knowing as if matrimony in reality were not quite so far off as some people thought *for* (Dick Pickwick 92).

Here the speaker seems to have hesitated between 'to think' and 'to bargain for', and in so doing has provided an interesting specimen of the blunders that so often accompany the careless use of this construction.

Emphatic Inversion

The preposition usually falls to the rear whenever the prepositional object is transferred to the head of the sentence for the sake of emphasis. This fact has also been pointed out by A. Nenyukova⁷³ and M. Bertens Charnley.⁷⁴

Adrian groaned. "That we must save her *from* somehow" (Galsw MW 125).

Any other man in the wide world, I am equal *to*; but Slyme is, I frankly confess, a great many cuts above me (Dick Ch 44).

This truth which Edwin Clayhanger had enunciated she had indeed always been vaguely aware *of* (Benn HL 181).

The end-position of the preposition is indispensable when the inverted prepositional object is a whole clause:

What he says you can rely *on* (Galsw MW 11).

"... What I have to go *through* I shall go *through!*" (Benn HL 308).

Another common use of the construction with the preposition at the end may be seen in the inversion of a subordinate clause

⁷³ А. С. Ненюкова, К вопросу о взаимоотношении между предложениями и обстоятельственными наречиями в английском языке «Иностранные языки в школе», Москва 1953, № 4, p. 4.

⁷⁴ M. Bertens Charnley, *op. cit.*, p. 278.

introduced by *whoever*, *whatever* or *whichever*, which in themselves are already emphatic:

“You go and do your duty, sir,” said Mr. Slyme angrily, “and borrow money for travelling expenses; and *whoever* you borrow it *of*, let ‘em know that I possess a haughty spirit... which won’t brook patronage...” (Dick Ch 106). A final preposition may also be found in cases of inversion of a predicative clause:

What I look to you *for*, my lad, is a bit of fun (Shaw FP 297).

What we thought *about* mostly was pain (Greene, *The Power and the Glory*).⁷⁵

Infinitive Constructions

One of the chief cases in which the late position of the preposition occurs in Modern English is in infinitive phrases, where the preposition is invariably placed after the verb.

His handsome face was uncomfortable to look *on* (Galsw MW 186).

This use with an infinitive can be traced back to the earliest stage in the development of the English language. Attention has already been drawn to an example from the Anglo-Saxon Chronicle:

Me lihtede candeles to æten *bi* (people lighted candles to eat *by*, i.e. for eating by them).⁷⁶

We see that here, as in the case of the passive construction which is to be discussed later, the preposition is a connecting element that serves to link different parts of the sentence together.

The preposition *on* after the verb *to look* demands an object. This object might well be the pronoun *it*:

His handsome face was uncomfortable to look *on it*.

But as there are also other constructions where a preposition occurs at the end, the pronoun is not felt necessary. The preposition clearly shows that the grammatical subject, which is placed at the beginning of the sentence, stands from the logical point of view in the relation of an object to the verb in the infinitive.

If we change the construction a little we get the type of sentence where the impersonal grammatical subject *it* replaces the logical subject, which is expressed by the group ‘to look on his handsome face’:

It was uncomfortable to look on his handsome face.

⁷⁵ Example taken from Daniel Müller, *op. cit.*, Appendix.

⁷⁶ C. T. Onions, *op. cit.*, p. 105.

So we see that *his handsome face* is at the same time both a subject and an object. But grammatically it can only be regarded as the subject, and *to look* as a kind of extension to *uncomfortable*. The preposition, which is closely related to the subject as well as to the verb, connects the two and unites them in a single whole.⁷⁷

In such sentences the group infinitive + preposition follows an adjective used in the function of a predicative, and should therefore be regarded as part of the predicative.

"I'm not fit *to walk with*; we'd better get back" (Galsw MW 147).

"He's rather fine *to look at*" (Galsw MW 89),

...he was comparatively subdued easy *to deal with* (Dick Ch 457).

The infinitive + preposition construction may also form part of an objective predicative, if the preceding adjective has this function:

Do you find me so hard *to talk to*? (Merrick C 148).⁷⁸

Sometimes the subject of the predicative is not expressed:

The contempt lavished on the imbecile... had been defensive — defensive revenge on something which outraged the nerves. All the more pitiable, all the more horrible *to think about* (Galsw MW 219).

"... How many months have flown by since our last parting!" "Long *to look back upon*," said Mary (Dick Ch 234).

In most cases the active form of the infinitive is used, but there is no lack of examples in which the passive occurs:

The umbrella with the circular patch was particularly hard *to be got rid of* (Dick Ch 450).

There are many instances, however, where the infinitive + preposition group is not a predicative, but an attribute to the preceding noun or pronoun. Such sentences can be regarded as resulting from the omission of a relative pronoun and the substitution of an infinitive for the relative clause. This construction is very often found after a noun, or one of the indefinite pronouns (*one, someone, anybody, everything, nothing*, etc.):

...there were things *to gaze at* from the top of Todger's, well worth your seeing too (Dick Ch 126).

Why, if he went, there would be no portrait — hardly even a photograph, *to remember him by!* (Galsw SS 318).

She's quarrelled with just about everybody there was *to quarrel with* (Benn HL 79).

⁷⁷ В. Н. Жигадло, Роль предлогов в синтаксических конструкциях современного английского языка, «Иностранные языки в школе», 1949, № 1, pp. 28—29.

⁷⁸ O. Jespersen, *op. cit.*, p. 217.

"...This is something *to blush for* really!" (Benn HL 282).

He himself had never drunk anything *to speak of*, but he liked to feel that he could (Galsw MW 149).

We've got nothing *to complain of* at all (Pr TMNS 46).

"You're a rum 'un *to look at*, you are," thought Mr. Weller (Dick Pickwick 247).

Sometimes the relative pronoun is not omitted in a sentence in which there is an infinitive + preposition group functioning as an attribute:

...the elegance and gallantry of his gestures — these phenomena incited the women to a responsive emulation; they were something **which** it was a feminine duty *to live up to* (Benn HL 100).

In conjunction with the adverb *nowhere* the infinitive + preposition may combine to form an adverbial modifier of place; :

"I know I'm in the way. I ask pardon, but I've *nowhere else to go to*. ..." (Dick Ch 674).

The preposition may sometimes be found after an infinitive functioning as an adverbial modifier of purpose or result:

Without them *to look after*, I don't know what I'd have done (Pr TMNS 116).

It had been almost indistinguishable from any of the other busts in that year's Academy, and was used by the young Charwells to *chalk moustaches on* (Galsw MW 64).

Vivie: the big people, the clever people, the managing people, all know it... I know them *to speak to, to introduce you to, to make friends of* for you (Shaw TUP 290).

...indeed it was a little too ridiculous and intolerable *to be serious about* (Dick Ch 81).

The last example, in which an adjective is modified by the adverb of degree *too*, represents a type which is particularly common.

The infinitive + preposition may be part of a *for*-phrase fulfilling different functions, such as for example:

1. a complex attribute:

... that's the place *for me to be jolly in* (Dick Ch 222);

There was nobody *for Alan to talk to* (Pr TMNS 82);

2. a complex adverbial modifier of purpose:

The stairs were blocked by the trunk which Hilda had left on the stair-mat *for the cabman to deal with* (Benn HL 126);

... wood had to be cut for fires beneath the condenser, and a new well dug *for the water to seep into* (Prich RN 227);

3. a complex adverbial modifier of result:

There she lay *for all to look at* (Galsw MW 208), etc.

Lastly, to conclude this brief survey of some of the most typical cases in which a detached preposition follows an infinitive, we occasionally find the construction in certain parenthetical phrases that are used to introduce a new sentence:

To begin with, she's full of plans all the time (Pr TMNS 15);

To start with, if she's worked in that factory, I'll bet she's got up at all hours and done a damned hard shift too (Pr TMNS 156).

Passive Constructions

The verb before a prepositional object was originally intransitive, but in Modern English the preposition has in many cases tended to become inseparably attached to the verb. We feel it to be a part of the verb itself, and thus transfer to the new composite verb its function of governing the object. In this way the old intransitive verb is for all practical purposes converted into a transitive one. Hence such verbs with closely attached prepositions can assume passive form.⁷⁹

Active: the steamer ran into a sailboat.

Passive: a sailboat was run into by the steamer.

In the sentence 'these matters were disposed of' *these matters* is the subject and *were disposed of* is the verb. In spite of the passive form the particle *of* is retained, as it shows the close connection of the verb *to dispose of* with its object *these matters*, which has become the subject of the passive construction. Thus *these matters* is at the same time the subject of the passive sentence and the object of the verb which is in the passive form. Strict word-order does not permit placing the particle near its object, because this object now serves as subject and as such cannot depend on a particle. Consequently the preposition stands after the verb and seems to have no object at all, though logically it has an object in the subject of the passive sentence.⁸⁰

A. Smirnitsky, however, as we have already seen, is of the opinion that the particle here is an adverb, on the grounds that a subject cannot be modified by a preposition.⁸¹

The freedom and universality with which the detached preposition is used in Modern English is well illustrated by its application to the passive voice. Any composite transitive verb in any tense may retain the preposition at the end of a passive sentence, as will be seen from the following examples:

⁷⁹ M. Ganshina and N. Vasilevskaya, *op. cit.*, p. 135; G. O. Сурме, *op. cit.*, p. 114.

⁸⁰ В. Н. Жигadlo *et al.*, *op. cit.*, p. 28.

⁸¹ А. И. Смирницкий, Синтаксис английского языка, Москва 1957, п. 208.

"My girls are now provided *for*," said Mr. Pecksniff (Dick Ch 648).

The bed had been laid *on*, but not slept *in* (Galsw MW 216).

The two trunks will be sent *for* tomorrow (Benn HL 156).

Everything's being looked *after* (Pr TMNS 30).

This type of passive construction is also possible in the case of composite verbs which take a prepositional object:

Why is Liz looked up *to* in a cathedral town? (Shaw TUP 253).

...in order that the day's business might not be broken in *upon*, they took counsel together in reference to the means (Dick Ch 612).

Group-verbs⁸² followed by a prepositional object, which may be regarded as equivalent to an objective (intransitive) verb with a prepositional object, behave in much the same way, retaining the preposition when they are used in the passive:

...I decline to be made use *of* for any such purpose (Shaw TUP 118).

Our officials told us not to worry, that everything would be taken care *of* by the union... (DW (Am.) June 21, 1949).

...dinner was done full justice *to* by all parties (Dick Ch 434).

An incidental point to be noted here is that the auxiliary verb is often omitted in clipped or rapid informal speech:

Hilary shook his head. "No go! Neither hospitals or Police. No one received or heard *of* anywhere" (Galsw MW 224) (= no one has been received *or* heard *of* anywhere).

The passive may occasionally be expressed by means of other combinations than those employing the auxiliary be:

"He *gets* put *upon*, sir," hinted Mark (Dick Ch 507).

We were down on the farm in Connecticut and he *got* run *over* (Greene QA 86).

...we do not *feel* called *upon* to extract Mr. Snodgrass's poetical and beautiful description (Dick Pickwick 279).

Moreover this construction in the passive voice may be extended to all the non-finite forms of the verb. Thus the passive may be an infinitive fulfilling the function of a subject, predicative, object, attribute, or forming part of a compound verbal predicate:

⁸² For discussion of terminology see В. Л. Каушанская, Л. Р. Ковнер, О. Н. Кожевникова, Е. В. Прокофьева, С. М. Райнес, С. Е. Сквирская, Я. Ф. Цырлина, Грамматика английского языка, Ленинград 1959, p 229.

It is a princely thing to do well and to be ill-spoken of⁸³ (subject).

Your mother is not to be trifled *with* when she's angry (Shaw TUP 217) (predicative).

There's a great deal to be looked *into* first (Dick Ch 429) (attribute).

But while I continue to be called *upon* to exist, sir, you must strike at him through me (Dick Ch 641) (compound verbal aspect predicate).

If they must be provided *for*, let other people look after them (Shaw TUP 98) (compound verbal modal predicate).

I don't want to be talked *about* too much! (Benn HL 274) (object).

"You, however," pursued John... "...see how liable he is to be imposed *upon*" (Dick Ch 194) (prepositional object).

The passive gerund may similarly be employed in a variety of different ways, and its functions in the sentence include those of the subject, object, attribute, etc.:

"Mr. Pinch's being so well provided *for* is owing to you alone..." (Dick Ch 132) (subject).

...this appeal had its origin in the pride of being called *upon* and asked *for* (Dick Ch 166) (attribute).

Why wont my mother's life bear being talked *about*? (Shaw TUP 217) (object).

In this connection it should be remembered that a preposition may sometimes stand after an active gerund which is passive in meaning:

That needs no accounting *for* (Dick Ch 736) (= that needs not to be accounted *for*).

The thought of Hubert actually in a prison cell... facing... a fate that would not bear thinking *of*... caused fear and rage to bank up in her spirit... (Galsw MW 286) (= a fate that would not bear to be thought *of*).

Such a gerund is very often to be found used in conjunction with the adjective *worth*:

...I'd rather stay here and help to pull this country through. It's been **worth** fighting *for*, so now we've got to see it's **worth** living *in* (Pr TMNS 158) (= **worth** being fought *for*, **worth** being lived *in*).

...sometimes one's own affairs seemed all that were **worth** paying attention *to* (Galsw VM 59) (**worth** being paid attention *to*).

⁸³ M. Bertens Charnley, *op. cit.*, p. 283.

Not only infinitives and gerunds but also verbal nouns may freely retain the preposition in the same manner:

The local accent takes some getting used to (Greene QA 87).

"Well, I might 'ave given 'er a good talking to, and then said, 'Let's forget it...' (Pr TMNS 154).

The present participle in the passive form can also be followed by a preposition:

...being spoken to no more, the light forsook his face little by little, until he was nothing again (Dick Ch 174).

At last, her bundle... being disposed of, she took a friendly leave of Poll and Mr. Bailey. (Dick Ch 450).

So, too, with the past participle, which may be found with an accompanying preposition:

1. in the 'nominative absolute' construction:

These premises agreed on, Mr. Pecksniff gave her his blessing (Dick Ch 456);

2. in an elliptic adverbial clause of time:

A letter addressed to himself and directed to be left till called for (Dickens);⁸⁴

3. when it is used as an attributive participial phrase which is equivalent to a whole attributive clause, the participle itself being either affirmative:

...the distinguished gentleman alluded to sat on Martin's other hand (Dick Ch 263) (=the gentleman who had been alluded to...);

I have heard the accused's evidence to the effect that he had an antecedent justification removing the act complained of from the category of crime... (Galsw MW 279) (=the act which is complained of);

or negative:

If there were healing in air, in form, in colour, it was upon this green cool hill for a thousand years and more undwelt on... (Galsw MW 239);

... "these are unwholesome fancies;... quite uncalled for, I am sure (Dick Ch 294).

M. Bertens Charnley points out that this pattern has all the brevity requisite in definitions:

PRIVILEGE: an advantage not shared in by all (Hugon);⁸⁵

4. when it is used as an adjective before a noun. Here, too, the participle may be either affirmative:

Actually, AMA claims that the Americans are "the healthiest, strongest, best cared for people on earth" are

⁸⁴ M. Bertens Charnley, *op. cit.*, p. 282.

⁸⁵ *Ibid.*

disproved by earlier AMA figures... (DW (Am.) June 21, 1949);

or negative:

Herbert Morrison is praised by a former Odhams Press editor for his *unheard-of* restraint in only banning the Daily Worker when the notorious Section 2D was at his disposal during the war (DW (Br.) Dec. 8, 1949);

The *uncalled-for* jailing of three defendants is a direct attack on their rights as defendants and upon the whole trade union movement (DW (Am.) June 21, 1949).

C. T. Onions points out that this construction is capable of extension in yet other ways, occasionally giving rise to expressions like 'livable-in', 'talkable-to', etc.⁸⁶

5. in the objective participial construction after the causative and receptive verbs *have* and *get*, and verbs denoting sense perception:

He would **have** no person sent *for* (Dickens);⁸⁷

Old Acton **had** his house broken *into* last Monday (Conan Doyle);⁸⁸

"I **got** meself talked *about*," she said at last (Galsw MW 164);

A hundred times he **had heard** the old man spoken of as a little off his head (Sherwood Anderson).⁸⁹

Conclusion

The foregoing brief review of the preposition-at-end construction makes no pretence to originality and does not claim to add anything new to either the theoretical or the practical aspect of the question. Its aim was merely to collect and compare the numerous references scattered throughout the basic literature on English grammar published both in the Soviet Union and abroad, to systematise them and to verify them, in so far as was possible, on the basis of a study of Modern English texts. It is hoped that the present survey may serve the purpose of correlating the most important materials available, while at the same time drawing attention to some of the points needing further discussion. Considerations of space, however, have made it imperative to reduce these materials to a minimum, and many secondary aspects have received summary treatment, or been omitted altogether.

The ample illustrative material, which has been collected from texts by modern authors as well as from newspapers,

⁸⁶ C. T. Onions, *op. cit.*, p. 105.

⁸⁷ M. Bertens Charnley, *op. cit.*, p. 283.

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ *Ibid.*

both British and American, proves that the detached use of the preposition is a wide-spread phenomenon in present-day English, especially in colloquial style. Whether the particle should here be regarded as a preposition, a postposition or an adverb is by no means easy to decide. Although from the formal point of view, i. e. considering its position in the sentence, it would be correct to classify it as an adverb, it does not lose its function of linking the verb with the object, thus also retaining the nature of a preposition. Of course, it might be called a postposition, but the term is hardly satisfactory seeing that it is also applied to the particle when used in totally different functions. However, since discussion of the terminology was not the chief object of the present paper, the author has preferred in the main to use the old term preposition.

Similarly it will be noticed that no attempt has been made to determine the exact position of the preposition (or adverb) in the construction under discussion. In what circumstances the preposition remains attached to the verb, or falls to the rear or to the very end of the clause or sentence in which it appears, is a question that requires separate treatment and lies beyond the bounds of the present paper.

Analysis of the examples collected has made it possible to draw certain general conclusions as to the use of detached prepositions. We see that this phenomenon occurs in interrogative and exclamatory sentences, in different kinds of subordinate clauses, infinitive phrases, passive constructions and cases of emphatic inversion.

It may be unhesitatingly affirmed that in the vast majority of cases a preposition comes late when it forms part of an attribute that is equivalent to a whole attributive clause. This is the case with relative clauses as well as with infinitive constructions.

The end-position is obligatory in relative clauses introduced by the relative pronouns *that* or *as*, or where the relative pronoun is omitted altogether, which is mostly the case in colloquial speech.

The final use of the preposition in other types of subordinate clauses has been paid little or no attention to by grammarians. It should be noted, however, that this construction is also possible in subject, predicative and object clauses introduced by one of the conjunctive pronouns or adverbs. The retention of the detached preposition is obligatory when an object or predicative clause is placed at the head of the sentence for the sake of emphasis. As for adverbial clauses, this construction is indispensable in clauses of comparison introduced by *than* or *as*.

In interrogative sentences the preposition is usually placed

after the verb in colloquial style. On the other hand, the front-position conveys a more formal effect and for the most part occurs only in literary contexts. The same applies to exclamatory sentences which, in many respects, are similar to interrogative sentences.

As has already been mentioned the most frequent use of the final preposition in infinitive phrases is in the function of an attribute. The overwhelming majority of examples with infinitives belong to this category. An infinitive may, however, also be part of a predicative or perform the function of an adverbial modifier (usually of purpose or result). As an adverbial modifier the infinitive frequently occurs in a *for*-phrase. Parenthetical phrases, consisting of an infinitive accompanied by a preposition, may also occasionally be met with.

In passive sentences formed from an active sentence containing a prepositional object the end-position of the preposition is inevitable since the former object, which has now become the subject of the passive sentence, can no longer be preceded by a preposition. A late preposition may also be found in conjunction with a present or past participle, a gerund or a verbal noun. The past participle, whether affirmative or negative in form, often has the function of an attribute which may precede as well as follow the noun it modifies. Cases may be found where the gerund is active in form, but passive in meaning.

On the whole, apart from single prepositional phrases (where the front-position is obligatory, with the possible exception of such debatable cases as 'all the world over', 'the whole night through', etc.), the end-position occurs far more frequently and is felt to be considerably more vigorous and idiomatic. In many of the cases enumerated the end-position alone is tolerated by present-day usage. Where both constructions are possible (particularly in interrogative or exclamatory sentences, and relative clauses), the front-position is felt to be stilted and artificial, whereas the end-position is more natural and unaffected.

As is clear from the cases enumerated above, the detached use of the preposition has acquired wide application in Modern English. It adds greatly to the suppleness of the language and often gives the speaker time to choose between several possible variants, each with its own distinctive shade of meaning, before finishing his sentence. Occasionally this is a source of curious mistakes, where a preposition is either unnecessarily repeated or omitted altogether. But this danger is insignificant in comparison with the advantages of the construction, the use of which by the student of English should be given every possible encouragement.

ABBREVIATIONS

- Benn HL — Arnold Bennett, Hilda Lessways, Tauchnitz Edition, Leipzig 1911.
- Dick Ch — Charles Dickens, The Life and Adventures of Martin Chuzzlewit, London 1932.
- Dick Pickwick — Charles Dickens, The Posthumous Papers of the Pickwick Club, Moscow 1949.
- Dr AmTr — Theodore Dreiser, An American Tragedy, vol. II, Moscow 1949.
- DW (Am.) — Daily Worker, New York.
- DW (Br.) — Daily Worker, London.
- Galsw Ch — John Galsworthy, In Chancery, Moscow 1949.
- Galsw MW — John Galsworthy, Maid in Waiting, Tauchnitz Edition, Leipzig 1926.
- Galsw WM — John Galsworthy, The White Monkey, Moscow 1956.
- Greene QA — Graham Greene, The Quiet American, Moscow 1959.
- Linds BS — Jack Lindsay, Betrayed Spring, Moscow 1955.
- Maltz SS — Albert Maltz, Selected Stories, Moscow 1951.
- Prich RN — Katharine Susannah Prichard, The Roaring Nineties, Moscow 1955.
- Pr TMNS — J. B. Priestley, Three Men in New Suits, Kingswood, Surrey 1945.
- Sax GM — Alexander Saxton, The Great Midland, Moscow 1951.
- Shaw FP — Bernard Shaw, Four Plays, Moscow 1952.
- Shaw TUP — Bernard Shaw, The Three Unpleasant Plays, Tauchnitz Edition, Leipzig s. a.
- Shaw HW — Bernard Shaw, Widowers' Houses, Mrs. Warren's Profession, Moscow 1950.

PÕHISÕNAST LAHUS OLEV PREPOSITSIOON KAASAEGSES INGLISE KEELES

L. Võsamäe

Resümee

Käesoleva artikli eesmärgiks on anda ülevaade põhisõnast lahus oleva prepositsiooni kasutamisest kaasaegses inglise keeles, s. o. konstruktsioonidest, kus prepositsioon asub fraasi või lause lõpus, eemal põhisõnast, mille juurde ta sisuliselt kuulub. Probleemi uurimiseks on läbi töötatud briti ja ameerika kirjanike teostest ja ajalehtedest kogutud ulatuslik näidismaterjal ja võetud arvesse nii nõukogude kui ka välismaa anglistide teostes leiduvad viited selle omapärase, inglise keelele nii iseloomuliku nähtuse kohta.

Keeleteadlaste seas valitsevad erinevad vaated selle kohta, missugusesse grammatilisse kategooriasse säärane põhisõnast lahus olev partikkel peaks kuuluma. Vormiliselt võiks teda pidada adverbiks, sisuliselt säilitab see aga ka prepositsiooni

funktsiooni, sidudes predikaati objektiga. Mitmed nimetavad teda postpositsiooniks. Et terminoloogia probleemi lahendamine ei olnud käesoleva artikli eesmärgiks, siis eelistati siin jääda vana nimetuse „prepositsioon” juurde.

Kogutud materjali läbitöötamine näitas, et põhisonast lahus olev prepositsioon võib esineda küsi- ja hüüdlausestes, mitmesugustes kõrvallausestes, infinitiivsetes ja passiivi konstruktsioonides ning emfaatilise inversiooni puhul. Eriti levinud on see nähtus kõnekeeles.

Enamikul juhtudel on prepositsioon oma põhisonast eemal, kui ta kuulub terve täiendausega võrduva täiendi koosseisu.

Prepositsiooni lõppasend on ainuvõimalik täiendausestes, mis algavad siduvate asesõnadega *that* või *as* või kus siduv asesõna üldse puudub. Teistes kõrvallause liikides on seda nähtust vähe uuritud, kuid see võib esineda ka alus-, öeldistäide- ja sihitilausestes, mis algavad siduva ase- või määrsõnaga. Prepositsioon on alati põhisonast lahus sihitis- ja öeldistäidelauses, mis emfaasi saavutamiseks on asetatud pealause ette, ja võrdlusmääruslauses, mis algavad sidesõnadega *than* ja *as*.

Küsilausestes asub prepositsioon verbi järel peamiselt kõnekeeles. Formaalses ja kirjanduslikus stiilis jääb prepositsioon põhisona ette. Seesama maksab hüüdlauseste kohta, mis paljus sarnanevad küsilausestega.

Infinitiivsetes fraasides on prepositsioon põhisonast lahus peamiselt siis, kui infinitiiv täidab täiendi funktsiooni. Infinitiiv võib olla ka öeldistäite või määrase koosseisus. Samuti esineb infinitiivist ja prepositsioonist koosnevaid kiillauseid.

Passiivlausestes on prepositsioon alati verbi järel, sest see sõna, mis aktiivlausest oleks sihitiseks, täidab siin aluse funktsiooni. Prepositsiooni asend aluse ees on aga võimatu. Põhisonast lahus olev prepositsioon võib esineda ka koos oleviku või mineviku partitsiibi, gerundiumi või verbaalnimisõnaga.

Üldiselt võib öelda, et põhisonast lahus olev prepositsioon on tänapäeva inglise keeles laialt levinud nähtus. Paljudel juhtudel on see konstruktsioon ainuvõimalik. Seal, kus on olemas mõlemad võimalused (eriti küsi- ja hüüdlausestes ning täiendkõrvallausestes) tundub põhisona ees olev prepositsioon kunstlikuna ja afekteerituna, põhisonast eemal seisev prepositsioon muudab aga lause lihtsaks ja loomulikuks. See konstruktsioon teeb keele tunduvalt paindlikumaks, andes kõnelejale valikuvõimaluse mitme variandi vahel, millest igaühel on oma erivarjund. Vahel tehakse põhisonast eemal asuva prepositsiooni kasutamisel omapäraseid vigu, kas prepositsiooni ülearuselt korrates või hoopis ära jättes. See oht on aga tühine antud konstruktsiooni vastuvaidlematute eelistega võrreldes. Seetõttu ei tule põhisonast lahus oleva prepositsiooni vastu mitte võidelda, vaid selle kasutamist tuleb igati soodustada.

ОБОСОБЛЕНИЕ ПРЕДЛОГА В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Л. Высамяэ

Резюме

Цель настоящей статьи — дать обзор употребления в современном английском языке конструкций, где предлог обособляется от соотнесенного с ним существительного или его эквивалента и занимает не свойственное ему положение в конце предложения или соответствующего предложению периода. Для рассмотрения данной проблемы проработано большое количество примеров, собранных из газет и произведений английских и американских писателей, и учтены разбросанные в работах как советских, так и зарубежных лингвистов отдельные замечания об этом своеобразном явлении, характерном для английского языка.

Языковедами еще не решен вопрос о том, к какой грамматической категории должна относиться такая обособленная частица. По форме можно ее считать наречием, но по содержанию она остается и предлогом, сохраняя свою функцию связывать сказуемое с дополнением. Некоторые ученые называют ее послелогом. Так как задачей настоящей статьи не является решение проблемы терминологии, то мы предпочитаем употреблять старое название «предлог».

Проработка собранного материала показала, что обособленный предлог встречается в вопросительных и восклицательных предложениях, в придаточных предложениях разного вида, в инфинитивных и спрадательных конструкциях и в случае эмфатической инверсии. Особенно широко распространено это явление в разговорной речи.

В большинстве случаев предлог находится в конечном положении, когда он входит в состав такого определения, которое равняется целому определительному придаточному предложению.

Только конечное положение предлога допустимо в придаточных определительных предложениях с относительными местоимениями *that* или *as* или в тех случаях, где относительное местоимение совсем отсутствует. В других видах придаточных предложений это явление мало изучено, но оно может встречаться и в придаточных подлежащих, сказуемых или дополнительных с относительными местоимениями или наречиями. Предлог всегда находится на конце придаточных предложений, выполняющих функцию дополнения или именной части сказуемого, которые для эмфазы занимают место перед главным пред-

ложением, и в обстоятельственных придаточных сравнения с союзами *than* и *as*.

В вопросительных предложениях предлог стоит на конце главным образом в разговорной речи. В формальном и литературном стилях он остается перед соотносенным с ним существительным. То же самое относится к восклицательным предложениям, которые во многих отношениях похожи на вопросительные предложения.

В инфинитивных фразах предлог обособляется главным образом в тех случаях, когда инфинитив выполняет функцию определения. Но инфинитив может и входить в состав обстоятельства или именной части сказуемого. Есть и вводные предложения, состоящие из инфинитива и предлога.

В страдательном залоге предлог всегда занимает место за сказуемым, так как то слово, которое в действительном залоге выполняло бы функцию прямого дополнения, является здесь подлежащим, а перед подлежащим предлог стоять не может. Обособленный предлог встречается и вместе с причастием настоящего или прошедшего времени, герундием или отглагольным существительным.

В общем можно сказать, что обособление предлога — широко распространенное явление в современном английском языке. Во многих случаях эта конструкция единственно возможная. Там, где есть обе возможности (особенно в вопросительных и восклицательных предложениях и придаточных определительных), положение предлога перед соотносенным с ним существительным ощущается как искусственное и аффектированное, в то время как обособленный предлог делает предложение простым и естественным. Эта конструкция придает языку значительную гибкость, обеспечивая говорящему возможность выбора разных вариантов, каждый из которых имеет свой особый оттенок. Иногда говорящие делают своеобразные ошибки в употреблении обособленного предлога, либо повторяя его без причины, либо совсем пропуская. Но эта опасность незначительна по сравнению с бесспорными преимуществами данной конструкции. Поэтому не стоит бороться против обособления предлога, а наоборот, его употреблению надо всячески способствовать.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ

Toimetajailt	3
От редакционной коллегии	3
G. Grünberg. Siirdkõnest üldse ja K. Mansfieldi loomingus eriti	4
Г. Э. Грюнберг. Некоторые вопросы несобственно-прямой речи и ее места в творчестве К. Мэнсфилд. <i>Резюме</i>	13
G. Grünberg. Some Problems of Reported Speech and Its Place in the Works of K. Mansfield. <i>Summary</i>	13
G. Kiviväli. Appended Questions in Contemporary English	15
G. Kiviväli. Lisandküsimused kaasaegses inglise keeles. <i>Resüme</i>	28
Г. Б. Кививяли. Присоединенные вопросы в современном английском языке. <i>Резюме</i>	29
U. Lehtsalu. Nimisõnalise täiendiga vabade sõnaühendite tõlkimise probleeme inglise keelest eesti keelde	30
У. Ю. Лехтсалу. Проблемы перевода свободных атрибутивных словосочетаний с субстантивным определением с английского языка на эстонский язык. <i>Резюме</i>	43
U. Lehtsalu. Problems of Translating Free Attributive Word-Combinations Containing a Nominal Attribute from English into Estonian. <i>Summary</i>	44
O. Mutt. Spelling Pronunciations in English	47
O. Mutt. Oigekirjutuse mõjust inglise keele sõnade hääldamisele (nn. <i>spelling pronunciations</i>). <i>Resüme</i>	61
O. B. Mutt. Влияние письма на произношение слов в английском языке (т. н. <i>spelling pronunciations</i>). <i>Резюме</i>	62
P. Nurmekund. Prantsuse keele verbide avoir ja savoir futurumist ja konditsionaalist	63
П. П. Нурмекунд. О будущем времени и об условном наклонении французских глаголов <i>avoir</i> и <i>savoir</i> . <i>Резюме</i>	82
P. Nurmekund. Vom Futur und Konditional der französischen Verben <i>avoir</i> und <i>savoir</i> . <i>Zusammenfassung</i>	83
L. Otsmaa. Alamsaksa keelest Baltimail XIII—XVI sajandil	84
Л. Ф. Отсмаа. О нижне-немецком языке в Прибалтике 13—16 веков. <i>Резюме</i>	111
L. Otsmaa. Vom baltischen Niederdeutschen im 13.—16. Jahrhundert. <i>Zusammenfassung</i>	112

H. Pulk. Uhendid eessõnadega <i>into</i> ja <i>to</i> eesti kohasuhteid märkiva illatiivi vastetena kaasaegses inglise keeles	113
X. Б. Пулк. Предложные словосочетания с <i>into</i> и <i>to</i> в современном английском языке и их соответствия в эстонском языке, выраженные внутриместным значением иллатива. <i>Резюме</i>	123
H. Pulk. Present-Day English Prepositional Groups Containing the Prepositions <i>into</i> and <i>to</i> Equivalent to the Estonian Illative Case Expressing Local Relations. <i>Summary</i>	124
L. Võsamäe. The Late or Detached Position of the Preposition in Modern English	126
L. Võsamäe. Põhisõnast lahus olev prepositsioon kaasaegses inglise keeles. <i>Resümee</i>	153
Л. Т. Высамяэ. Обособление предлога в современном английском языке. <i>Резюме</i>	155

Тартуский государственный университет
Тарту, ул. Юлякооли, 18.

ТРУДЫ ПО РОМАНО-ГЕРМАНСКОЙ
ФИЛОЛОГИИ I

На эстонском, немецком, английском и русском
языках

Vastutav toimetaja O. Muft
Korrektorid: E. Võhandu, A. Pravdin

Ladumisele antud 2. XII 1963. Trükkimisele antud
27. II 1964. Paber 60 × 90, 1/16. Trükipoognaid 10.
Arvestuspoognaid 11,8. Trükiarv 500. MB-01991. Tel-
limise nr. 9315. Hans Heidemanni nim. trükikoda,
Tartu, Ülikooli 17/19. II.

Hind 71 kop.